
Final Report

Involuntary Resettlement : A Case of Mae Kuang Irrigated Agriculture Development Project

Tara Buakamsri

September 1997

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
บทที่ 1 รายละเอียดของการศึกษา	
1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
2 วัตถุประสงค์	1
3 ขอบเขตการศึกษา	2
4 ระเบียบวิธีการศึกษา	3
บทที่ 2 การบังคับอพยพประชาชนจากการสร้างเขื่อนในประเทศไทย	
1 บทบาทของสถาบันการเงินระดับโลก	5
2 เขื่อน การบังคับอพยพประชาชน และปัญหาสิทธิมนุษยชน	8
3 ผลกระทบทางสังคมภายหลังการสร้างเขื่อน	12
4 บทสรุป	15
บทที่ 3 ผู้นำแม่ทอง : ภูมิทัศน์วัฒนธรรมและการพัฒนา	
1 ผู้นำแม่ทองในมิติทางพื้นที่	16
2 ผู้นำแม่ทองในมิติทางวัฒนธรรม	21
3 โครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่ทอง	25
บทที่ 4 แม่เหล็กพัฒนา : ชุมชนผู้อพยพจากเขื่อนแม่ทองอุดมธารา	
1 สภาพทั่วไป	36
2 ประวัติศาสตร์ชุมชน	40
3 ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมภายหลังการสร้างเขื่อน	50
บทที่ 5 วิถีชีวิตชาวแม่เหล็กพัฒนาท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจสังคม	
1 ลักษณะทางประชากร	58
2 การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจสังคมในชุมชน	61
3 การเปลี่ยนแปลงวิถีสุขภาพ	66
บทที่ 6 สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	70
ภาคผนวก	73

คำนำ

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการแห่งญี่ปุ่น (Japan ODA) โดยเน้นการศึกษาชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการบังคับอพยพ (Involuntary Resettlement) เป็นหลัก

การศึกษาเริ่มต้นกลาง พ.ศ.2539 และดำเนินต่อเนื่องมาจนถึง พ.ศ.2540 กว่าที่จะประสบผลสำเร็จอันเนื่องมาจากเงื่อนไขทางเวลา อย่างน้อยที่สุด ผู้เขียนได้รับประสบการณ์และข้อคิดใหม่ๆ จากสังเกตการณ์ภาคสนามและเก็บข้อมูลในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาซึ่งเป็นพื้นที่จัดสรรรองรับผู้อพยพจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนแม่วงอุดมธารา ท่าเลที่ตั้งของหมู่บ้านแห่งนี้อยู่ไม่ห่างไกลจากตัวเมืองเชียงใหม่ ในทางกายภาพ จะอยู่ชายขอบแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน (Chiang Mai-Lamphun Valley) แต่ในอาณาเขตทางสังคม หมู่บ้านแห่งนี้ยังอยู่ชายขอบการพัฒนาอีกด้วย

แนวเทือกเขาผีปันน้ำปรากฏขัดต่อสายตาของผู้เขียน เมื่อเดินทางออกจากเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันออก เส้นทางรถยนต์เบี่ยงขึ้นไปทางเหนือเล็กน้อย ผ่านอำเภอสันทรายและชุมชนอันนับไม่ถ้วนตามรายทาง หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาต้อนรับผู้เขียนด้วยเส้นทางลาดยางใหม่ และป้ายหมู่บ้านตัวโต ดูเหมือนว่า หมู่บ้านแห่งนี้ได้รับการพัฒนาอยู่ในระดับที่บรรลุเป้าหมายของรัฐแล้ว

แต่ “แม่ฮักพัฒนา” กลับดูห่างเหิน โดยเฉพาะในความรู้สึกของผู้เขียนซึ่งมีความ “เป็นอื่น (Otherness)” อีกทั้งระยะห่างที่แน่นอนของแปลงที่ดินที่ได้รับการจัดสรรซึ่งทำให้ลักษณะการตั้งบ้านเรือนไม่เหมือนชุมชนทั่วไปในภาคเหนือ และระยะห่างระหว่างความทุกข์ยากที่ผ่านมากับความหวังท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงไปสู่ชีวิตที่ดีขึ้น ผู้เขียนพบว่า สำหรับชาวบ้านแม่ฮักพัฒนาที่มีอายุมากกว่า 20 ขึ้นไป การย้ายถิ่นฐานจากชุมชนในที่ราบหุบเขาริมฝั่งแม่น้ำกวงตอนบน เป็นประสบการณ์ที่ไม่วันลืมเลือน ชาวบ้านหลายคนยังเก็บเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำงาน แม้ว่าการทำงานจะกลายเป็นตำนานของพวกเขา

สิ่งที่ซ่อนเร้นอยู่ในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา คือ ผลกระทบทางสังคมที่เกิดขึ้นจากกระบวนการผลักดันให้ไปอยู่ชายขอบ (Marginalization) ผนวกเข้ากับโครงการพัฒนาและงบประมาณจากหน่วยงานรัฐที่เข้าไปแก้ปัญหาอย่างไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน นำไปสู่คำถามในเรื่องความล้มเหลวของการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการบังคับอพยพออกจากถิ่นฐานเดิม

การศึกษานี้ได้รับความอนุเคราะห์ด้านเงินทุนผ่านกลุ่มเพื่อนชาวญี่ปุ่นที่เข้าใจและให้กำลังใจจนกระทั่งการทำงานสิ้นสุดลง แม้ว่าจะล่าช้าไปมากก็ตาม ผู้เขียนเป็นหนี้บุญคุณกัลยาณมิตรทุกคนที่มีส่วนให้ชุมชนแม่ฮักพัฒนาเป็นสนามแห่งการสำรวจทบทวนผลกระทบทางสังคม ผู้เขียนเชื่อว่าความทุกข์ยากของชาวบ้านแม่ฮักพัฒนา มิได้เกิดจากความขาดแคลนทางวัตถุที่การพัฒนาจากภายนอกนำเข้าไป หากแต่เป็นความทุกข์ที่เป็นผลมาจากการไร้ซึ่งสิทธิและส่วนร่วมในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง

ธรา บัวคำศรี

ปลายฤดูฝน 2540

รายละเอียดของการศึกษา

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ช่วงหลายปีที่ผ่านมา ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการแห่งญี่ปุ่น (Japan's Official Development Assistance) ซึ่งเป็นแหล่งเงินทุนขนาดใหญ่ที่สุดในโลก ได้มีบทบาทสำคัญในโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งมีการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว โดยเชื่อมโยงกับนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรม การอ้างว่าความช่วยเหลือเพื่อพัฒนามีประโยชน์นานับประการนั้น ในอีกด้านหนึ่งกลับพบว่าความช่วยเหลือดังกล่าว ก่อให้เกิดปัญหาเชิงโครงสร้าง ได้แก่ การทำลายสิ่งแวดล้อม การทรยศของทรัพยากรธรรมชาติ และความไม่เท่าเทียมกันในทางเศรษฐกิจที่เพิ่มมากขึ้น หนึ่งในปัญหาเหล่านี้คือ ประเด็นการบังคับอพยพประชาชน (Involuntary Resettlement) ซึ่งเป็นปัญหาสิทธิมนุษยชน ประเทศกำลังพัฒนาเร่งพัฒนาเศรษฐกิจโดยการพัฒนาอุตสาหกรรม และมีแนวโน้มที่จะละเลยกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นกับพวกเขานั้น ประเทศผู้ให้ความช่วยเหลือเองก็ไม่สามารถรับรู้ได้ จึงควรที่จะดำเนินการศึกษาเพื่อตรวจสอบข้อเท็จจริงของการบังคับอพยพซึ่งมีผลกระทบต่อประชาชนจำนวนเป็นพันเป็นหมื่น การศึกษานี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการแห่งญี่ปุ่น

2. วัตถุประสงค์

1. เพื่อต้องการทราบถึงความคิดเห็นของประชาชนที่ถูกบังคับให้อพยพโยกย้ายถิ่นฐานว่าเคยเกิดอะไรขึ้นและอะไรกำลังจะเกิดขึ้นกับชีวิตและชุมชนของพวกเขา
2. ประเมินความแตกต่างระหว่างผลการศึกษา และแผนงานที่กำหนดไว้ในโครงการ และเตรียมข้อเสนอในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และจิตใจของประชาชนที่ถูกโยกย้ายและพิจารณาว่าใครควรเป็นผู้ชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้น
3. ค้นหาทางเลือกการพัฒนา โดยคำนึงถึงผลตอบแทนและความสูญเสียของผู้ได้รับผลกระทบ

3. ขอบเขตการศึกษา

การศึกษานี้เป็นการศึกษามุมชนโดยเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้พวยพจากการสร้างเขื่อนแม่กวงอุดมธารา ซึ่งตั้งอยู่ในเขตอำเภอต๋อยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจของหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา ซึ่งเป็นพื้นที่ตั้งถิ่นฐานใหม่ของประชาชนที่อพยพออกจากพื้นที่น้ำท่วมของเขื่อนแม่กวงอุดมธารา ในเขตอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ การศึกษาประกอบด้วย 2 ประเด็น คือ

1) การบังคับอพยพประชาชน ซึ่งครอบคลุมประเด็นคำถามต่อไปนี้

- พวกเขาจะรู้ว่าจะมีการสร้างเขื่อนเมื่อไร อย่างไร
- วิธีการเจรจาต่อรองกับรัฐบาลหรือไม่ อย่างไร
- มีการต่อต้านการสร้างเขื่อนหรือไม่อย่างไร
- ชาวบ้านได้แสดงความรู้สึก ความต้องการของตัวเองอย่างไร
- สิ่งที่ชาวบ้านยอมรับและปฏิเสธข้อเสนอจากหน่วยงานรัฐ
- หน่วยงานรัฐมีการชี้แจงหรือไม่ อย่างไร
- มีความคิดเห็นที่แตกต่างกันในหมู่บ้านหรือไม่ ถ้ามี เป็นเพราะอะไร พวกเขาแก้ไข

ปัญหานี้อย่างไร

- มีองค์กรประชาชนหรือการเคลื่อนไหวของประชาชนบ้างหรือไม่ (ถ้ามี) ได้ร่วมมือกับ

NGO หรือไม่

- ผู้นำชาวบ้านหรือผู้มีอิทธิพลได้เข้ามามีส่วนในการเจรจาต่อรองนี้อย่างไร
- เคยมีการร้องเรียนหรือไม่ (ค้นเอกสาร/หนังสืออ้างอิง การตัดสินใจ และอื่นๆ)
- ใครเป็นเจ้าของที่ดินในหมู่บ้านเดิมก่อนการโยกย้าย ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบมีสิทธิใน

ที่ดินหรือครอบครองที่ดินอย่างผิดกฎหมาย

- ช่วงเวลาของการโยกย้ายและการปฏิบัติต่อชาวบ้านก่อนการโยกย้าย
- มีการจ่ายค่าชดเชยเท่าไร เมื่อไร อย่างไร
- มีบางคนรับย้ายหรือไม่

2) การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตหลังจากการตั้งถิ่นฐานใหม่ ซึ่งครอบคลุมประเด็นคำถามต่อไปนี้

- ภาษา ศาสนา กลุ่มชาติพันธุ์ของกลุ่มคนที่เข้ามาอยู่
- ทรัพยากรในการยังชีพของชาวบ้านและคนยากจน
- เจ้าของที่ดิน งบประมาณ แหล่งเงินกู้
- ประชากร ครัวเรือน การดำเนินชีวิต ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน
- สถานการณ์และบทบาทของผู้หญิงในชุมชน

- อาชีพ รายได้ พื้นที่บ้าน จำนวนห้อง ไฟฟ้า แหล่งน้ำ การศึกษาของเด็ก ระยะทางจากตลาด ที่ทำงาน ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง อื่น ๆ

- ช่วงเวลาที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดิม
- งานส่วนรวมและประเพณีในชุมชน
- แบบแผนชีวิตทั่วไปในแต่ละวัน สัปดาห์ เดือน ปี
- บทบาทของผู้หญิง
- สภาพของคนแก่ เด็ก คนกลุ่มน้อย คนจน ในหมู่บ้าน
- ข้อเรียกร้อง ความต้องการ ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหา

4. ระเบียบวิธีการศึกษา

1) กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างในการศึกษามีดังนี้

- (1) ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา
- (2) ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและธรรมชาติ (ผู้ใหญ่บ้าน, ครู, พระสงฆ์, ผู้อาวุโส)
- (3) เจ้าหน้าที่สถานีอนามัยแม่ฮักพัฒนา

2) การเก็บตัวอย่าง

การศึกษาครั้งนี้มีข้อจำกัดหลายประการโดยเฉพาะในเรื่องเวลาในการเก็บข้อมูลในหมู่บ้านซึ่งไม่สามารถทำการเก็บตัวอย่างได้ครอบคลุมกลุ่มประชากรที่เป็นตัวแทนทั้งหมดในหมู่บ้าน ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงเลือกใช้วิธีการเก็บตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยการสืบค้นรายชื่อบุคคลสำคัญในหมู่บ้าน โดยเน้นสัมภาษณ์ผู้ที่สามารถให้ข้อมูล (Key Informant) อย่างไม่จำกัดตาม การศึกษานี้ก็มีได้ละเอียดที่จะสัมภาษณ์ชาวบ้านทั่วไปด้วย

นอกจากนี้ ข้อจำกัดอีกประการหนึ่งคือ การศึกษานี้ยังไม่สามารถเก็บตัวอย่างจากกลุ่มประชากรที่อยู่ในวัยแรงงาน โดยเฉพาะแรงงานที่เข้าไปรับจ้างในเมืองเชียงใหม่ บางครัวเรือนไม่มีผู้อาศัยอยู่ในช่วงกลางวันเพราะต้องออกไปทำงานนอกบ้านหรือเรียนหนังสือ

3) ข้อมูลและแหล่งข้อมูล

การศึกษานี้ เน้นวิธีการศึกษาชุมชนในเชิงคุณภาพ ข้อมูลจากศึกษาได้มาจากการสำรวจครัวเรือนซึ่งปรับปรุงจากฐานข้อมูลที่มีอยู่แล้วของสถานีอนามัยแม่ฮักพัฒนา การสอบถามความคิดเห็น (Informal Talk) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-dept Interview) การสำรวจภาคสนาม (Field Survey) และการจดบันทึกข้อมูลภาคสนาม (Field Note) ตลอดจนรายงานการศึกษา เอกสาร บทความ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบังคับอพยพประชาชนจากการสร้างเขื่อนในประเทศไทย

4) การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ประเด็นปัญหาการบังคับอพยพประชาชน โดยการทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างโครงการสร้างเขื่อนและระบบชลประทานในประเทศไทย ในฐานะเป็นนโยบายการพัฒนาของรัฐ และการบังคับอพยพประชากรในฐานะเป็นปัญหาสิทธิมนุษยชน โดยศึกษากรณีต่าง ๆ เพื่อชี้ให้เห็นว่า การบังคับอพยพประชาชนจากการสร้างเขื่อนเป็นผลพวงที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาประเทศโดยใช้เศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง ซึ่งละเลยถึงผลกระทบทางสังคม

วิเคราะห์สภาพปัญหาการพัฒนาในลุ่มน้ำกว๊าง (Mae Kuang River Basin) ในฐานะเป็นระบบนิเวศแม่น้ำที่สำคัญของแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน และมีความสัมพันธ์กับพัฒนาการทางสังคมของชุมชนในลุ่มน้ำนับจากอดีตถึงปัจจุบัน และในฐานะเป็นทรัพยากรน้ำของโครงการพัฒนาการเกษตรชลประทานแม่กว๊าง โดยที่มุมมองที่มีต่อแม่น้ำ นำไปสู่ความเข้าใจภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้น

วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจสังคมของหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาซึ่งเป็นพื้นที่จัดสรรของผู้อพยพจากการสร้างเขื่อนแม่กว๊างอุดมธารา

การบังคับอพยพประชาชนจากการสร้างเขื่อนในประเทศไทย

ในบทนี้ ผู้เขียนต้องการทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างโครงการสร้างเขื่อนและระบบชลประทานในประเทศไทย ในฐานะเป็นนโยบายการพัฒนาของรัฐ และการบังคับอพยพประชาชนในฐานะเป็นปัญหาสิทธิมนุษยชน โดยศึกษากรณีต่าง ๆ เพื่อชี้ให้เห็นว่า การบังคับอพยพประชาชนจากการสร้างเขื่อนเป็นผลพวงที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาประเทศโดยใช้เศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง ซึ่งจะเลยถึงผลกระทบทางสังคมที่ไม่อาจคาดหมายและเยียวยา การบังคับอพยพประชาชน แท้จริงก็คือ การที่ประชาชนผู้ด้อยโอกาสถูกผลักดันให้ไปอยู่ชายขอบสังคม ซึ่งเป็นความรุนแรงเชิงโครงสร้าง (Structural Violence) รูปแบบหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยในช่วงกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา

การทบทวนความสัมพันธ์ดังกล่าวมาข้างต้น จะพิจารณาใน 3 ลักษณะด้วยกันคือ บทบาทของสถาบันการเงินระดับโลก การละเมิดสิทธิมนุษยชน และผลกระทบทางสังคม

1. บทบาทของสถาบันการเงินระดับโลก

การเคลื่อนย้ายประชากรเป็นส่วนหนึ่งของความเคลื่อนไหวตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ เท่าที่ผ่านมา การศึกษาเรื่องการเคลื่อนย้ายประชากรมุ่งเน้นไปที่พลวัตของการเคลื่อนย้ายประชากรตามแรงผลักดันและแรงดูดของถิ่นต้นทางและถิ่นปลายทางทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม-วัฒนธรรม และการเมือง โดยจำแนกอยู่ในการเคลื่อนย้ายประชากรโดยสมัครใจ

เป็นยอมรับกันหลายฝ่ายว่า โครงการพัฒนามหาเขื่อนของรัฐ คือ ตัวการที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายประชากรที่มีลักษณะเฉพาะซึ่งเรียกว่า การบังคับอพยพประชาชน หรือ Involuntary resettlement แม้กระทั่ง สถาบันการเงินระดับโลก เช่น ธนาคารโลก ยังได้ตั้งข้อสังเกตต่อประเด็นนี้ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ด้วยเหตุที่ความช่วยเหลือทางการเงินของธนาคารโลกจำนวนหลายโครงการได้ก่อให้เกิดการบังคับอพยพประชาชนทั่วโลก¹

ธนาคารโลกเองได้เปลี่ยนแปลงนโยบายต่อเรื่องนี้โดยมีประเด็นสำคัญ เช่น ควรหลีกเลี่ยงการบังคับอพยพประชาชนให้มากที่สุด แต่ถ้าหลีกเลี่ยงไม่ได้ ควรให้มีคนถูกอพยพน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ เป็นต้น ที่

¹ โครงการที่มีการบังคับอพยพประชาชนมีราวร้อยละ 8 ของโครงการของธนาคารโลกทั้งหมด แต่เมื่อเทียบกับโครงการให้กู้ของธนาคารโลกทั้งหมด โครงการที่มีการบังคับอพยพเหล่านี้มีมากเป็นร้อยละ 15 เมื่อธนาคารโลกทำการศึกษานี้ เฉพาะในปีงบประมาณ 1993 มีประชาชนที่ถูกอพยพอันเป็นผลจากโครงการพัฒนาที่กำลังดำเนินอยู่ทั่วโลกจำนวนกว่า 2 ล้านคน (อ้างใน สมฤดี นิโครวัฒน์ยิ่งยง ธนาคารโลกกับการบังคับอพยพประชาชน ผู้จัดการรายวัน 10 สิงหาคม 2537)

สำคัญ ธนาคารโลกยอมรับว่าการเปลี่ยนแปลงนโยบายเรื่องการบังคับโยกย้ายประชาชนในประเทศต่าง ๆ ไม่ได้เป็นผลมาจากการกำหนดของธนาคารโลกเท่านั้น แต่เป็นผลมาจากตัวแปรอีก 3 ตัว ได้แก่ การเรียกร้องของสาธารณชน แรงต่อต้านของผู้ถูกอพยพเอง และแรงผลักดันขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศเหล่านั้น

การสร้างเขื่อนเป็นโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบที่ยุ่งยากและรุนแรง คือ การสูญเสียที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำกิน และการบังคับอพยพประชาชน ในช่วง 6 ทศวรรษที่ผ่านมา นักสร้างเขื่อนได้ขับไล่ประชาชนจำนวนหลายสิบล้านคนออกจากบ้านและที่ดินของตนเอง² พวกเขาส่วนใหญ่ยากจนและไร้อำนาจทางการเมือง และมีสถานภาพเป็นชนพื้นเมืองหรือชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ ในหลายกรณี ผู้ถูกขับไล่จากโครงการเขื่อนยังต้องพบกับความสูญเสียในเชิงเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และจิตใจอีกด้วย การถูกขับไล่จากการสร้างเขื่อนโดยมีค่าชดเชยเพียงเล็กน้อยหรือไม่เลย ทำให้หลายครอบครัวที่ทำการเกษตรแบบยังชีพต้องออกไปเป็นแรงงานหรือเป็นชาวสลัม

ในสายตาของนักออกแบบ(วิศวกร) ผู้ให้เงินทุน และนักสร้างเขื่อน พวกเขาเห็นว่า การบังคับอพยพประชาชนเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นเพื่อแลกกับการพัฒนา คนจำนวนนับล้านต้องสูญเสียบ้านและที่ดินให้กับคลองส่งน้ำ โครงการชลประทาน ถนน สายส่งไฟฟ้าและการพัฒนาอุตสาหกรรมซึ่งเกิดขึ้นหลังจากการสร้างเขื่อน แม้ว่าหลายครอบครัวไม่ได้ถูกย้ายออกจากบ้านของตนเอง แต่ก็ต้องสูญเสียโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรส่วนร่วมในแม่น้ำและหุบเขาที่ถูกกั้นด้วยเขื่อน เช่น น้ำสะอาด ปลา การล่าสัตว์ ที่ดินเลี้ยงสัตว์ ไม่สร้างบ้าน ไม้ฟืน ผลไม้ป่าและพืชผักต่าง ๆ เป็นต้น การสร้างเขื่อนยังกระทบถึงคนที่อยู่ท้ายน้ำซึ่งเคยได้รับความอุดมสมบูรณ์ที่มากับน้ำท่วมในแต่ละปี คนเป็นจำนวนล้านอีกเช่นกันต้องทนทุกข์ทรมานจากโรคภัยที่เกิดจากเขื่อนและโครงการชลประทานขนาดใหญ่ในภูมิภาคเขตร้อน อย่างหลีกเลี่ยงมิได้³

นโยบายของธนาคารโลกในปี 1980 เรื่อง “การบังคับอพยพประชาชน” ได้กลายเป็นประเด็นสำคัญสำหรับองค์กรพัฒนาขนาดใหญ่ มีการปรับปรุงนโยบายนี้ให้เหมาะสมและให้เป็นแบบจำลองโดยองค์กรระหว่างประเทศอื่น ๆ อีกจำนวนมาก คำกล่าวที่ว่า “เป้าหมายหลักของนโยบายของธนาคารโลกคือการฟื้นฟูมาตรฐานความเป็นอยู่และความสามารถในการเลี้ยงชีพของผู้อพยพ - และเมื่อมีความเป็นไปได้ที่จะเช่นนั้น” อย่างไรก็ตาม โครงการเขื่อนเป็นจำนวนมากที่ได้รับความช่วยเหลือทางการเงินจากธนาคารโลก ไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องนี้ ทั้งก่อนและหลังอพยพ ยิ่งกว่านั้น ในวารสาร Bankwide Review of Projects Involving Involuntary Resettlement 1986-1993 สรุปถึงประจักษ์พยานข้างต้น

...ชี้ให้เห็นว่า มีการเพิ่มระดับรายได้ซึ่งเป็นไปในลักษณะที่ไม่พึงประสงค์มากขึ้น ...ระดับรายได้ที่ลดลงในกลุ่มประชาชนที่ได้รับผลกระทบมีมากขึ้น ในบางกรณีมีมากถึงร้อยละ 40 ของประชาชนที่ยากจน...

ในจำนวน 192 โครงการที่ได้รับความช่วยเหลือด้านเงินทุนจากธนาคารโลก กว่าครึ่งไม่มีแผนงานอพยพประชาชนเมื่อโครงการเหล่านั้นอนุมัติโดยคณะกรรมการฝ่ายบริหารของธนาคารโลก นี่เป็นการฝ่าฝืน

² ดูรายละเอียดตัวเลขการบังคับอพยพประชาชนจากการสร้างเขื่อนใน Patrick McCully *Silenced Rivers : The Ecology and Politics of Large Dams*, Zed Book Ltd., London, 1996.

³ อ้างแล้ว หน้า 66

นโยบายของสถาบันตนเองโดยตรง โดยที่ร้อยละ 70 ของแผนงานอพยพประชาชน (ซึ่งเตรียมเฉพาะค่า
ขาดเชย) ไม่มีแม้แต่ที่ดินและปัจจัยการผลิต มีเพียงร้อยละ 15 ที่สอดคล้องกับนโยบาย โดยมีการจัดหาปัจจัย
พื้นฐาน

ผลของการทบทวนการปฏิบัติการอพยพที่พบคือจำนวนประชาชนที่จะถูกอพยพได้รับการประเมินให้
ต่ำกว่าความเป็นจริง เอกสารโครงการที่ตรวจสอบโดย Bankwide Review ชี้ให้เห็นว่า ประชาชน 1.34 ล้าน
คนต้องถูกอพยพจากโครงการพัฒนาทั้งหมด 192 โครงการ เมื่อ Bankwide Review ประเมินความก้าว
หน้าของโครงการเหล่านี้ พบความจริงว่า อย่างน้อยที่สุด ประชาชนจำนวน 1.965 ล้านคน ต้องถูกอพยพ
(ร้อยละ 63 เป็นโครงการสร้างเขื่อน) เจ้าหน้าที่ของธนาคารโลกและเจ้าหน้าที่ราชการของประเทศที่ยืมเงิน
ตรวจสอบประชาชนที่ถูกอพยพเป็นจำนวนถึง 625,000 คน

เป็นที่แน่นอนว่า เหตุผลหลักของการประเมินที่ต่ำกว่าความเป็นจริงคือผู้ดูแลโครงการและหน่วยงาน
ที่ยืมได้บิดเบือนตัวเลขเพื่อให้โครงการสามารถดำเนินต่อไปได้ เอกสารที่เขียนโดย Michael Cernea นัก
สังคมวิทยาอาวุโสของธนาคารโลก ในปี 1986 ชี้ให้เห็นว่า เป็นเพราะหน่วยงานที่ยืมได้นำเสนอนาตของการ
อพยพให้ต่ำ อย่างไม่รู้ก็ตาม แม้ว่าการประเมินที่ต่ำกว่าความเป็นจริงกลายเป็นบรรทัดฐานมากกว่าเป็นข้อยก
เว้น ธนาคารโลกก็ไม่ได้ตั้งคำถามต่อตัวเลขที่ได้รับ

ใน Bankwide Review 1994 ซึ่งพบเพียงโครงการเขื่อนเขาแหลมซึ่งได้รับความช่วยเหลือด้านเงิน
ทุนจากธนาคารโลก ในเอกสารนี้ อ้างถึงเป้าหมายสำคัญของนโยบายของธนาคารโลกและ“รายได้ของทุกครัว
เรือนเพิ่มขึ้นหลังจากการอพยพ” อย่างไม่รู้ก็ตาม การศึกษาการอพยพที่เขื่อนเขาแหลมโดยหน่วยประเมินผล
การปฏิบัติงานของธนาคารโลก(OED) เปิดเผยให้เป็นภาพอีกด้านหนึ่ง การศึกษานี้ชี้ว่า กลุ่มประชากร
ตัวอย่าง 200 ครอบครัว ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อพยพมีรายได้เฉลี่ยเพิ่มขึ้น จำนวน 1 ใน 5 ของครอบครัวที่ถูก
อพยพ(ส่วนใหญ่เป็นชาวกะเหรี่ยง) ไม่มีเอกสารสิทธิ์ที่ถูกต้องตามกฎหมายและไม่ถูกเลือกให้มีที่ดินหรือพื้นที่
สร้างบ้านในพื้นที่อพยพ ธนาคารโลกละเลยชะตากรรมของพวกเขาเหล่านี้ อย่างน้อยที่สุด มีคนจำนวนหนึ่ง
ต้องถูกผลักดันออกไปทำการเกษตรที่ผิดกฎหมายรอบ ๆ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าที่มีความสำคัญระดับโลก ใน
จำนวน 1,949 ครอบครัวที่ย้ายเข้าไปในหมู่บ้านอพยพ มากกว่าร้อยละ 20 ออกไปจากพื้นที่ในปี 1989 หลัง
จากเขื่อนสร้างเสร็จได้ 4 ปี ซึ่งเป็นช่วงที่มีการสำรวจโดย OED ชะตากรรมของครอบครัวเหล่านี้ไม่ได้รับการ
บันทึกไว้

การสำรวจรายได้เฉลี่ยที่ปรับตามค่าครองชีพของครอบครัวที่เป็นกลุ่มประชากรตัวอย่าง 200 ครอบครัว
โดย OED พบว่า เพิ่มจาก 118-235 ดอลลาร์ต่อหัวต่อปีในปี 1979 เป็น 260 ดอลลาร์ต่อหัวต่อปี ในปี
1989 แม้ว่ารายได้ของประชาชนก่อนการสร้างเขื่อนเขาแหลมจะเป็นข้อมูลที่กระจัดกระจาย คนที่ถูกย้ายส่วน
ใหญ่จะเลี้ยงชีพด้วยการปลูกข้าว และการประเมินรายได้ของชาวบ้านกลุ่มนี้อยู่บนพื้นฐานซึ่ง OED ยอมรับว่า
เป็นข้อมูลเรื่องมูลค่าของข้าวที่ปลูก ไม่สมบูรณ์และไม่น่าเชื่อถือ ยิ่งกว่านั้น รายได้ที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตทาง
การเกษตรซึ่งเกี่ยวข้องกับทรัพยากรส่วนร่วมไม่ได้ถูกนับรวมเข้าไป

โดยสรุป การศึกษาเรื่องการเพิ่มระดับรายได้ของ OED ซึ่งเป็นข้อมูลเชิงสถิติถูกเพิ่มเติมข้อมูลการ
รับรู้ของอพยพ ตัวเลขที่รายงานไว้ในภาคผนวกในรายงานของ OED แสดงให้เห็นว่า 4 ใน 5 ของผู้อพยพที่

สำรวจในปี 1989 บอกว่าพวกเขามีสภาพเศรษฐกิจที่เลวร้ายลงมากกว่าช่วงที่ยังไม่อพยพ มีเพียงร้อยละ 14 ที่คิดว่ารายได้ของตนสูงขึ้นหลังจากการสร้างเขื่อน OED ยอมรับว่า ผู้อพยพมีค่าใช้จ่ายมากขึ้นในพื้นที่อพยพ และ 5 ปีหลังจากการอพยพ พวกเขายังคงประท้วงเพื่อให้ได้ค่าชดเชยที่ดีขึ้น แม้จะเห็นได้ชัดว่า พวกเขาไม่มีความสุข แต่ OED กลับสรุปว่า “รายได้ของพวกเขาเพิ่มขึ้น” ดังนั้น “มาตรฐานความเป็นอยู่จึงได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น” และ “ผลของการอพยพเป็นที่น่าพอใจ”

2. เชื้อน การบังคับอพยพประชาชน และปัญหาสิทธิมนุษยชน

พวกเราไม่ยอมอพยพออก เราต้องการให้เจ้าหน้าที่จ่ายค่าชดเชยก่อน แต่สิ่งที่ได้รับคือ พวกเขาปล่อยให้น้ำท่วมหมู่บ้านของเรา เราต้องรับขนข้าวของ วัวควาย หนีน้ำตามยถากรรม หลังจากนั้นเรายังต้องวิ่งวนขอค่าชดเชยที่ควรจะได้ราวกับขอรทาน เขาให้เราอีก 2 ปีต่อมาและไม่ครบจำนวนที่ตกลงกันได้

ผู้อพยพจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์⁴

การสร้างเขื่อนในประเทศไทย โดยเฉพาะเขื่อนขนาดใหญ่ทุกเขื่อน ทำให้เกิดน้ำท่วมที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของประชาชนและจำเป็นอย่างยิ่งจะต้องอพยพชุมชน ที่ดินทำกินสองฝั่งแม่น้ำที่อุดมสมบูรณ์ นับแต่เริ่มมีการสร้างเขื่อนจนถึงปัจจุบันมีชาวบ้านมากกว่า 29,000 ครอบครัว ที่กลายเป็นผู้อพยพที่เรียกว่า Reservoir Refugee จำนวนดังกล่าวนี้ เป็นข้อมูลเฉพาะเขื่อนขนาดใหญ่ 25 แห่งทั่วประเทศเท่านั้น ยังไม่รวมถึงผู้อพยพจากการสร้างเขื่อนขนาดกลางที่สร้างไปแล้วมากกว่า 1,000 แห่ง

ปัญหาสำคัญของการอพยพจากการสร้างเขื่อน คือ หน่วยงานรัฐไม่สามารถจัดหาที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์ได้เหมือนกับที่เคยมี หรือถ้ามี ก็เป็นพื้นที่ชั้นต่ำที่มีผู้อาศัยอยู่ก่อนแล้ว ปัญหาการไม่ออกเอกสารสิทธิให้กับผู้อพยพ ปัญหาค่าชดเชยที่ไม่เป็นธรรม ฯลฯ ทำให้การอพยพและการจัดสรรที่อยู่ใหม่ล้มเหลวมาโดยตลอด

ประชาชนที่ถูกอพยพส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในโครงการและการเลือกพื้นที่ใหม่ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่เลวร้ายเกิดขึ้นตามมาหลังการอพยพ ในกรณีเขื่อนสิริกิติ์ ผู้หญิงต้องอพยพเข้าสู่เมืองขายแรงงานหรือเป็นโสเภณี ส่วนผู้ชายและคนที่เหลือจะทำการบุกเบิกพื้นที่ป่าเหนือเขื่อนต่อไป

ในการสร้างเขื่อนปากมูล พบว่า มีชาวบ้านหลายคนต้องถูกอพยพเป็นครั้งที่สอง หลังจากถูกอพยพจากเขื่อนสิรินธร แต่พื้นที่อพยพไม่สามารถทำการเกษตรได้ จึงออกมาอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมูล พวกเขาถูกอพยพอีก

⁴ อ่างใน ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อและคณะ กระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านกับรัฐและการละเมิดสิทธิมนุษยชน กรณีการสร้างเขื่อน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง การจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธี : แนวความคิดและการสร้างสรรค์เวทีที่เหมาะสม ณ โรงแรมควอลิตี้ เชียงใหม่ ฮิลล์ 24 สิงหาคม 2537.

ครั้งเข้าสู่พื้นที่จัดสรรใหม่ของเขื่อนปากมูลซึ่งก็คือพื้นที่เดิมที่เคยเป็นพื้นที่รองรับการอพยพของเขื่อนสิรินธรที่พวกเขาหนีมาเมื่อ 20 ปีที่แล้ว

จำนวนผู้ถูกบังคับอพยพจากการสร้างเขื่อนในประเทศไทย⁵

เขื่อน	ที่ตั้ง	จำนวนครอบครัว	เขื่อน	ที่ตั้ง	จำนวนครอบครัว
ลำปาว	จ.กาฬสินธุ์	5,500	ลำตะคอง	จ.นครราชสีมา	1,159
อุบลรัตน์	จ.ขอนแก่น	4,000	น้ำฮุน	จ.เลย	1,123
สิริกิติ์	จ.อุตรดิตถ์	3,300	ห้วยหลวง	จ.อุดรธานี	910
ภูมิพล	จ.ตาก/ลำพูน	2,363	บางยาง	จ.ยะลา	700
เขื่อนลพ	จ.กาญจนบุรี	1,800	เขี้ยวหลาน	จ.สุราษฎร์ธานี	400
สิรินธร	จ.อุบลราชธานี	1,270	แม่กง	จ.เชียงใหม่	309
ลำพระเพลิง	จ.นครราชสีมา	1,168	ป่าสัก	จ.สระบุรี/ลพบุรี	5,705

รวม 29,707 ครอบครัว

โครงการเขื่อนหลายโครงการ หลังจากจ่ายค่าชดเชย ได้ทิ้งชาวบ้านที่ถูกอพยพให้ดิ้นรนเอาตัวรอดในพื้นที่ใหม่ กว่าจะมีการช่วยเหลือรูปแบบต่าง ๆ กินเวลาหลังจากมีการอพยพถึง 10 ปี เช่น เขื่อนแม่กวงของกรมชลประทานในเขตจังหวัดเชียงใหม่

ไชยณรงค์และคณะ (2537) แบ่งช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องกับการบังคับอพยพประชาชนจากการสร้างเขื่อนออกเป็น 3 ช่วง คือ ยุคเริ่มแรกของการสร้างเขื่อน (ช่วง พ.ศ.2500-2516) ยุคการลุกขึ้นสู้ของชาวนาและการสังหารผู้นำ(ช่วง พ.ศ.2516-2535) และยุคต่อต้านการสร้างเขื่อนอย่างกว้างขวาง (ช่วงหลัง พ.ศ.2535-ปัจจุบัน)

ยุคเริ่มแรกของการสร้างเขื่อน เนื่องจากบรรยากาศทางการเมืองไม่เป็นประชาธิปไตย ประชาชนไม่อาจเรียกร้องสิทธิของตนเองได้ โครงการสร้างเขื่อนในช่วงนี้มีการบังคับอพยพประชาชนมากที่สุด ข้อมูลเท่าที่มีอยู่พบว่า มีชาวนา 5,500 ครอบครัวถูกอพยพออกจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์ 4,000 ครอบครัวจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ 3,300 ครอบครัวจากเขื่อนสิริกิติ์ และ 2,363 ครอบครัวจากเขื่อนภูมิพล ในช่วงนี้ แม้ไม่มีการต่อสู้ของชาวบ้านอย่างเป็นทางการ แต่ความขัดแย้งได้ก่อตัวขึ้นอย่างเงียบๆ

⁵ 1) วิฑูรย์ ปัญญากุล(2534), มุลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าฯ สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ และคณะกรรมการอนุรักษทรัพย์การธรรมชาติและสภาพแวดล้อม 16 สถาบัน (2534) อ้างใน ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ *เขื่อนเมืองไทย : สามทศวรรษบนคราบน้ำตาประชาชน* เอกสารเย็บเล่ม ไม่ระบุวันเดือนปีพิมพ์.

2) กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ *การศึกษามลกระทบสิ่งแวดล้อมโครงการเขื่อนเก็บกักน้ำแม่น้ำป่าสัก (รายงานหลัก)* กันยายน 2536

ในกรณีของเขื่อนอุบลรัตน์ ชาวบ้านที่ถูกอพยพไม่ยินยอมที่จะย้ายออกไปเพราะค่าชดเชยไม่เป็นธรรมหรือไม่มีการจ่ายค่าชดเชย พวกเขาได้ต่อรองและดื้อแพ่งจนถึงนาทีสุดท้ายก่อนหมู่บ้านถูกน้ำท่วม นอกจากนี้ หลังจากที่ถูกอพยพออกมา ยังมีชาวบ้านมากกว่า 300 ครอบครัวอพยพข้ามแม่น้ำโขงไปตั้งถิ่นฐานในเขตประเทศลาว

ยุคการลุกขึ้นสู้ของชาวนาและการสังหารผู้นำ เป็นช่วงหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 โดยมีสหพันธ์ชาวนาชาวไร่เป็นแกนนำในการต่อสู้ ในช่วงนี้ การเรียกร้องให้ระงับโครงการสร้างเขื่อนซึ่งเป็นโครงการของรัฐที่ส่งผลกระทบต่ออย่างกว้างขวาง ได้เคลื่อนไหวควบคู่ไปกับขบวนการต่อสู้ทางการเมืองของชาวนาชาวไร่ ในการต่อสู้ดังกล่าว ผู้นำชาวนาชาวไร่ ถ้าไม่ถูกจับกุมดำเนินคดี ก็จะถูกลอบสังหารอย่างทารุณ

การสร้างเขื่อนห้วยหลวงของกรมชลประทานในเขตอำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี เพื่อส่งน้ำไปเลี้ยงกับฐานทัพอเมริกัน เป็นกรณีหนึ่งที่มีการสังหารผู้นำชาวนา การสร้างเขื่อนห้วยหลวงทำให้ชาวบ้านต้องสูญเสียที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย 20,000 ไร่ อพยพชาวบ้านออก 14 หมู่บ้าน ชาวบ้านที่ถูกอพยพได้คัดค้านโครงการนี้เพราะเห็นว่า มีการคอร์รัปชันค่าชดเชยในการอพยพและผลประโยชน์ที่ได้ตกอยู่กับฐานทัพอเมริกา ผู้นำชาวบ้านถูกฆ่า ชาวบ้านที่เดินทางเข้าไปในเมืองถูกสะกดรอย และมีเจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปฝังระเบิดรอบหมู่บ้าน วันที่ 21 เมษายน 2518 กรรมการหมู่บ้านหนองบัวบานถูกรัดคอและทุบศีรษะเสียชีวิต ความขัดแย้งขยายวงกว้างโดยชาวบ้านบุกเข้ายึดที่ทำการบริษัทรับเหมาก่อสร้างเขื่อนเพื่อต่อรองกับรัฐบาล รัฐบาลได้ใช้กลยุทธ์แบ่งแยกมวลชน และตั้งกลุ่มลูกเสือชาวบ้านไปปะทะกับชาวบ้านจนถึงขนาดเจ็บ ความรุนแรงถึงขั้นนองเลือดเกิดขึ้นเมื่อรัฐบาลใช้ ยุทธการหนองบัวบาน โดยส่งตำรวจตระเวนชายแดนพร้อมกำลังอาวุธเข้าปราบปรามชาวบ้าน ชาวบ้านที่เคยร่วมต่อสู้ในเหตุการณ์นั้น(ปัจจุบันอาศัยอยู่ในพื้นที่จัดสรร) เล่าว่า ช่วง พ.ศ.2517-2520 มีชาวบ้านเสียชีวิตมากกว่า 200 คน ตนเองรอดชีวิตมาได้เพราะหนีเข้าป่าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และในพ.ศ. 2520 กรมชลประทานสามารถสร้างเขื่อนห้วยหลวงได้สำเร็จ

กรณีที่เกี่ยวข้องกันคือ โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำมาบประชัน อำเภอบางพระ จังหวัดชลบุรี ซึ่งทำให้ชาวบ้านที่ยากจนกว่า 200 ครอบครัว ต้องสูญเสียที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย เหตุผลที่ชาวบ้านคัดค้านโครงการเนื่องจากไม่ได้รับความเป็นธรรมและผลประโยชน์ตกอยู่กับกลุ่มอิทธิพลที่ต้องการสร้างสนามกอล์ฟ ในวันที่ 11 สิงหาคม 2517 ผู้นำชาวบ้าน 2 คนถูกลอบยิงเสียชีวิตที่ชลบุรี และโครงการสร้างเขื่อนแห่งนี้ก็ดำเนินต่อไปจนสำเร็จ

เขื่อนภูมิพลเป็นอีกกรณีหนึ่งที่มีเหตุการณ์สังหารผู้นำชาวนา กรมชลประทานสร้างเขื่อนภูมิพลแล้วเสร็จใน พ.ศ.2507 ชุมชนตามลำน้ำริมฝั่งแม่น้ำปิงในเขตจังหวัดตาก ลำพูนและเชียงใหม่จำนวน 2,363 ครอบครัว ต้องถูกอพยพออกจากพื้นที่น้ำท่วม ชาวบ้านส่วนหนึ่งเข้าไปอยู่ในพื้นที่จัดสรร อำเภอดอยเต่า อีกหลายร้อยครอบครัวอพยพไปตั้งถิ่นฐานใหม่ตามยถากรรม บางรายอพยพไปอยู่กับญาติพี่น้องในเขตเชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน แต่มีกลุ่มชาวบ้านในเขตจังหวัดลำพูนซึ่งอยู่ตอนกลางของพื้นที่น้ำท่วมและการเดินทางเข้าถึงยากลำบาก ชาวบ้านกลุ่มนี้ต้องอพยพเข้าไปอยู่ที่บ้านก้อจัดสรร ซึ่งถือได้ว่าเป็นพื้นที่ที่กั้นดาร์ที่สุด ผู้อพยพในพื้นที่แห่งนี้พยายามต่อสู้เพื่ออยู่รอดโดยลำพังเป็นเวลากว่า 30 ปี ในขณะที่พื้นที่ที่รัฐจัดสรรให้มีแนวโน้มว่าจะตกอยู่ในมือของนายทุน

ชาวบ้านก่อตั้งจัดสรรพยายามนำเสนอปัญหาความทุกข์ยากต่าง ๆ ที่สะสมมาเป็นเวลากว่า 3 ทศวรรษ ให้เป็นที่รับรู้มากขึ้น โดยมี นายเลิต เตชะอินทร์ เป็นผู้นำชาวบ้านที่เป็นตัวแทนไปบอกเล่าความทุกข์ยาก เช่น ในงานเวทีชาวบ้านที่องค์กรพัฒนาเอกชนจัดขึ้นพร้อมกับการประชุมของธนาคารโลกเมื่อเดือนตุลาคม 2534 ที่กรุงเทพฯ ปัญหาของชาวบ้านก่อตั้งจัดสรรเป็นกรณีตัวอย่างความล้มเหลวของโครงการพัฒนาที่มีบังคับอพยพประชาชนซึ่งได้รับความช่วยเหลือทางการเงินจากธนาคารโลก ช่วงเวลาดังกล่าว ประเทศไทยถูกปกครองโดย คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ในคืนวันที่ 10 พฤษภาคม 2535 ก่อนเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 7 วัน นายเลิต เตชะอินทร์ ถูกลอบยิงเสียชีวิตในบ้านของเขาเอง

ยุคต่อต้านการสร้างเขื่อนอย่างกว้างขวาง เป็นช่วงแบ่งบานของขบวนการสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย ปัญหาการสร้างเขื่อนกระจายในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ เช่น ชาวกาญจนบุรีกับการคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน (2525-2531) การต่อสู้ของชาวสุราษฎร์ธานีกับโครงการเขื่อนแก่งกรุง(2531-2532) ซึ่งการต่อสู้ทั้งสองกรณี เปิดเผยให้สาธารณชนเห็นภาพอีกด้านหนึ่งของโครงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ที่มีการปกปิดข้อมูลมา โดยตลอดพร้อมไปกับการพัฒนาขบวนการประชาธิปไตยโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม

ในช่วงยุคการต่อต้านการสร้างเขื่อนอย่างกว้างขวาง เขื่อนปากมูลที่จังหวัดอุบลราชธานีเป็นตัวอย่างคลาสสิกของโครงการขนาดใหญ่ของรัฐที่มีการบังคับอพยพประชาชน การละเมิดสิทธิมนุษยชน และผลกระทบทางสังคมในด้านอาชีพประมง กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบยังคงต่อสู้เรียกร้องความเป็นธรรมโดยเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) ในนามของสมัชชาคนจน (Assembly of the Pools)⁶

⁶ สมัชชาคนจนถือกำเนิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนผู้ได้รับผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาของรัฐ วันที่ 10 ธันวาคม 2538 ในโอกาสที่เป็นวันสิทธิมนุษยชนสากล กลุ่มคนผู้ยากไร้และผู้แทนจากองค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนกว่า 170 คน จาก 8 ประเทศ ในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกได้สร้างเกียรติประวัติแห่งความร่วมมือสมัชชาคนจน จึงได้เกิดขึ้นเพื่อให้เป็นเวทีแห่งการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนปัญหาร่วมกันระหว่างประชาชนกับประชาชนผู้ด้อยโอกาสในสังคมทั้งในระดับประเทศและระดับสากล อันจะนำไปสู่กระบวนการที่ต่อเนื่องในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ชาวบ้านในระดับรากหญ้า เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าในปัจจุบัน โดยในวันที่ 15 ธันวาคม 2538 ได้มี คำประกาศร่วมกัน ที่แม่น้ำมูล จ.อุบลราชธานี

3. ผลกระทบทางสังคมภายหลังการสร้างเขื่อน

เท่าที่ผ่านมา การประเมินผลกระทบทางสังคม (Social Impact Assessment) อันเนื่องมาจากโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ เป็นส่วนหนึ่งของการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (Environment Impact Assessment) และในรายการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมา พบว่า มีการให้น้ำหนักกับผลกระทบทางสังคมน้อยมาก ดังนั้น เมื่อโครงการพัฒนาต่าง ๆ เข้าสู่กระบวนการตัดสินใจดำเนินโครงการ จึงก่อให้เกิดความขัดแย้งต่าง ๆ มากมาย

ปรากฏการณ์ทางสังคมอันเนื่องมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วในประเทศ ทำให้หลายฝ่าย โดยเฉพาะนักวิชาการ นักพัฒนาและองค์กรประชาชนเริ่มหันมาสนใจว่า ควรที่จะเน้นศึกษาผลกระทบทางสังคมแยกออกมาต่างหากจากการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมหรือไม่ อย่างไร ? ประเด็นดังกล่าวมีการถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เรียกว่าการประเมินผลกระทบทางสังคมซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องในการตรวจสอบโครงการพัฒนาต่าง ๆ และเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการตัดสินใจ นั้นมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น

ในที่นี้ จะยกตัวอย่างกรณีศึกษาผลกระทบทางสังคมภายหลังจากการสร้างเขื่อน 5 เขื่อน คือ เขื่อนภูมิพล เขื่อนบางลาง เขื่อนเชี่ยวหลาน เขื่อนอุบลรัตน์ และเขื่อนจุฬาภรณ์⁷ โดยการสำรวจภาคสนามเบื้องต้น เพื่อชี้ให้เห็นว่า หลังจากการสร้างเขื่อนแล้ว มีผลกระทบทางสังคมอะไรบ้างที่เกิดขึ้นกับประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่ต้องถูกอพยพออกจากพื้นที่น้ำท่วม และสถานการณ์ที่พวกเขาเผชิญอยู่เป็นอย่างไร

การสำรวจภาคสนามพบว่า สภาพทั่วไปของชุมชนก่อนที่จะโยกย้ายมีแบบแผนการผลิตแบบยังชีพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ แต่ละครอบครัวจะมีที่นาขนาดต่าง ๆ เพื่อผลิตข้าวสำหรับบริโภคในครัวเรือน และมีการเพาะปลูกพืชไร่หรือพืชสวนซึ่งเป็นแหล่งรายได้ที่เป็นตัวเงินเพื่อจับจ่ายสิ่งอุปโภค อย่างไรก็ตาม ค่าใช้จ่ายในส่วนที่เกี่ยวกับการอุปโภคค่อนข้างต่ำเพราะสิ่งที่จำเป็นในปริมาณที่เพียงพอสำหรับครอบครัวหนึ่ง ๆ สามารถหาได้ภายในท้องถิ่นหรือสามารถผลิตได้

การสำรวจชุมชน 6 แห่งที่อำเภอสี จังหวัดลำพูน อำเภอดอยเต่าและสอ จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า พื้นฐานเดิมของชาวบ้านเหล่านี้มีที่ดินที่ใช้ปลูกข้าวโดยมีระบบชลประทานแบบดั้งเดิม (ชาวบ้านดูแลจัดการกันเอง) ขนาดถือครองที่นาประมาณ 2-10 ไร่ ต่อครอบครัว ที่ดินส่วนหนึ่งมีการปลูกพืชไร่ (ข้าวไร่ ถั่วเหลือง ถั่วลิสง) มีการใช้ประโยชน์จากป่าธรรมชาติที่อยู่รอบชุมชนหรือใกล้เคียงในลักษณะต่าง ๆ เช่น อาหารของป่า สมุนไพร

ชาวบ้านต้องอพยพจากถิ่นฐานเดิมใน พ.ศ. 2507 ได้รับค่าชดเชยเฉลี่ยครัวเรือนละ 2,000-3,000 บาท (ที่นา 450 บาทต่อไร่ , ที่ไร่ 300 บาทต่อไร่ , ไม้ผล 5-20 บาทต่อต้น) ไม่มีค่าขนย้าย และขึ้นอยู่กับ

⁷ สำรวจโดยมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ และคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม 15 สถาบัน (หมายเหตุ : ไม่ระบุ วัน เดือน ปี ที่สำรวจ)

การต่อรองราคากับเจ้าหน้าที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย มีเพียงชาวบ้านไม่กี่รายที่ได้รับค่าชดเชยเกิน 5,000 บาท

ชาวบ้านได้รับการจัดสรรที่ดินในพื้นที่ใหม่ที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ และไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ เช่น กรณีตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นพื้นที่อพยพทั้งตำบล และได้รับจัดสรรพื้นที่อพยพครอบครัวละ 15 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ดอนและที่ลาดชัน มีหน้าดินตื้นและเป็นดินลูกรัง ภายหลังการแผ้วถาง หน้าดินจะถูกชะล้างออกไปอย่างรวดเร็ว ทำให้ผลผลิตลดลงและยากจนลงทุกขณะ ชาวบ้านก่อ 200 ครอบครัวไร้ที่ทำกิน ต้องลงไปเพาะปลูกในเขตน้ำท่วมในช่วงน้ำลด ส่วนข้าวต้องซื้อจากภายนอก

กรณีบ้านทางตง อำเภอสอด จากเดิมที่มีพื้นที่อยู่ 2-3 ไร่ต่อครอบครัว ได้รับการจัดสรรเพียง 0.5 -1 ไร่ต่อครอบครัวเท่านั้น ชาวบ้านทั้งหมู่บ้าน (178 ครอบครัว) ต้องเข้าไปทำนาตามขอบอ่างอีกไม่น้อยกว่า 300 ไร่ ซึ่งเป็นน้ำท่วมและอาจจะต้องเสี่ยงกับความเสียหายในบางปีที่มีน้ำมาก

การสำรวจชุมชนใหม่ ในอำเภอบ้าน สดาร์และอำเภอรือไทย จังหวัดยะลา ที่อพยพมาจากถิ่นฐานเก่าแก่ของชาวบ้านกว่า 700 ครอบครัว ซึ่งกลายเป็นพื้นที่อ่างเก็บน้ำของเขื่อนบางลาง พบว่า พื้นที่เดิมเป็นที่ลุ่มริมน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านบางส่วนปลูกข้าว แต่รายได้หลักมาจากสวนยางพาราพื้นเมืองและสวนผลไม้ (ทุเรียน เงาะ ลองกอง) ขนาดถือครองที่ดินเฉลี่ย 30-40 ไร่ต่อครอบครัว มีป่าธรรมชาติอยู่ใกล้เคียงซึ่งเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่สมบูรณ์

ภายหลังการอพยพโยกย้ายใน พ.ศ.2522 การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยได้จัดสรรที่ดินทั้งหมด 600 แปลง ให้ชาวบ้านที่อพยพ แต่ละแปลงมีขนาด 20 ไร่ ซึ่งเป็นที่ดินขนาดเล็กเกินไปสำหรับครอบครัวจำนวนมาก และมีไม่น้อยกว่า 50 แปลง เป็นหินลูกรังไม่อาจใช้เพาะปลูกได้ มีชาวบ้านจำนวนไม่น้อยขายสิทธิในที่ดินให้ผู้อื่น และอพยพออกไป ชาวบ้านเดิมเหลืออยู่เพียง 360 ครอบครัว ในจำนวนนี้ ยังมีอีก 60 ครอบครัวที่ยังไม่ได้รับเงินชดเชย (พื้นที่เพาะปลูก บ้านเรือน ค่าขนย้าย) จากการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ปัจจุบันครอบครัวที่เหลืออยู่มีรายได้เฉลี่ยประมาณ 15,000 บาทต่อปี ซึ่งต้องใช้จ่ายไปในการอุปโภคบริโภคทุกชนิด ชาวบ้านมีความรู้สึกว่าการดำรงชีพมีความยากลำบากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ 7,000-10,000 บาท ที่แต่ละครอบครัวได้รับในถิ่นฐานเดิมที่มีทรัพยากรธรรมชาติสมบูรณ์มากกว่า

การสำรวจ ในกรณีของการสร้างเขื่อนเชี่ยวหลาน ซึ่งทำให้เกิดน้ำท่วมที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของชาวบ้านประมาณ 400 ครอบครัว ในตำบลไกรสร อำเภอดาขุน จังหวัดสุราษฎร์ธานี พบว่า การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยได้จัดสรรที่ดินใหม่ในตำบลเขาพัง อำเภอดาขุน ครอบครัวละ 20 ไร่ พร้อมทั้งการชดเชยโดยการจัดโครงสร้างพื้นฐาน (ประปา ไฟฟ้า ถนน) และค่าขนย้าย

การถือครองที่ดินในถิ่นฐานเดิมเฉลี่ย 20-50 ไร่ต่อครอบครัว ซึ่งทำรายได้ถึง 20,000-50,000 บาทต่อปี ซึ่งเหลือใช้ เนื่องจากรายจ่ายของชาวบ้านที่เป็นตัวเงินมีน้อยมาก ค่าใช้จ่ายของบางครอบครัวเป็นเพียงการซื้อน้ำมันก๊าดสำหรับจุดตะเกียง ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการติดต่อกับเมืองต้องใช้เรือเป็นพาหนะ สิ่งสำคัญคือชาวบ้านพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งอาหารธรรมชาติ อาหารทุกชนิดสามารถปลูกหรือหาเอาเองได้ในท้องถิ่น ซึ่งต่างจากถิ่นฐานใหม่ที่ทรัพยากรอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม ดินไม่อุดมสมบูรณ์เพราะมีหินลูกรังมาก ไม่เหมาะกับการปลูกยางพารา มีที่จัดสรรประมาณ 50 แปลง ถูกทิ้งร้าง หรือไม่ก็ขายต่อแล้วอพยพไปอยู่ที่อื่น

การสำรวจ พบว่า แม้จะมีชาวบ้านส่วนหนึ่ง (โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับเงินค่าชดเชยมากพอ) สามารถลงทุนในกิจการบางประเภท และมีความสามารถในการจัดการเพียงพอเช่น ซื้อมอเตอร์รถรับจ้างการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ โฉ่ที่ดินเพื่อปลูกยางพาราในพื้นที่จัดสรรหรือตั้งร้านค้า แต่ชาวบ้านจำนวนมากมีสภาพชีวิตที่เดือดร้อนยิ่งขึ้นทุกขณะ เพราะรายได้จากการเกษตรมีน้อย ค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพเพิ่มมากขึ้น ทั้งค่าอาหาร ค่าน้ำ และค่าไฟฟ้า

การสำรวจชุมชนบ้านศาลาลัน อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นพื้นที่จัดสรรให้กับผู้พลพจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ (บ้านหนองหว้า อำเภอภูเรือ) พบว่า ชาวบ้านได้รับค่าชดเชยไร่ละ 500 บาท พื้นที่จัดสรรครอบครัวยาว 15 ไร่ และสาธารณูปโภคต่าง ๆ เช่น ถนน น้ำ ไฟฟ้า แต่ไม่มีค่าน้ำ

สภาพชีวิตความเป็นอยู่ภายหลังการโยกย้ายมีความยากลำบากมาก เพราะพื้นที่จัดสรรเป็นดินปนทราย มีแหล่งน้ำธรรมชาติมีน้อย ไม่เหมาะกับการทำเกษตรกรรม แหล่งอาหารธรรมชาติที่เคยมีก็ผิดเคืองมากในพื้นที่จัดสรรเพราะไม่มีป่าธรรมชาติหลงเหลืออยู่เลย และถึงแม้ว่าชาวบ้านจะได้รับกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็น นค. 3 ซึ่งหากเปลี่ยนเป็น นส.3 ก็ต้องเสียค่าเปลี่ยนอีก 700-800 บาท ชาวบ้านยังต้องประสบปัญหาเรื่องสาธารณูปโภค คือไฟฟ้า(ซึ่งชาวบ้านได้ใช้เมื่อ พ.ศ. 2530) และน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค

ชาวบ้านหาทางออกกับปัญหาโดยขายสิทธิ์ในที่ดิน แล้วย้ายไปอยู่ที่อื่น บางส่วนหันไปประกอบอาชีพประมงในอ่างเก็บน้ำ ชาวบ้านที่เหลือยังคงยึดอาชีพการเกษตรโดยทำไร่มันสำปะหลังเป็นหลัก

ในกรณีเขื่อนจุฬาภรณ์ซึ่งสร้างเสร็จใน พ.ศ.2516 และมีการอพยพชาวบ้าน 1,092 ครอบครัว ไปอยู่พื้นที่จัดสรรใหม่โดยเป็นที่ทำกิน 13 ไร่ และที่อยู่อาศัย 2 ไร่ การสำรวจชุมชนพบว่า ภายหลังการอพยพ ชาวบ้านประมาณร้อยละ 40 ย้ายออกจากพื้นที่จัดสรร เนื่องจากสภาพดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ขาดแคลนน้ำ ไม่เหมาะแก่การเกษตรกรรม นอกจากนี้ ยังไม่ได้รับดูแลเอาใจใส่จากส่วนราชการที่เกี่ยวข้องอย่างเพียงพอ และชาวบ้านยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน

ผลการสำรวจพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนดังกล่าวมาข้างต้นนี้ ชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นอย่างทันทีทันใด ทำให้ผู้ได้รับผลกระทบประสบปัญหาการปรับตัว เช่น ความเป็นชุมชนในพื้นที่ลุ่มริมน้ำมาหลายชั่วอายุคน กลายเป็นชุมชนบนที่ดอน ที่ลาดชัน หรือพื้นที่ภูเขาในทันทีทันใด เป็นต้น การปรับตัวในระดับรากฐาน คือการปรับแบบแผนการผลิตจากเกษตรกรรมที่ลุ่มมาเป็นเกษตรกรรมที่ดอน ต้องดัดแปลงปลูกพืชชนิดที่ต่างไปจากพืชชนิดเดิมที่มีความชำนาญมากกว่า ความอุดมสมบูรณ์ในที่ลุ่มหายไป ในพริบตาเมื่อถูกบังคับอพยพมาอยู่บนที่ดอนแห้งแล้ง ห่างไกลจากแหล่งน้ำ คุณภาพดินต่ำ ไม่มีแหล่งอาหารธรรมชาติ บางครอบครัวถูกจัดสรรให้อยู่ในที่ดินเลวเกินกว่าจะเพาะปลูกได้

อาจกล่าวได้ว่า ผลกระทบที่สำคัญคือการที่ชุมชนต้องเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตซึ่งนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม การปรับเปลี่ยนนี้ไม่เพียงแต่สะท้อนให้เห็นการสูญเสียศักยภาพในการพึ่งตนเองบนพื้นฐานระบบการผลิตแบบยังชีพเท่านั้น แต่ชี้ให้เห็นว่า ในพื้นที่จัดสรรเพื่อรองรับการอพยพซึ่งมีฐานทรัพยากรที่ไม่อุดมสมบูรณ์ ทำให้การผลิตได้น้อยไม่พอเลี้ยงครอบครัว มีตัวบ่งชี้หลายอย่างที่แสดงให้เห็นว่า เศรษฐกิจของชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอยู่ในที่ทำกินใหม่มีระดับลดลง เช่น การเข้าไปจับจองพื้นที่น้ำท่วมเพื่อเพิ่มพื้นที่ทำกิน การเพิ่มจำนวนแรงงานรับจ้างในหมู่บ้านและอพยพแรงงานเข้าสู่เมืองเพื่อเพิ่มรายได้ให้

ครอบครัว การละทิ้งถิ่นฐานใหม่เนื่องมาจากการขายสิทธิในที่ดิน มีหนี้สิน และการกว้านซื้อที่ดินของกลุ่ม
อิทธิพล

ผลกระทบประการหนึ่ง คือ การจัดโครงสร้างพื้นฐานให้กับผู้อพยพในพื้นที่จัดสรร นอกจากไม่ได้ยื่น
อยู่บนหลักสวัสดิการ ยังเป็นสิ่งที่เพิ่มภาระค่าใช้จ่ายที่เป็นตัวเงินของชาวบ้านอีกด้วย กล่าวคือ แม้ว่าจะระบบ
สาธารณูปโภคพื้นฐาน(ไฟฟ้า ประปา) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของข้อตกลงที่ชาวบ้านควรจะได้รับ และทำให้ชาวบ้าน
มีความสะดวกสบายในทางวัตถุเพิ่มขึ้น แต่การสำรวจพบว่า ชาวบ้านต้องเป็นผู้จ่ายเพื่อสิ่งเหล่านี้ด้วยตนเอง
ในบางกรณียังต้องจ่ายในราคาที่แพงกว่าราคาที่คนเมืองจ่าย เช่น ชาวบ้านที่อพยพจากการสร้างเขื่อนบาง
ลางต้องจ่ายค่าน้ำประปาถึงลูกบาศก์เมตรละ 45 บาท เป็นต้น

4. บทสรุป

การบังคับอพยพประชาชนจากการสร้างเขื่อนในประเทศไทย เป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า
โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐที่เกิดขึ้นจากการตัดสินใจทางการเมือง(ซึ่งผูกติดกับผลประโยชน์ของกลุ่ม
ธุรกิจการเมือง แหล่งทุนระดับโลก และบริษัทข้ามชาติ) ก่อให้เกิดความเสียหายทั้งในทางนิเวศวิทยาและ
ทางสังคมในขอบเขตกว้างขวางเพียงใด ผลของการบังคับอพยพประชาชนทำให้สิ่งที่เรียกว่า การผลักดันให้ไป
อยู่ชายขอบ ทำให้ผู้ด้อยโอกาสทางสังคมสูญเสียการพึ่งตนเองมากยิ่งขึ้นเพราะทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนถูก
ทำลายลงอย่างฉับพลัน และในเชิงเศรษฐศาสตร์ ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการบังคับอพยพประชาชนนี้ หาก
นับเป็น “ราคา(Cost)” ก็เป็นราคาที่มีได้รวมอยู่ในการศึกษาความเหมาะสมในการดำเนินโครงการ
(Feasibility Study) แต่อย่างใด

การทบทวนกรณีศึกษาการบังคับอพยพประชาชนจากการสร้างเขื่อนจากเอกสารและการสำรวจภาค
สนามขององค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ดังกล่าวมานี้ เป็นภาพโดยรวมของการศึกษาปัญหาและผลกระทบเพื่อ
นำไปสู่การบ่งชี้สภาพปัญหากรณีการสร้างเขื่อนแม่กวงอุดมธาราซึ่งมีรายละเอียดของการศึกษาในบทต่อไป

ลุ่มน้ำแม่กวัง : ภูมินิเวศวัฒนธรรมและการพัฒนา

ในบทนี้ จะกล่าวถึง น้ำแม่กวัง (Mae Kuang River) ในฐานะเป็นระบบนิเวศแม่น้ำที่สำคัญของแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน และมีความสัมพันธ์กับพัฒนาการทางสังคมของชุมชนในลุ่มน้ำมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และในฐานะเป็นทรัพยากรน้ำของโครงการพัฒนาการเกษตรชลประทานแม่กวัง โดยที่มุมมองที่มีต่อแม่น้ำดังกล่าวมานี้ จะช่วยให้เราเข้าใจภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้น

1. ลุ่มน้ำแม่กวังในมิติทางพื้นที่

น้ำแม่กวัง เป็นลำน้ำสาขาใหญ่สาขาหนึ่งของลำน้ำปิง มีความยาวประมาณ 95 กิโลเมตร ขอบเขตของลุ่มน้ำ ครอบคลุมพื้นที่สูงบริเวณเทือกเขาผีปันน้ำตะวันตก และแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนด้านตะวันออก ในเขตอำเภอดอยสะเก็ด อำเภอสันทราย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอเมืองลำพูน น้ำแม่กวังไหลลงสู่ลำน้ำแม่ปิงที่บ้านสบทา อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

1) ความสัมพันธ์กับหน่วยพื้นที่ (Land Unit)

เมื่อพิจารณาลักษณะทางกายภาพของลุ่มน้ำแม่กวังในฐานะเป็นหน่วยพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะสัมพันธ์กับกลุ่มดินและสังคมพืชชนิดเดียวกัน หรือ Land Unit¹ ลุ่มน้ำแม่กวังจะครอบคลุมหน่วยพื้นที่ 9 หน่วยในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน ดังนี้คือ

1. Lamphun Rainfed Terrace เป็นหน่วยที่ดินที่ใหญ่ที่สุดในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน มีขอบเขตจากตอนใต้ของอำเภอสันกำแพงไปถึงจังหวัดลำพูนในแนวตะวันตกเฉียงใต้ ยาว 35 กม. กว้าง 6-7 กม. ชนิดดินเป็น loamy sand หรือ sandy loam บนที่ลาดชัน และดินค่อยๆ มีเนื้อละเอียดไปยังแม่น้ำกวังฝั่งตะวันออก ความอุดมสมบูรณ์ของดินค่อนข้างต่ำโดยเปรียบเทียบ หน่วยพื้นที่นี้มีลำธารธรรมชาติจำนวนมากกำเนิดจากเทือกเขาด้านตะวันออก

2. Ban Nong Chang Keun Orchard หน่วยที่ดินนี้มีประมาณ 1 ใน 3 ของที่ราบน้ำท่วมระหว่างแม่น้ำปิงและแม่น้ำกวัง และได้รับน้ำจากชลประทานโครงการแม่ปิงเก่า เป็นพื้นที่เพาะปลูกไร่ และประมาณร้อยละ 50 ของหน่วยพื้นที่ ทั่วไปเพาะปลูกข้าว ลักษณะทางกายภาพของหน่วยพื้นที่นี้เป็นที่ราบน้ำท่วมถึง(Flood Plain) ระหว่างแม่น้ำปิงทางตะวันตกและแม่น้ำกวังทางตะวันออก

¹ จำแนกตามการศึกษาของ Boonyawart Lampaopong และคณะ *Chiang Mai-Lamphun Valley, Thailand, Asian Rice-Land Inventory : A Descriptive Atlas No.2*, Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, August 1984.

3. Mae Ping Kao Plain เป็นหน่วยที่ดินระหว่างแม่น้ำปิงและน้ำแม่กวัง
4. Saraphi Plain เป็นหน่วยที่ดินที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบ มีระบบเหมืองฝายจากแม่น้ำปิงและน้ำแม่กวัง ลักษณะที่เป็นพื้นที่ลุ่มต่ำทำให้มีน้ำท่วมเป็นครั้งคราว
5. San Kam Phaeng Fan หน่วยที่ดินนี้ประกอบด้วยหุบน้ำแม่ออนและเนินตะกอนรูปพัดของลำน้ำแม่ออน ขอบเขตด้านใต้เชื่อมกับ Lamphun Rain Terrace พื้นที่ทำนาในหุบเขานี้ใช้ระบบเหมืองฝายของน้ำแม่ออน ส่วนด้านบนของพื้นที่ได้รับจากชลประทานแม่กวัง
6. Mae Kuang Irrigated เป็นหน่วยที่ดินที่พบส่วนใหญ่บนฝั่งซ้ายของน้ำแม่กวัง ต่อเนื่องไปทางด้านใต้ถึงสบน้ำแม่ออนและน้ำแม่กวัง พื้นที่ส่วนใหญ่มีระบบเหมืองฝายซึ่งถูกดัดแปลงและปรับปรุงโดยโครงการแม่กวัง น้ำจากระบบชลประทานจะขาดแคลนในเดือนมกราคม ลักษณะภูมิประเทศเป็นเนินตะกอนรูปพัดแผ่กว้างและชันชันได้ซับซ้อนที่เกิดจากการกระทำของลำน้ำแม่กวังและลำน้ำแม่ปูคา
7. San Khao Khaep Klang หน่วยที่ดินนี้ครอบคลุมพื้นที่รอบ ๆ ห้วยบอนและห้วยผาแตก 2-3 กม. ทางตอนเหนือของอำเภอสันกำแพง ได้รับน้ำจากชลประทานแม่กวัง เสริมด้วยระบบเหมืองฝาย
8. San Um-Mae Kuang Irrigated หน่วยที่ดินนี้อยู่ใกล้บริเวณหัวงานชลประทานแม่กวังและได้รับน้ำอย่างต่อเนื่อง ภูมิประเทศมีลักษณะเป็นจุดยอดของเนินตะกอนรูปพัดแม่กวัง
9. San Sai Fan เป็นหน่วยที่ดินที่ครอบคลุมส่วนบนของตะกอนทับถมที่เกิดจากน้ำแม่กวัง ต่อเนื่องกับชันชันไต่ระดับกลางและระดับต่ำด้านทิศเหนือ
- การจำแนกหน่วยพื้นที่ดังกล่าวมานี้ ชี้ให้เห็นปัจจัยทางกายภาพที่เกี่ยวข้องกับการใช้ที่ดินโดยรวมของกลุ่มน้ำแม่กวัง เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการพิจารณาความสัมพันธ์กับโครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่กวังซึ่งอย่างน้อยที่สุดได้มีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตทางเกษตรกรรมในพื้นที่

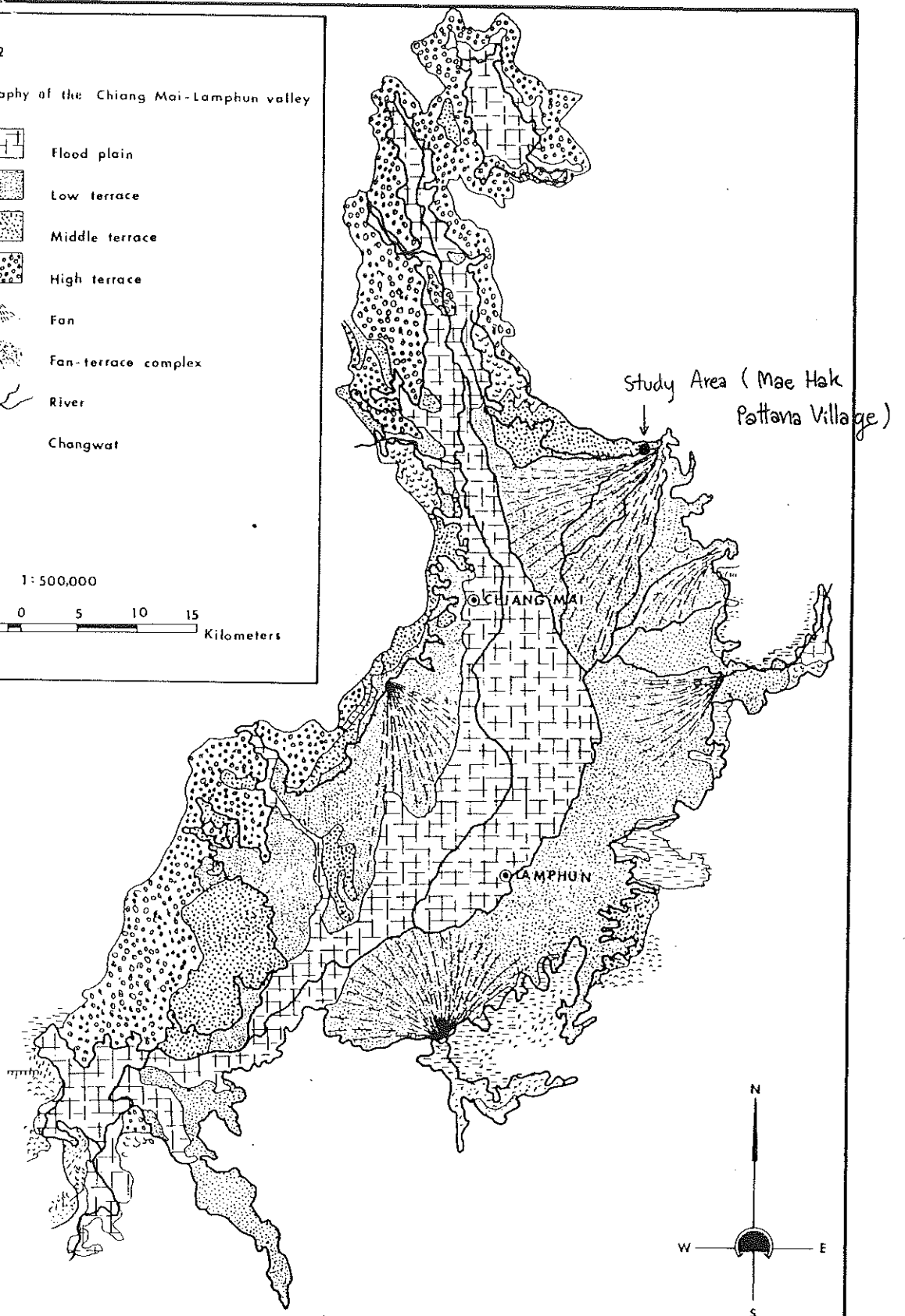
Fig. 2

Physiography of the Chiang Mai-Lamphun valley

- Flood plain
- Low terrace
- Middle terrace
- High terrace
- Fan
- Fan-terrace complex
- River
- Changwat

Scale 1:500,000

5 0 5 10 15
Kilometers

* Modified from Nualsiri Wongthangsawad (1976)

2) ความสัมพันธ์กับโครงการพัฒนา

เมื่อพิจารณาถึงระบบแม่น้ำกวังโดยสัมพันธ์กับโครงการพัฒนา (ในที่นี้คือโครงการพัฒนาเกษตร

ชลประทานแม่กวัง) จะพบว่า น้ำแม่กวังคือแหล่งน้ำสายหลักในพื้นที่โครงการ ไหลจากที่ตั้งเขื่อนแม่กวังที่ระดับความสูง 340 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง และพื้นที่รับน้ำ 569 ตารางกิโลเมตร ผ่านด้านตะวันตกของพื้นที่โครงการซึ่งมีความลาดชันน้อย ๆ ประมาณ 1: 1,500 เดิมน้ำให้กับแม่น้ำปิง โดยที่น้ำแม่กวังมีลำน้ำสาขาหลักคือน้ำแม่ออน น้ำแม่ธิ น้ำแม่ยาว น้ำแม่สานและน้ำแม่ทา

ปริมาณน้ำท่า (runoff) ของน้ำแม่กวังและน้ำสาขามีลักษณะกวดแกว่งมาก โดยที่ปริมาณน้ำท่าในช่วงฤดูฝน (พฤษภาคม-ตุลาคม) ท้ายลุ่มน้ำมีค่าเฉลี่ย 641.37 ล้านลูกบาศก์เมตร หรือประมาณร้อยละ 80 ในขณะที่ปริมาณน้ำท่าในช่วงฤดูแล้งขาดแคลนมากคืออยู่ในราว 8.17 ล้านลูกบาศก์เมตร (ดูตาราง)

ปริมาณน้ำท่าท้ายอ่างเก็บน้ำเขื่อนแม่กวัง

ปริมาณน้ำท่า(ล้าน ลบ.ม.)	จุดท้ายน้ำเขื่อนแม่กวัง				
	ปีน้ำมาก	ปีน้ำน้อย	เฉลี่ย	สูงสุด	ต่ำสุด
เม.ย.	1.30	0.00	1.06	1.30	0.00
พ.ค.	1.34	0.00	1.23	1.34	0.00
มิ.ย.	1.30	0.00	1.24	1.30	0.00
ก.ค.	57.88	0.00	3.24	57.88	0.00
ส.ค.	75.16	0.35	10.15	75.16	0.00
ก.ย.	70.14	1.30	18.46	137.95	0.00
ต.ค.	21.91	0.00	3.21	22.66	0.00
พ.ย.	1.30	0.00	1.40	10.01	0.00
ธ.ค.	1.34	0.00	1.15	2.44	0.00
ม.ค.	1.34	0.27	1.23	3.19	0.00
ก.พ.	1.21	0.00	0.99	1.21	0.00
มี.ค.	1.34	0.00	1.10	1.34	0.00
ฤดูฝน	227.68	1.64	37.70	304.94	0.00
ฤดูแล้ง	7.86	0.27	6.77	10.81	0.00
รวมทั้งปี	235.54	1.91	44.47	-	-

ที่มา : สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2539

ปริมาณน้ำท่าท้ายน้ำลุ่มน้ำแม่กวัง

ปริมาณน้ำท่า(ล้าน ลบ.ม.)	จุดท้ายน้ำลุ่มน้ำแม่กวัง				
	ปีน้ำมาก	ปีน้ำน้อย	เฉลี่ย	สูงสุด	ต่ำสุด
เม.ย.	5.11	2.67	7.70	29.70	0.91
พ.ค.	89.49	3.56	18.67	89.49	0.75
มิ.ย.	146.06	13.92	29.81	146.06	2.33
ก.ค.	78.32	0.00	47.11	339.51	0.00
ส.ค.	550.55	31.50	152.24	550.55	10.71
ก.ย.	395.23	64.80	208.58	605.91	64.80
ต.ค.	125.99	122.48	107.14	209.93	49.71
พ.ย.	73.90	18.40	69.49	180.20	15.06
ธ.ค.	49.85	5.92	19.42	49.85	3.67
ม.ค.	16.12	8.79	12.24	33.75	1.93
ก.พ.	7.98	8.44	12.24	22.28	0.24
มี.ค.	4.79	6.91	9.60	22.87	0.00
ฤดูฝน	1370.04	251.10	614.37	2032.15	142.62
ฤดูแล้ง	173.34	36.29	8.17	247.94	7.50
รวมทั้งปี	1543.38	287.39	622.54	-	-

ที่มา : สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2539

จะเห็นได้ว่า ปริมาณน้ำท่าของน้ำแม่กวังคือเหตุผลหลักในการอ้างความจำเป็นในการสร้างเขื่อนแม่กวังเพื่อควบคุมน้ำผ่านระบบชลประทาน ประเด็นนี้ แสดงอย่างชัดเจนในรายงานการศึกษาความเหมาะสมของโครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่กวังของ Sanyu Consultant และ Team Consulting Engineers (1985)

การพิจารณามิติทางพื้นที่ของลุ่มน้ำแม่กวังโดยภาพรวม เป็นรากฐานของการทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ดังจะได้กล่าวต่อไป

2. กลุ่มน้ำแม่กว้งในมิติทางวัฒนธรรม

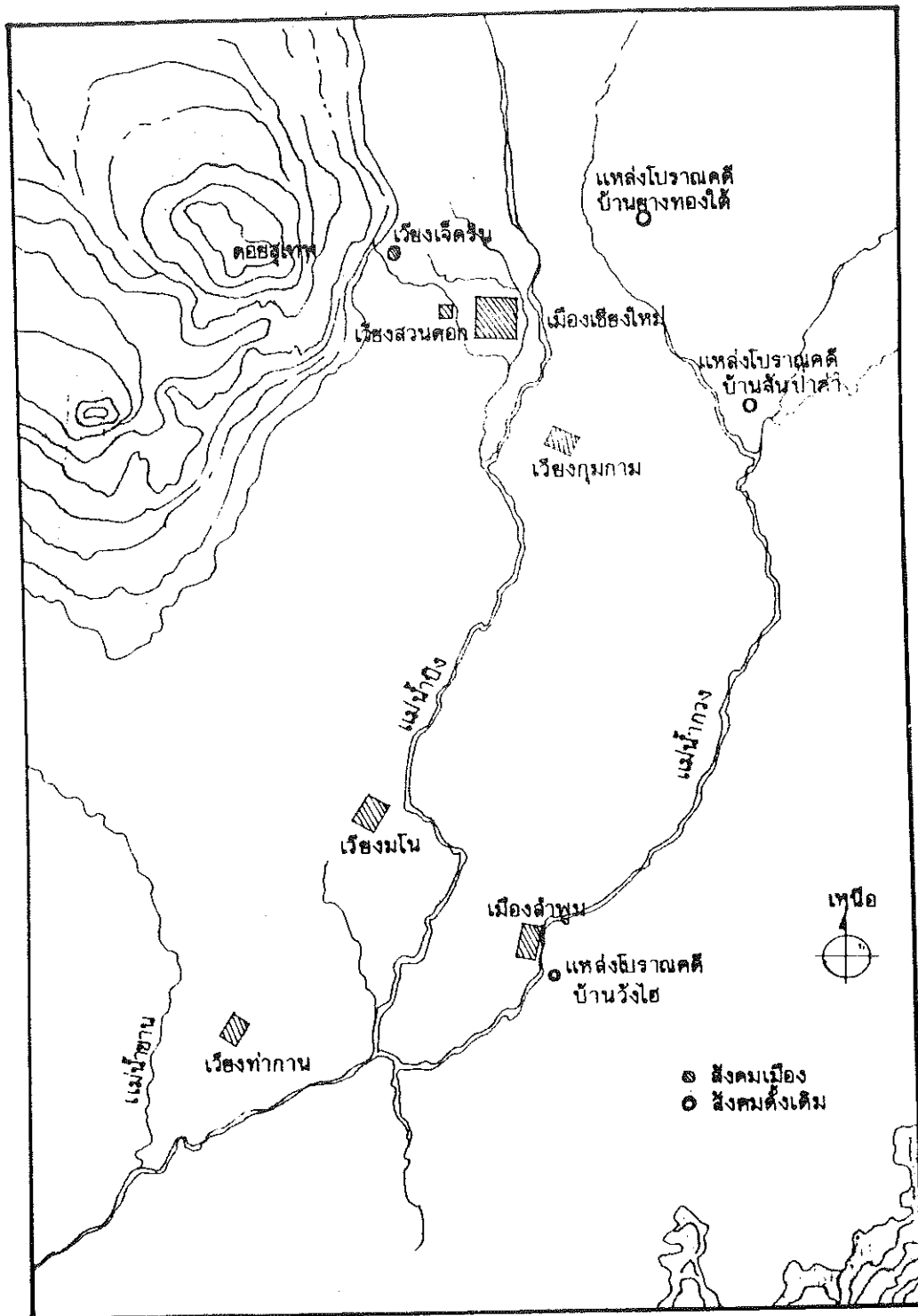
1) ชุมชนยุคแรกเริ่ม

ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงและแม่น้ำกว้ง มีร่องรอยชุมชนโบราณอยู่หลายแห่ง ทั้งที่เป็นเมืองร้าง ไม่มีการอยู่อาศัยและเมืองที่มีการอยู่อาศัยจนถึงปัจจุบัน ร่องรอยเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า บริเวณแอ่งที่ราบดังกล่าวมีพัฒนาการต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลายาวนาน เมื่อเร็ว ๆ นี้ มีการค้นพบแหล่งฝังศพแบบสังคมดั้งเดิมตามแนวลำน้ำกว้ง 3 แหล่ง คือ แหล่งบ้านยางทองใต้ อำเภอดอยสะเก็ด แหล่งบ้านสันป่าคา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ และแหล่งบ้านวังไฮ จังหวัดลำพูน สภาพภูมิประเทศแหล่งทั้งสาม ตั้งอยู่ตามแนวตะวันออกของแม่น้ำกว้ง โดยอยู่ในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน อันเป็นที่ตั้งเขตวัฒนธรรมทริภุญไชยซึ่งเป็นชุมชนเมืองแรกเริ่มในภูมิภาคแห่งนี้²

ผลการขุดค้นพบว่า แหล่งทั้งสามเป็นแหล่งฝังศพ มีเครื่องประกอบการฝังในลักษณะต่าง ๆ ทั้งที่เป็นของดั้งเดิมท้องถิ่น เช่น ขวานหินกระเทาะ ขวานหินขัดสะเก็ดหิน เครื่องประดับ กำไลหินอ่อน จนกระทั่งถึงสิ่งของที่ใช้เทคโนโลยีทางการผลิตต่างระดับออกไป คือ พบเครื่องประดับสำริด เครื่องมือเหล็ก ลูกปัดแก้ว ลูกปัดแร่อาเกต ลูกปัดแร่คาร์เนเลียน และกำไลแก้ว นอกจากนี้ ยังพบเครื่องประกอบการฝังศพที่ถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญของท้องถิ่น และมักจะพบร่วมกันกับการฝังศพ คือภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดินทาน้ำดินขุ่นสีแดง (Red Slip) และภาชนะดินเผาลายเชือกทาบเนื้อหยาบ

ลักษณะบริเวณที่ราบริมแม่น้ำกว้ง มีกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมดั้งเดิมพื้นเมืองอยู่ตลอดทั้งแนวแม่น้ำนี้ ตั้งแต่อำเภอดอยสะเก็ด อำเภอสันกำแพง จนถึงอำเภอเมืองจังหวัดลำพูน อันเป็นเขตวัฒนธรรมทริภุญไชยหลักฐานทั้งสามแหล่งในเขตที่ราบนี้ เมื่อวิเคราะห์ถึงสิ่งที่สะท้อนให้เห็นรูปแบบการดำรงชีพและลักษณะแนวคิดจากเครื่องประกอบการฝังศพแล้ว อาจเป็นไปได้ว่าควรเป็นกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมดั้งเดิมพื้นเมืองในท้องถิ่นแบบกลุ่มสายตระกูล โครงสร้างทางสังคมเป็นแบบเผ่า เทคโนโลยีการผลิตเป็นแบบง่าย ๆ คติความเชื่อเรื่องการตายในระยะแรก ๆ ยังยึดมั่นกับแบบเดิมที่ไม่นิยมการเผา กลุ่มนี้เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ตั้งถิ่นฐานแถบที่ราบตะวันออกของแม่น้ำกว้ง ตั้งแต่บริเวณต้นน้ำแถบอำเภอดอยสะเก็ดลงมา จากหลักฐานที่ค้นพบเป็นไปได้ว่าชุมชนแถบลุ่มแม่น้ำกว้งนี้มีไข่กลุ่มที่อยู่อย่างโดดเดี่ยวแต่มีการติดต่อกับชุมชนอื่นโดยเป็นชุมชนที่รูปแบบวัฒนธรรมเป็นแบบท้องถิ่นดั้งเดิมและรับเอาบางสิ่งบางอย่างเข้ามา

² วิจัย ตันกิตติขจร *ชุมชนแรกเริ่มในเขตวัฒนธรรมทริภุญไชยกับการคลี่คลาย* วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 13 ฉบับที่ 4 ตุลาคม-ธันวาคม 2530 หน้า 83-90.

แสดงตำแหน่งที่ตั้งแหล่งโบราณคดีสังคมเมือง และ สังคมดั้งเดิม
บริเวณที่ราบริมแม่น้ำปิง และ แม่น้ำกวัง

มาตราส่วน
1:200000

2) แคว้นทริภุญไชย : ศูนย์กลางพุทธศาสนาและวัฒนธรรม

พัฒนาการครั้งสำคัญของชุมชนโบราณในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน คือการก้าวขึ้นสู่สังคมเมืองที่มีขนาดใหญ่และมีการจัดระเบียบสังคมซับซ้อนมากขึ้น กล่าวได้ว่า สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่เอื้ออำนวยให้เกิดสังคมเมืองขึ้น³ ดังจะเห็นได้ว่า บริเวณแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนเป็นเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำที่อุดมสมบูรณ์ มีที่ราบติดต่อกันเป็นผืนใหญ่กว้างขวาง สามารถปลูกข้าวได้จำนวนมากซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคมสมัยโบราณ

ร่องรอยหลักฐานของลำเหมืองที่ขุดเชื่อมระหว่างแม่น้ำปิงและน้ำแม่กวง ทำให้ทราบว่า ที่ราบลุ่มน้ำแม่กวงในเขตอำเภอสันทราย สันกำแพง คือเขตการปกครองของเมืองทริภุญไชยซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่ริมฝั่งน้ำแม่กวงอันเป็นที่ตั้งของอำเภอเมืองลำพูนในปัจจุบัน⁴

3) การเคลื่อนย้ายประชากรและการผสมกลมกลืน

ในยุค *เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง*⁵ ของล้านนา ที่ราบลุ่มแม่น้ำในเขตจังหวัดลำพูนคืออาณาเขตวัฒนธรรมของชุมชนเชื้อสายยองที่ถูกกวาดต้อนมาจากรัฐฉาน

ดังกล่าวมาแล้วว่า บริเวณที่ราบลุ่มน้ำแม่กวง เป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ และเหมาะแก่การตั้งชุมชนและถิ่นฐานมาตั้งยุคทริภุญไชย ชุมชนชาวยองระยะแรกตั้งบ้านเรือนอยู่หนาแน่นบริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเช่น เวียงยอง บ้านตอง บ้านยู้ หลิ่งห้า ปิงท่าง สันดอนรอม และวังไฮ และต่อมากระจายตัวไปทางที่ราบด้านตะวันออกในแถบตำบลบ้านกลาง ศรีบัวบาน มะเหือแจ้

³ เมืองทริภุญไชยสร้างขึ้นในสภาวะแวดล้อมที่เอื้ออำนวยด้วยปัจจัยต่าง ๆ คือ 1) การแตกตัวทางการเมืองที่ต้องการแยกออกมาสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นใหม่ของอาณาจักรทวารวดี 2) สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ 3) แรงกระตุ้นทางการค้าระหว่างอาณาจักรมอญและดินแดนตอนใน (ดูรายละเอียดใน สวัสดิ์ อ่องสกุล *เวียงกุมกาม : การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2537.*)

⁴ ระบบแม่น้ำในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน โดยเฉพาะในเขตที่ราบน้ำท่วม มีลักษณะเป็น แม่น้ำประธานสายบริเวณนี้มีการเปลี่ยนแปลงร่องน้ำอยู่เสมอ หลักฐานจากภาพถ่ายทางอากาศและการสำรวจภาคสนาม ชี้ให้เห็นว่า แม่น้ำกวงที่ไหลผ่านตัวเมืองลำพูนในปัจจุบันคือทางน้ำเดิมของแม่น้ำปิง ดังนั้น ในช่วงอาณาจักรทริภุญไชย เวียงทริภุญไชยจึงตั้งบนฝั่งแม่น้ำปิง

⁵ ตรงกับรัชสมัยพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ผลพวงของสงครามขับไล่พม่าให้หมดอิทธิพลไปจากล้านนาใน พ.ศ. 2339 ทำให้สภาพเมืองเชียงใหม่และลำพูนขณะนั้นดูเจือจาง ประชาชนพลเมืองหลบหนีเข้าไปอยู่ตามป่าลึก หลังจากสงคราม พญากาวิละได้ประกาศให้ผู้คนกลับมาอยู่อาศัยในตัวเมือง ส่วนหนึ่งยกกำลังออกไปเกลี้ยกล่อมและตีหัวเมืองทางตอนเหนือ แถบเมืองเวียงแสน เชียงตุง พญา เมืองยอง และกวาดต้อนผู้คนเชื้อสายยอง ไตลื้อ และไตเขิน มาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในเขตเมืองเชียงใหม่และลำพูน

การเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวยองในเมืองลำพูนโดยเริ่มจากบริเวณริมฝั่งน้ำแม่กวงและขยายออกไปสู่ลุ่มน้ำอื่น ๆ ได้ทั้งร่องรอยทางวัฒนธรรมที่เด่นชัดบนภูมิทัศน์ลุ่มน้ำกวง กล่าวคือ ชาวยองได้เป็นประชากรส่วนใหญ่ของลำพูน มีการผสมกลมกลืนกับผู้ที่อยู่มาก่อน(ไตโยนหรือคนเมือง) และผู้ที่มาทีหลัง โดยการปรับตัวเป็นไปในลักษณะและสำนึกที่ดำรงอยู่ในฐานะเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคม ชาวยองจึงยังรักษาเอกลักษณ์ทางภาษาไว้ค่อนข้างยาวนาน ⁶

⁶ แสง มาละแซม ลำพูน : จากเมืองยองถึงทริภูไทย โครงการศึกษาการปกครองท้องถิ่น คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2539.

3. โครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่กวัง

1) ความเป็นมา

โครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่กวัง (Mae Kuang Irrigated Agriculture Development Project ; MKIADP) เป็นโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับเงินกู้ญี่ปุ่น มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อพัฒนาทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำแม่กวังโดยการสร้างเขื่อนเก็บกักน้ำ และใช้น้ำจากเขื่อนเพื่อการเกษตรกรรมในระบบชลประทานในพื้นที่อำเภอดอยสะเก็ด สันทราย สันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่และอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน อีกทั้งเพื่อการอุปโภคบริโภค และบรรเทาอุทกภัยในจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดลำพูน

พื้นที่โครงการฯ ครอบคลุมลุ่มน้ำแม่กวังในเขตจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน รายงานขั้นสุดท้ายที่จัดทำโดย Sanyu Consultants Inc., (ญี่ปุ่น) และ Team Consulting Engineers Co., Ltd. (ไทย) เสนอต่อกรมชลประทานเมื่อเดือนมิถุนายน 2528 กล่าวถึงลักษณะทั่วไปของพื้นที่ในโครงการนี้ว่าเป็นเขตชนบทที่ด้อยพัฒนา ผลผลิตทางการเกษตรอยู่ในระดับต่ำ มีความล้าหลังทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากมีน้ำไม่เพียงพอแก่การชลประทานและใช้ในครัวเรือนตลอดจนการติดต่อคมนาคมที่ยากลำบาก

ในรายงานดังกล่าว ระบุว่า โครงการชลประทานแม่แฝก แม่แตง แม่ปิงเก่าและแม่สารซึ่งตั้งอยู่รายรอบพื้นที่ MKIADP ได้เสร็จสมบูรณ์ ชาวชนบทต่างก็ได้รับประโยชน์จากโครงการดังกล่าว แต่สำหรับชาวชนบทในพื้นที่ MKIADP ยังถูกทอดทิ้งโดยไม่ได้รับการเหลียวแลด้านการพัฒนาจากรัฐ มีเพียงระบบเหมืองฝายที่ชาวบ้านช่วยกันสร้างขึ้น รัฐบาลไทยจึงสนับสนุนให้มีระบบชลประทานเพื่อการเกษตรในพื้นที่ของโครงการเพื่อยกระดับเศรษฐกิจและความยากจนและให้มีการกระจายรายได้ไปสู่ชาวชนบท

เดิมราษฎรได้ร่วมกันสร้างฝายขึ้นในลำน้ำแม่กวัง บริเวณหมู่บ้านผาแตก ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด เพื่อชักน้ำเข้าเหมืองส่งน้ำไปยังพื้นที่การเกษตร แต่การไหลของลำน้ำกวังรุนแรงมากในช่วงฤดูฝนทำให้ฝายราษฎรพังทุกปี รายงานของกรมชลประทานชี้ให้เห็นสภาพดังกล่าวนี้ว่า ในกรณีเกิดมีพายุดีเปรสชันขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่ จะทำให้น้ำในลำน้ำต่าง ๆ ซึ่งเป็นสาขาของลำน้ำปิง ไหลลงสู่ลำน้ำปิงอย่างรวดเร็ว แต่เนื่องจากลำน้ำแม่กวังมีความลาดชันมาก จึงทำให้น้ำในลำน้ำแม่กวังไหลท่วมพื้นที่ทั้งสองฝั่งของลำน้ำแม่ปิงในจังหวัดลำพูน จนกระทั่งถึงตัวเมืองเชียงใหม่ ทำให้พื้นที่เพาะปลูกของราษฎรในบริเวณดังกล่าวได้รับความเสียหายเกือบทุกปี ⁷

ต่อมา กรมชลประทานจึงดำเนินการก่อสร้างและปรับปรุงฝายเรียกชื่อใหม่ว่า ฝายแม่กวัง และขุดคลองส่งน้ำเพื่อขยายพื้นที่ส่งน้ำของราษฎรที่มีอยู่เดิมให้เป็น 74,750 ไร่ ในเขตอำเภอดอยสะเก็ด อำเภอสันทราย และอำเภอสันกำแพง

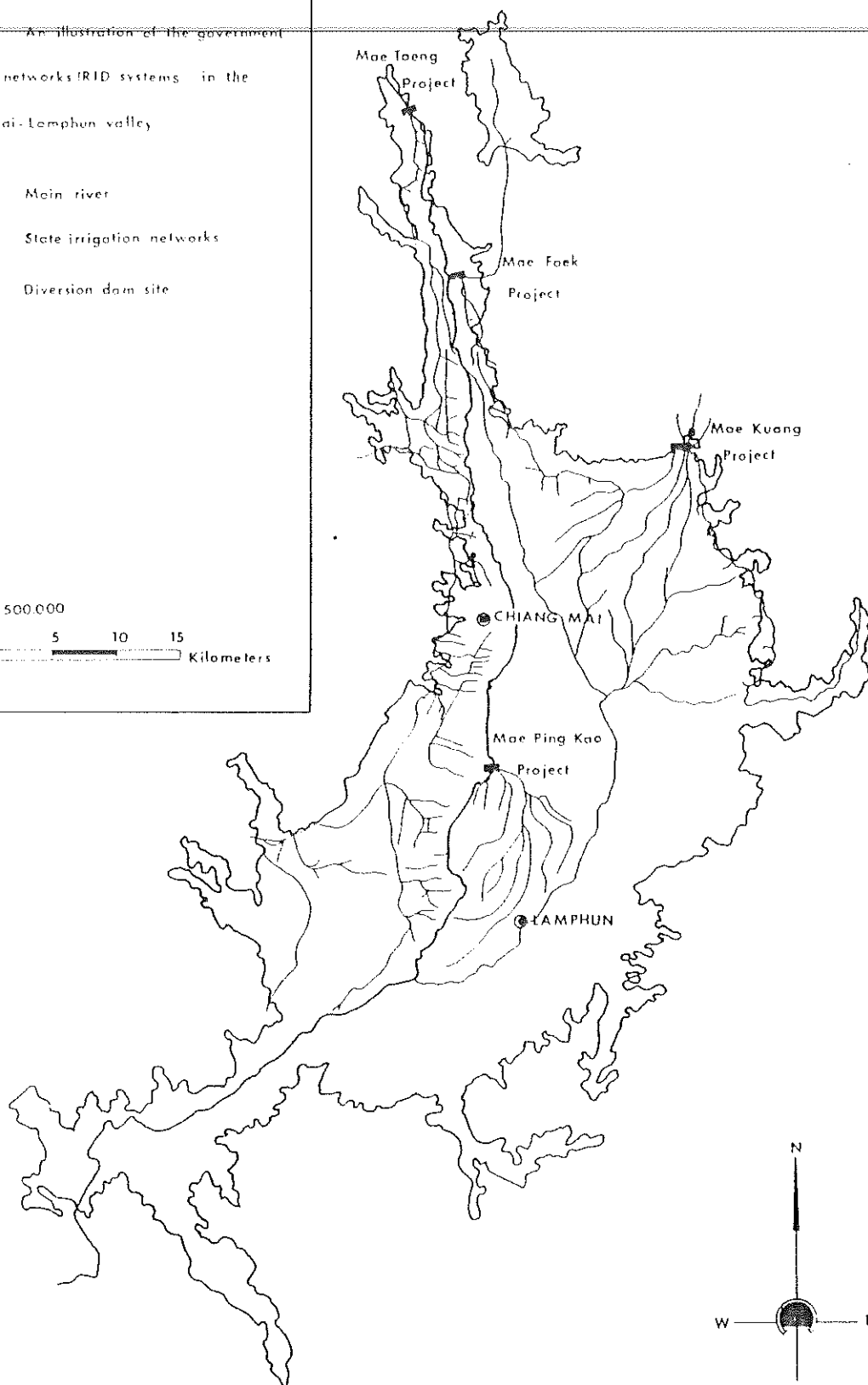
⁷ กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โครงการชลประทานแม่กวัง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เอกสารเย็บเล่ม ไม่ระบุวันเดือนปีพิมพ์.

An illustration of the government
irrigation networks (RID systems) in the
Chiang Mai-Lamphun valley

- Main river
- State irrigation networks
- Diversion dam site

Scale 1:500,000

5 0 5 10 15
Kilometers

การสร้างฝายและคลองส่งน้ำแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2497 แต่เนื่องจากการไหลของแม่น้ำมีการกัดแหว่งมากในช่วงปีหนึ่ง ๆ กล่าวคือ มีปริมาณน้ำมากในฤดูฝนและปริมาณน้ำน้อยในฤดูแล้ง จึงไม่ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาเกษตรชลประทานตามเป้าหมายที่วางไว้ นอกจากนี้ พื้นที่ตอนล่างของแม่น้ำกวังไม่มีโอกาสได้รับน้ำจากคลองชลประทานของฝายแม่กวัง การเพาะปลูกจึงต้องพึ่งพาฤดูกาลอยู่ต่อไป ในขณะที่กรมชลประทานเริ่มสำรวจข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับสภาพลำน้ำนี้เพื่อพิจารณาการพัฒนาลุ่มน้ำกวังต่อไป

ใน พ.ศ.2518 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเพื่อทรงเยี่ยมราษฎรในท้องที่อำเภอคอยสะเกิด ได้มีพระราชดำริให้กรมชลประทานรีบดำเนินการพัฒนาลำน้ำกวังโดยการสร้างเขื่อนปิดลำน้ำเพื่อจะได้เก็บน้ำที่มีเกินความต้องการในฤดูฝนเอาไว้สำหรับให้ราษฎรทำการเพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิตในฤดูแล้ง เนื่องจากราษฎรมีสิทธิถือครองที่ดินทำกินน้อยอยู่แล้ว ซึ่งจะเป็นการบรรเทาความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรตลอดจนการบรรเทาอุทกภัยในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำกวังและลำน้ำแม่ปิง

ดังนั้น กรมชลประทานจึงดำเนินการขออนุมัติต่อคณะรัฐมนตรี เพื่อเปิดการก่อสร้างโครงการแม่กวังขึ้นในบริเวณเหนือฝายแม่กวังเดิมประมาณ 1 กม. คณะรัฐมนตรีเห็นชอบอนุมัติให้กรมชลประทานดำเนินการก่อสร้างเบื้องต้นได้เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2519 ต่อมาใน พ.ศ. 2520 กรมชลประทานเริ่มงานสำรวจและออกแบบ

พ.ศ.2521 มีการเสนอให้สร้างเขื่อนฝั่งซ้าย (Left Dam) แต่การก่อสร้างไม่คืบหน้าไปมากนักเพราะเกิดปัญหาทางด้านธรณีวิทยาบริเวณรากฐานของตัวเขื่อนและปัญหาเงินทุนในการดำเนินงาน ในช่วงนี้ ได้มีการก่อสร้างพื้นที่จัดสรรเพื่อรองรับการอพยพชาวบ้าน 309 ครอบครัว ออกจากเขตน้ำท่วม

พ.ศ. 2524 รัฐบาลไทยโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลญี่ปุ่นให้ส่งคณะผู้เชี่ยวชาญจาก JICA เข้ามาทำรายงานความเหมาะสมของโครงการพัฒนาการเกษตรชลประทานแม่กวัง การศึกษาแล้วเสร็จเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2525 ไม่เพียงแต่การศึกษาความเหมาะสมในเชิงเทคนิคในการก่อสร้างเขื่อนเท่านั้น ยังรวมถึงการศึกษาความเหมาะสมในเชิงเศรษฐศาสตร์ ตลอดจนความร่วมมือทางเศรษฐกิจสำหรับการก่อสร้างเขื่อนในอนาคตกับรัฐบาลญี่ปุ่น รัฐบาลญี่ปุ่นตอบรับผ่านทางองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศแห่งญี่ปุ่น หรือ JICA ให้ดำเนินการศึกษาความเหมาะสมของโครงการ จากผลการศึกษาและการร้องขอของรัฐบาลไทย

วันที่ 16 กรกฎาคม 2525 กองทุนความร่วมมือทางเศรษฐกิจโอเพ่นทะเล หรือ OECF ได้ให้ความช่วยเหลือด้านเงินกู้เพื่อการออกแบบรายละเอียดทางวิศวกรรมภายใต้เงินกู้ไอดีโอลำดับที่ 9 รัฐบาลไทยได้ลงนามกู้เงิน OECF, Loan TIX-7 งวดที่ 9 จำนวน 430 ล้านบาท เพื่อจัดจ้างบริษัทที่ปรึกษาสำหรับสำรวจและออกแบบ

วันที่ 4 พฤษภาคม 2527 กรมชลประทานได้ลงนามในสัญญาว่าจ้าง บริษัทที่ปรึกษา The Joint Venture of Sanyu Consultants Inc.(Japan) และ Team Consulting Engineers Co., Ltd. (Thailand) เข้ามาทำงานสำรวจและออกแบบเขื่อนใหญ่ เขื่อนฝั่งขวาและคลองส่งน้ำ และเตรียมเอกสารในการประกวดราคาพร้อมทำการตรวจสอบและแก้ไขแบบเขื่อนฝั่งซ้ายโดยใช้เงินกู้ OECF, Loan TIX-7 งวดที่ 9

วันที่ 19 มิถุนายน 2527 คณะรัฐมนตรีลงมติเห็นชอบและอนุมัติให้กรมชลประทานดำเนินโครงการชลประทานแม่กกต่อไปได้ โดยใช้เงินกู้ของรัฐบาลญี่ปุ่น

วันที่ 11 กันยายน 2527 คณะรัฐมนตรีลงมติอนุมัติให้กู้เงิน OECF, Loan TXI-7 งวดที่ 11 จากรัฐบาลญี่ปุ่นจำนวน 2,300 ล้านบาท เพื่อจัดหาอุปกรณ์และจักรกลในการก่อสร้างเขื่อนฝั้งซ้าย และจ้างบริษัทที่ปรึกษาโดยให้กระทรวงการคลังพิจารณาบรรจุโครงการฯ ไว้ในรายการเงินกู้รัฐบาลญี่ปุ่นงวดที่ 12 และ 13

วันที่ 4 ตุลาคม 2528 รัฐบาลไทยได้ลงนามกู้เงิน OECF, Loan TXII-P8 งวดที่ 12 จำนวน 9,197 ล้านบาท เพื่อนำไปก่อสร้างตัวเขื่อนใหญ่และเขื่อนฝั้งขวาและจ้างบริษัทที่ปรึกษา

วันที่ 24 ธันวาคม 2528 คณะรัฐมนตรีมีมติให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ทบทวนผลประโยชน์ของโครงการฯ ในด้านเศรษฐกิจ

วันที่ 27 พฤษภาคม 2529 คณะรัฐมนตรีได้ลงมติอนุมัติเห็นชอบด้วยกับผลการพิจารณาทบทวนโครงการฯ และให้ดำเนินการก่อสร้างต่อไปได้

วันที่ 30 กันยายน 2529 กรมชลประทานได้ลงนามในสัญญาจ้างกลุ่มบริษัทที่ปรึกษา Sanyu Consultants Inc. และ Team Consulting Engineering Co. Ltd. เพื่อทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแนะนำสำหรับการก่อสร้างเขื่อนฝั้งซ้าย(โครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่กก ระยะที่ 1) โดยใช้เงินจำนวน 1,860,000 บาท กับอีก 109,710,000 เยน

วันที่ 16 มีนาคม 2530 กรมชลประทานประกาศประกวดราคาจ้างเหมาก่อสร้างเขื่อนและอาคารประกอบ (MKP-TXII-P8)

วันที่ 21 กันยายน 2530 รัฐบาลไทยลงนามสัญญาเงินกู้ OECF, Loan TXII-8 งวดที่ 13 ในวงเงิน 2,805 ล้านบาท เพื่อใช้ก่อสร้างงานระบบส่งน้ำฝั้งซ้ายและจ้างบริษัทที่ปรึกษา

วันที่ 29 กันยายน 2530 รัฐบาลไทยโดยกรมชลประทานเซ็นสัญญาจ้างเหมา สัญญาที่ MKP-TXII-P8 ก่อสร้างเขื่อนใหญ่ เขื่อนฝั้งขวาและอาคารประกอบโดยบริษัทไชน่า เซตท คอนสตรัคชั่น เอนิเนียริง จำกัด

วันที่ 30 กันยายน 2530 รัฐบาลไทยโดยกรมชลประทานเซ็นสัญญาว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษา Nippon Koel Co.,LTD. Southeast Asia Technology Co.,LTD. Asian Engineering Consultants Corp.,LTD. A&R Consultants Co.,LTD. เพื่อให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษางานจ้างเหมาก่อสร้างเขื่อนใหญ่ เขื่อนฝั้งขวาและอาคารประกอบ โดยใช้เงินกู้ OECF, Loan TXII-P8 งวดที่ 12

พ.ศ.2531 กรมชลประทานดำเนินการก่อสร้างเขื่อนฝั้งซ้ายต่อ พร้อมเริ่มก่อสร้างระบบส่งน้ำฝั้งขวาและฝั้งซ้ายส่วนที่ดำเนินการก่อสร้างเอง

มิถุนายน 2532 กรมชลประทานทำการสำรวจออกแบบอ่างเก็บน้ำห้วยวังธารเพื่อป้องกันอุทกภัยในบริเวณหมู่บ้านวังธาร บ้านตลาดใหม่ และบ้านทุ่งมะหนิว อำเภอดอยสะเก็ด เชียงใหม่ และยังใช้ในการเพาะปลูกในพื้นที่ประมาณ 2,500 ไร่

วันที่ 7 สิงหาคม 2532 รัฐบาลไทยโดยกรมชลประทานเซ็นสัญญาว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษา The Joint Venture of Sanyu Consultants Inc.(Japan) และ Team Consulting Engineers Co.,Ltd.

(Thailand) เพื่อให้คำแนะนำและเป็นທີ່ปรึกษางานจ้างเหมาก่อสร้างระบบส่งน้ำฝั่งซ้ายโดยใช้เงินกู้ OECF, Loan TXII-P8 งวดที่ 13

วันที่ 14 กันยายน 2532 รัฐบาลไทยโดยกรมชลประทานเซ็นสัญญาจ้างเหมา สัญญาที่ MKP-TXIII-8 ก่อสร้างระบบส่งน้ำฝั่งซ้าย โดย Lodigiani S.p.A. - Girola S.p.A. Joint Venture ประเทศอิตาลี

พ.ศ. 2534 กรมชลประทานก่อสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยวังธาร ขนาดความจุ 800,000 ลูกบาศก์เมตร มูลค่า 39,189,800 บาท

2) ลักษณะของโครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่ทอง

โครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่ทองประกอบด้วยอ่างเก็บน้ำความจุ 263 ล้านลูกบาศก์เมตร ประกอบด้วยตัวเขื่อนใหญ่ 1 แห่ง ยาว 610 เมตร สูง 68 เมตร และเขื่อนดินปิดช่องเขาขาด 2 แห่ง คือ เขื่อนฝั่งซ้าย ยาว 655 เมตร สูง 54 เมตร และเขื่อนฝั่งขวา ยาว 640 เมตร สูง 42 เมตร มีคลองส่งน้ำสายใหญ่ 2 สาย พร้อมอาคารประกอบ คือ คลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งซ้าย ท้องคลองกว้าง 3 เมตร ลึก 2.65 เมตร ความยาว 69.8 กม. คลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งขวา ท้องคลองกว้าง 1.7 เมตร ลึก 1.45 เมตร ความยาวประมาณ 15.5 กม. และมีคลองส่งน้ำสายซอยรวมยาวประมาณ 200 กม. พร้อมอาคารประกอบ ลักษณะการส่งน้ำของโครงการประกอบด้วย

- (1) ส่งน้ำให้พื้นที่เพาะปลูกฝั่งขวา จำนวน 11,560 ไร่ (1,850 เฮกเตอร์)
- (2) ส่งน้ำให้พื้นที่เพาะปลูกฝั่งซ้ายและด้านล่างของโครงการ จำนวน 88,690 ไร่ (14,190 เฮกเตอร์)
- (3) ส่งน้ำให้พื้นที่ชลประทานเดิมที่มีอยู่แล้วจำนวน 74,750 ไร่ (11,960 เฮกเตอร์)

รายงานขั้นสุดท้ายที่จัดทำโดย Sanyu Consultants Inc., (ญี่ปุ่น) และ Team Consulting Engineers Co., Ltd. (ไทย) เสนอต่อกรมชลประทานเมื่อเดือนมิถุนายน 2528 กำหนดความเหมาะสมของโครงการดังรายละเอียดในตาราง

รายละเอียดโดยสรุปของโครงการ
(เปรียบเทียบระหว่าง การศึกษาความเหมาะสมเบื้องต้น กับ แผนงานที่กำหนด)

รายละเอียด	การศึกษาความเหมาะสมเบื้องต้น	แผนงานที่กำหนด
อ่างเก็บน้ำ		
พท.รับน้ำ	569 ตร.กม.	569 ตร.กม.
พท.อ่างเก็บน้ำ	13.4 ตร.กม.	11.8 ตร.กม.
ความสูงสันเขื่อน	395 ม.รทก.	390 ม.รทก.
ระดับกักเก็บน้ำสูงสุด	390 ม.รทก.	385 ม.รทก.
ระดับกักเก็บน้ำต่ำ	350 ม.รทก.	350 ม.รทก.
ความจุของอ่าง		
- ที่ระดับสูงสุด	325 ล้าน ลบ.ม.	263 ล้าน ลบ.ม.
- ที่ระดับต่ำ	14 ล้าน ลบ.ม.	14 ล้าน ลบ.ม.
พท.ชลประทาน		
ฝั่งขวา	2,200 เฮกตาร์	1,850 เฮกตาร์
ตอนบนและตอนล่าง	10,800 เฮกตาร์	14,190 เฮกตาร์
พท.ชลประทานเดิม	7,000 เฮกตาร์	11,960 เฮกตาร์
รวม	20,000 เฮกตาร์	28,000 เฮกตาร์
แผนการเกษตร		
ความเข้มข้นของการเพาะปลูก	20 %	145 %
การใช้ที่ดิน (ฤดูฝน)		
- นาข้าว	17,350 เฮกตาร์	25,440 เฮกตาร์
- ข้าวไร่	2,650 เฮกตาร์	1,610 เฮกตาร์
- สวน	-	950 เฮกตาร์
รวม	20,000 เฮกตาร์	28,000 เฮกตาร์
ความต้องการน้ำ		
แหล่งน้ำ	จากอ่างเก็บน้ำ	จากอ่างและภูเขาตามชาย
ความต้องการเฉลี่ยต่อปี		
- ชลประทาน	229 ล้าน ลบ.ม.	249 ล้าน ลบ.ม.
- เมืองและอุตสาหกรรม	-	5.2 ล้าน ลบ.ม.

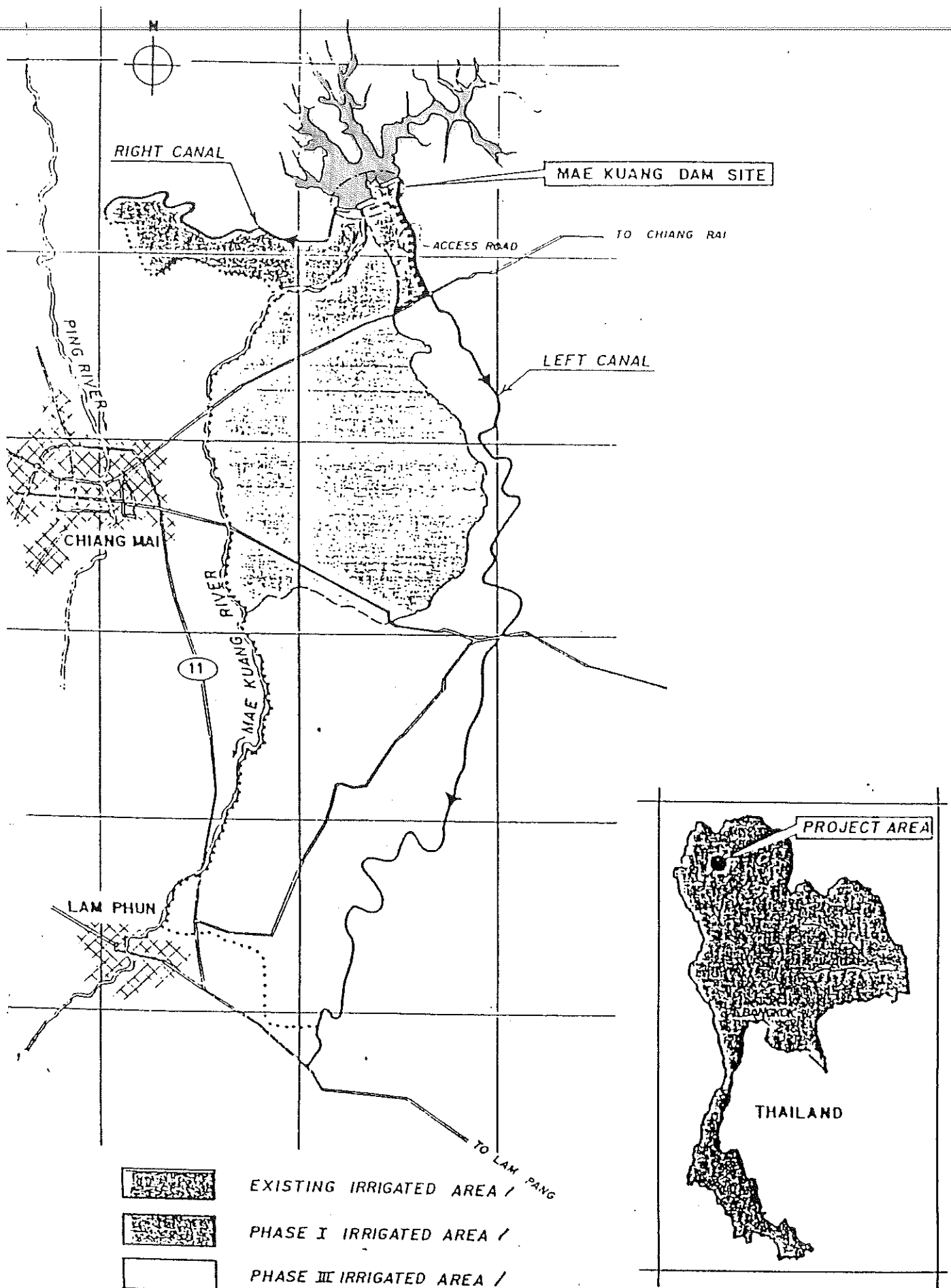
รายละเอียดโดยสรุปของโครงการ(ต่อ)

รายละเอียด	การศึกษาความเหมาะสมเบื้องต้น	แผนงานที่กำหนด
ตัวเขื่อนและระบบชลประทาน		
เขื่อนฝ่งซ้าย		
-ชนิดเขื่อน	หินทิ้ง	หินทิ้ง
-ความสูง	50 เมตร	50 เมตร 1,960,000
-ปริมาตร	2,258,000 ลบ.ม.	ลบ.ม.
เขื่อนหลัก		
-ชนิด	หินทิ้ง	หินทิ้ง
-ความสูง	77 เมตร	73 เมตร
-ปริมาตร	5,576,000 ลบ.ม.	4,730,000 ลบ.ม.
เขื่อนฝ่งขวา		
-ชนิด	หินทิ้ง	หินทิ้ง
-ความสูง	41 เมตร	40 เมตร
-ปริมาตร	1,439,000 ลบ.ม.	1,070,000 ลบ.ม.
คลองสายหลัก		
-ฝ่งซ้าย	72 กม.	76.2 กม.
-ฝ่งขวา	15.4 กม.	61.4 กม.
คลองซอย		
-ฝ่งซ้าย	24.9 กม.	113 กม.
-พท.ตอนบนและล่าง	121.7 กม.	20 กม.
-ประตูน้ำและบ่อน้ำ	-	
C/B ของโครงการ		
ราคาโครงการ	4,089 ล้านบาท	3,458 ล้านบาท
ราคาต่อหน่วย	32,700 บาท/ไร่	19,800 บาท/ไร่
Benefit of EIRR	17.7 %	13.3 %
FOB price of rice	9,500 บาท/ตัน	7,520 บาท/ตัน

ที่มา : Royal Irrigation Department, 1985

MAE KUANG IRRIGATED AGRICULTURE DEVELOPMENT PROJECT

PROJECT AREA MAP

เอกสารของกรมชลประทาน ระบุว่า โครงการฯ มีระยะเวลาดำเนินการ เริ่มตั้งแต่ปีงบประมาณ 2519 ถึงปีงบประมาณ 2536 รวม 17 ปี รายละเอียดงบประมาณสรุปได้ดังนี้

(1) ค่าใช้จ่ายในการลงทุน

เงินงบประมาณ	1,611,500,000	บาท
เงินกู้	1,478,500,000	บาท
รวมทั้งสิ้น	3,090,000,000	บาท

(2) ราคางาน

งานสำรวจออกแบบ	5,075,050	บาท
งานก่อสร้างส่วนประกอบอื่น	58,849,552	บาท
ก่อสร้างหัวงานและอาคารประกอบ	1,356,042,477	บาท
งานก่อสร้างระบบส่งน้ำ	729,326,395	บาท
งานจัดที่อพยพราษฎรจากเขตนํ้าท่วม	49,777,360	บาท
งานบูรณะและปรับปรุงระหว่างการก่อสร้าง	8,558,360	บาท
รวมงานก่อสร้าง	2,270,629,194	บาท

(3) ค่าอำนวยการ	531,880,185	บาท
(4) ค่าเผื่อเหลือเผื่อขาด	194,386,381	บาท
(5) ค่าจัดซื้อที่ดินและรื้อย้าย	93,104,240	บาท

รายงานของกรมชลประทาน ยังได้กล่าวถึงการอพยพประชาชน ดังนี้คือ สำหรับราษฎรที่มีพื้นที่อยู่ในบริเวณก่อสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำที่ภูน้ำท่วมจำนวน 309 ครอบครัว ทางกรมชลประทานได้ดำเนินการช่วยเหลือราษฎรดังกล่าวโดยจัดหาที่ดินให้เป็นที่อยู่อาศัยและเพาะปลูก ขั้นตอนการดำเนินประกอบด้วย

(1) ในส่วนของพื้นที่จัดสรร กรมชลประทานได้ขออนุมัติใช้ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าสนทราย บริเวณตำบลหนองแห้ง ตำบลเมืองเลนและตำบลป่าไผ่ อำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่ ประมาณ 5,000 ไร่ ออบบางแปลงจัดแปลงที่ดินจัดสรรให้แก่ราษฎรโดยจัดให้เป็นที่อยู่อาศัยที่ทำกินครอบครัวละ 7 ไร่

(2) ในส่วนของการจัดบริการสาธารณะ มีการทำถนนเข้าบริเวณและภายในบริเวณที่จัดสรรทุกแปลง ก่อสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดเล็ก และก่อสร้างระบบส่งน้ำเพื่อการเพาะปลูก อุปโภค บริโภคถึงทุกแปลง จัดที่ดินให้ทำการก่อสร้างโรงเรียน วัดและบริการสาธารณสุขอื่น ๆ

(3) ในส่วนของการพัฒนาและส่งเสริมอาชีพ ได้ขอความร่วมมือจากหน่วยราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อช่วยเหลือแนะนำราษฎรเกี่ยวกับอาชีพต่าง ๆ ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งสหกรณ์การเกษตรเพื่อประโยชน์ของสมาชิก

(4) ในประเด็นสิทธิในที่ดิน ราษฎรที่ได้รับจัดสรรที่ดินจะได้อาศัยสิทธิอาศัยและทำกินตลอดชีพ แต่จะโอนสิทธิไปยังผู้อื่นไม่ได้ นอกจากการตกทอดทางมรดก

3) ข้อสังเกตต่อผลประโยชน์ที่ได้รับจากโครงการ

รายงานของกรมชลประทานอ้างว่า ผลประโยชน์ชลประทานหรือการเพิ่มผลผลิตการเกษตร เป็นผลประโยชน์หลักของโครงการ คือ สามารถส่งน้ำให้แก่พื้นที่เพาะปลูกได้ประมาณ 175,000 ไร่ ให้ได้ผลสมบูรณ์ในฤดูฝนกับจะมีน้ำเพียงพอแก่การปลูกพืชไร่และพืชผักในฤดูแล้งได้อีกประมาณร้อยละ 50 ของพื้นที่เพาะปลูกฤดูฝน ซึ่งเกษตรกรจะมีรายได้เพิ่มขึ้นครอบครัวละประมาณ 20,000-60,000 บาทต่อปี เมื่อราษฎรในเขตพื้นที่โครงการมีน้ำเพียงพอในการเพาะปลูกแล้ว จะทำให้มีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ดินที่มีอยู่อย่างเต็มที่โดยไม่ต้องไปบุกรุกที่ดินตัดไม้ทำลายป่าสงวนอีกต่อไป

ส่วนผลประโยชน์อื่น ๆ ของโครงการ คือ (1) สามารถบรรเทาอุทกภัยในพื้นที่ลุ่มน้ำกวังและลุ่มน้ำปิง จากบริเวณจุดบรรจบบ้านสบทา อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน จนกระทั่งถึงตัวเมือง (2) สามารถส่งน้ำให้แก่นิคมอุตสาหกรรมซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเมือง ลำพูน วันละประมาณ 8,500 ลูกบาศก์เมตร และส่งน้ำแก่การประปาสุขาภิบาลในเขตอำเภอดอยสะเก็ด อำเภอสันทราย อำเภอสันกำแพง และการประปาส่วนภูมิภาคของอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ พร้อมทั้งการประปาส่วนภูมิภาคของอำเภอเมืองจังหวัดลำพูน (3) สามารถผลิตกระแสไฟฟ้าได้ 2.8 เมกกะวัตต์ (4) เพื่อการประมงในอ่างเก็บน้ำแม่กวัง อ่างเก็บน้ำห้วยฮัก และอ่างเก็บน้ำห้วยเกี้ยง (5) เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ พื้นที่บริเวณตัวเขื่อนและอ่างเก็บน้ำซึ่งห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 15 กิโลเมตร เป็นแหล่งที่สวยงามเหมาะแก่การพักผ่อนหย่อนใจได้เป็นอย่างดี

เมื่อพิจารณาผลประโยชน์ที่ได้รับจากโครงการ มีข้อสังเกตดังต่อไปนี้

1) หากพิจารณาเขื่อนแม่กวงอุดมธาราในฐานะเป็นส่วนหนึ่งที่แยกไม่ออกจากโครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่กวง จะเห็นว่า ผลประโยชน์ของโครงการฯ ถูกบิดเบือนให้มีลักษณะสอดคล้องกับการเป็นเขื่อนเอนกประสงค์ ซึ่งเป็นข้ออ้างในการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ทุกเขื่อนที่ผ่านมาในประเทศไทย

ในกรณีผลประโยชน์ด้านชลประทานของเขื่อนแม่กวง รายงานสรุปการติดตามผลโครงการแม่กวงรอบที่ 2 การใช้ปัจจัยการผลิตและผลที่ได้จากการทำไร่นาฤดูฝน ปีการเพาะปลูก 2538 โดยกรมชลประทานซึ่งสำรวจครัวเรือน 233 ครัวเรือนในเขตชลประทานแม่กวง ชี้ให้เห็นถึงความไม่มีประสิทธิภาพของการผลิตทางการเกษตรในโครงการ อันเนื่องมาจากนโยบายของรัฐบาลที่มุ่งเน้นไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม ทำให้ภาคเกษตรกรรมถูกจำกัด และมีการถ่ายเททรัพยากรของภาคเกษตรกรรมออกไปสู่ภาคการผลิตอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น ร้อยละ 50 ของเกษตรกรรายงานว่าไม่ปลูกพืชเนื่องจากมีแรงงานไม่เพียงพอหรือไปทำงานอื่น ร้อยละ 38 ไม่มีเงินทุน ร้อยละ 8 ไม่มีน้ำหรือน้ำไม่เพียงพอ ในขณะที่ เกษตรกรร้อยละ 6 รายงานว่าได้รับน้ำไม่เพียงพอ เนื่องจากอยู่ต้นคลองกักน้ำ และที่นาอยู่สูงกว่าคลองส่งน้ำ

การอ้างถึงผลประโยชน์ที่ได้รับจากโครงการในด้านอื่น ๆ ที่มีใช้เกษตรกร ชี้ให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมในการจัดสรรทรัพยากร เพราะช่วง 5 ปีที่ผ่านมา การขยายตัวของเมืองในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนเป็นไปอย่างรวดเร็ว ภาคเมืองมีบทบาทและข้ออ้างมากขึ้นในการนำทรัพยากรน้ำมาใช้

2) การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในเขตชลประทานตอนล่าง

ตัวบ่งชี้ความล้มเหลวของการสร้างเขื่อนแม่กวงในอันที่จะตอบสนองการพัฒนาด้านเกษตรกรรม คือ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากการเกษตรกรรมไปเป็นการใช้ในเชิงธุรกิจและอุตสาหกรรมมากขึ้นโดยสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมในภาคเหนือตอนบนโดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง ตัวอย่างเช่น ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา มีการแสวงหาซื้อขายที่ดินรอบนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ จังหวัดลำพูน ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ชลประทานของโครงการเป็นจำนวนมาก จากทุ่งนาเปลี่ยนเป็นอาคารสิ่งก่อสร้าง ใน พ.ศ.2534 ที่ดินติดถนนใหญ่ที่เคยขายประมาณไร่ละ 100,000 บาท ขยับขึ้นมาเป็น 1,000,000 บาท แม้แต่หมู่บ้านที่อยู่ลึกเข้าไป ราคาที่ดินก็สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว บางหมู่บ้านที่ดินเกือบทั้งหมดถูกเปลี่ยนมือไปอยู่กับผู้อื่นที่ไม่ได้มุ่งประกอบกิจการเกษตรกรรม⁸

นิธิ เอียวศรีวงศ์⁹ ชี้ให้เห็นว่า แรงผลักดันที่ทำให้ชาวนาขายที่ดินมิได้เกิดจากราคาที่ดินที่สูงขึ้นเพียงอย่างเดียว แต่เนื่องมาจากโครงการพัฒนาชลประทานเพื่อการเกษตรแม่กวง อ่างเก็บน้ำซึ่งมีตัวเขื่อน 3 ด้าน ใช้เวลาเก็บกักน้ำให้เต็มอ่างถึง 2-3 ปี ทำให้ชาวนาทำนาไม่ได้ติดต่อกันหลายปี ฐานะที่ยากจนอยู่แล้วก็เลยยิ่งจนลง จนมองไม่เห็นว่าจะอยู่รอดได้อย่างไร เมื่อมีผู้มาเสนอซื้อที่ดินในราคาสูงอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ชาวนาจึงพากันขายที่ดินของตน ดังนั้นเมื่อโครงการชลประทานเริ่มสามารถจ่ายน้ำได้ พื้นที่ตอนล่างจำนวนไม่น้อยจึงไม่ได้ทำการเกษตรกรรมเสียแล้ว

นอกจากนี้ แรงผลักดันที่ทำให้ชาวนาขายที่ดิน คือ การทำงานโรงงานในนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ เป็นที่รู้กันว่า ชาวนารายย่อยในปัจจุบันทำนาไม่พอกิน แม้ว่าจะได้ข้าวพอกินก็ไม่มีเงินสดสำหรับซื้อหาสิ่งของจำเป็นในการดำรงชีวิต จึงต้องทำงานรับจ้างในราคาต่ำแรงที่ไม่สูงมากนักเพื่อเพิ่มรายได้ ชาวนาเห็นว่า ชีวิตของพวกเขายากแค้น เมื่อมีโอกาสขายที่ดินได้ราคา ชาวนาจึงหวังว่า เงินที่ได้มาจะเป็นทุนในการให้สมาชิกในครอบครัวไปทำงานที่นิคมอุตสาหกรรมได้ แต่ชาวนาสวนใหญ่ถือครองที่ดินขนาดเล็ก¹⁰ เงินที่ได้จากการขายที่ดินจึงไม่มากมายนัก เงินที่ได้มาทำให้พวกเขาสามารถเปลี่ยนตัวเองจากชาวนาเป็นกรรมกรไร้ฝีมือในโรงงานเท่านั้น ชีวิตก็ไม่ได้ดีขึ้น หรือมีแนวโน้มว่าจะดีขึ้นแต่อย่างใด

⁸ ดูรายละเอียดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในพื้นที่ลุ่มน้ำกวง (กรณีศึกษาพื้นที่รอบนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ) ในภาคผนวก

⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ขาวจากชนบท 1 (ลำพูน), มติชนรายวัน, 23 พฤศจิกายน หน้า 9, 2534.

¹⁰ การสำรวจของกรมชลประทาน พ.ศ.2538 พบว่า เนื้อที่ทำเกษตรของเกษตรกรในพื้นที่โครงการชลประทานแม่กวง เฉลี่ย 6.75 ไร่ต่อครัวเรือน

แม่เหล็กพัฒนา : ชุมชนผู้อพยพจากเขื่อนแม่กวงอุดมธารา

การสร้างเขื่อนเก็บกักน้ำบริเวณตอนบนของลุ่มน้ำซึ่งเป็นโครงสร้างสำคัญของโครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่กวง ได้ก่อให้เกิดการสูญเสียพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินและการอพยพโยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานใหม่ของชาวบ้าน ในบทนี้ ต้องการชี้ให้เห็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งก่อนและหลังการอพยพ บนพื้นฐานของการศึกษาชุมชนและสำรวจความคิดเห็นของชาวบ้านในหมู่บ้านแม่เหล็กพัฒนา

1. สภาพทั่วไป

หมู่บ้านแม่เหล็กพัฒนาดังอยู่ห่างจากตัวเขื่อนแม่กวงไปทางทิศตะวันตก ประมาณ 3 กิโลเมตรตามถนนเลียบบคลองส่งน้ำสายหลักฝั่งขวา และห่างจากตัวอำเภอสันทรายโดยทางรถยนต์ประมาณ 13 กิโลเมตรทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ ปัจจุบันมีสถานะเป็นหมู่ที่ 9 ตำบลหนองแห้ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่

หมู่บ้านแห่งนี้เดิมเรียกว่า ห้วยฮัก-ห้วยเกี้ยง เคยเป็นพื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติสันทราย ภายใต้การดูแลของกรมป่าไม้ ต่อมา กรมชลประทานได้ขอใช้พื้นที่จำนวน 5,000 ไร่ เพื่อรองรับชาวบ้านที่อพยพมาจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนแม่กวง และจัดแปลที่ดินจัดสรรขึ้นใน พ.ศ. 2521 จนกระทั่ง พ.ศ. 2525 ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนจึงเริ่มอพยพเข้ามาอยู่อาศัย

พื้นที่ของหมู่บ้านได้รับการจัดสรรเป็นแปลง ๆ ละ 7 ไร่ การตั้งบ้านเรือนจึงมีระยะห่างกันตามแปลงที่ดิน แปลงที่ดินที่มีการใช้ประโยชน์ จะพบเห็นไม้ผลยืนต้นขึ้นเรียงราย ส่วนแปลงที่ดินที่ไม่มีการใช้ประโยชน์ จะถูกทิ้งร้าง เต็มไปด้วยวัชพืช(โดยเฉพาะต้นไมยราบยักษ์)

คลองส่งน้ำสายหลักฝั่งขวาจากเขื่อนแม่กวงผ่านกลางพื้นที่หมู่บ้าน ด้านบนคลองส่งน้ำซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความลาดชัน และด้านล่างคลองส่งน้ำซึ่งเป็นพื้นที่ราบโดยส่วนใหญ่ ถนนลาดยางเลียบบไปตามคลองส่งน้ำ และถนนลูกรังผ่านที่ดินทุกแปลงเป็นเส้นทางหลักที่คนในหมู่บ้านใช้ในการสัญจรไปมา

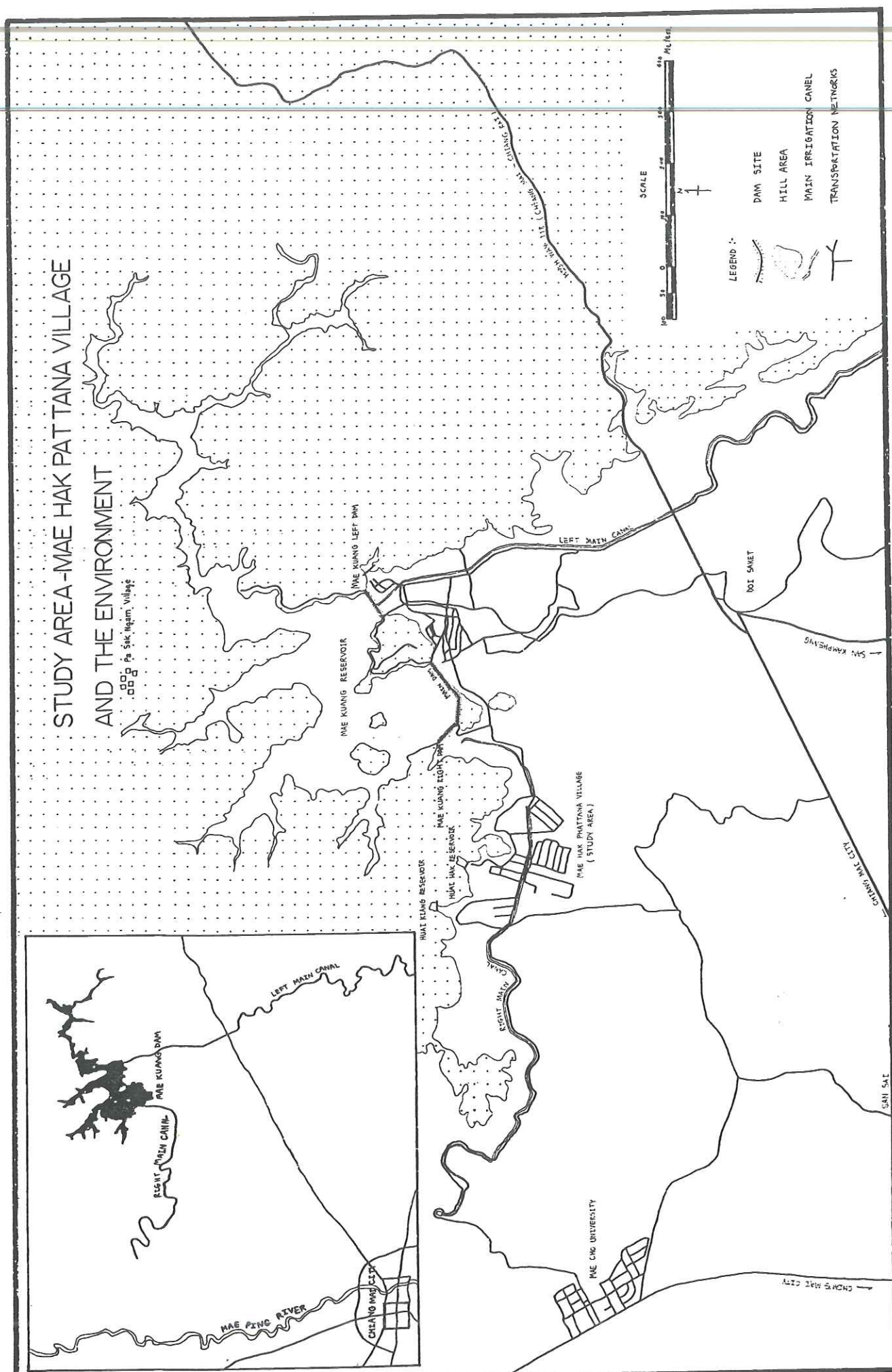
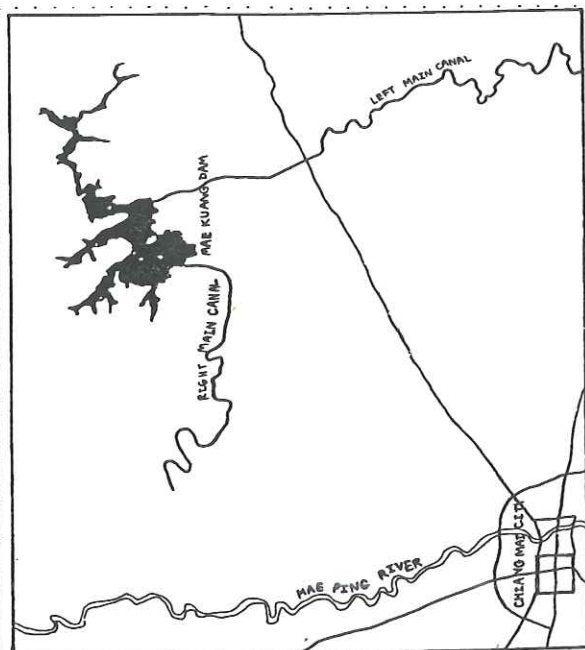
นอกจากนี้ กรมชลประทานได้สร้างอ่างเก็บน้ำขึ้น 3 แห่ง ในบริเวณตอนเหนือของหมู่บ้าน ได้แก่

- 1) อ่างเก็บน้ำห้วยฮัก ความจุ 600,000 ลูกบาศก์เมตร พื้นที่รับน้ำ 1,500 ไร่ ระดับสันเขื่อน 374.5 เมตร รทก. ระดับกักเก็บน้ำ 372 เมตร รทก.
- 2) อ่างเก็บน้ำห้วยเกี้ยง ความจุ 400,000 ลูกบาศก์เมตร พื้นที่รับน้ำ 850 ไร่ ระดับสันเขื่อน 389 เมตร รทก. ระดับกักเก็บน้ำ 386 เมตร รทก.
- 3) อ่างเก็บน้ำห้วยใจ ความจุ 1,250,000 ลูกบาศก์เมตร พื้นที่รับน้ำ 2,100 ไร่ ระดับสันเขื่อน 392 เมตร รทก. ระดับกักเก็บน้ำ 390 เมตร รทก.

โดยที่ระยะทางจากตัวเขื่อน(ประตูโครงการ) ถึงอ่างเก็บน้ำห้วยฮักประมาณ 6 กม. ระยะทางจากอ่างเก็บน้ำห้วยฮักถึงอ่างเก็บน้ำห้วยเกี้ยง 0.5 กม. และอ่างเก็บน้ำห้วยเกี้ยงถึงอ่างเก็บน้ำห้วยใจ 4.8 กม.

STUDY AREA-MAE HAK PAT TANA VILLAGE AND THE ENVIRONMENT

Pa Sok Ngam Village

- ☐ ความเป็นที่ดิน
- ☐ ความเป็นที่ดินและแนวเขตโครงการ
- ☐ ความเป็นที่ดินและแนวเขตโครงการของสำนักงาน

โครงการบ้านจัดสรร

1:500

วันที่ 15/10/2558
นาย วิชาญ ใจดี

เมื่อพิจารณาลักษณะทางกายภาพโดยรวม หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา ตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่เป็นส่วนหนึ่งของชั้นบันไดระดับกลาง (Middle Terrace) ในบริเวณชายขอบด้านตะวันออกเฉียงเหนือของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน (Chiang Mai - Lamphun Valley) ต่อเนื่องกับภูเขาหินตะกอนดอยสะเก็ด¹ โดยมีความสูงระหว่าง 340-360 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง (Mean sea level)

ภูเขาหินตะกอนดอยสะเก็ด คือ องค์ประกอบทางกายภาพอันหนึ่งของระบบนิเวศวิทยาในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีลักษณะเป็นหินปูนและหินทราย ลมฝนที่พัดมาจากทางตะวันตกในเขตดอยสุเทพ-ปุย จะพัดมาปะทะภูเขาและตกลงในบริเวณนี้อีก แต่มีปริมาณน้อย ประกอบกับดินส่วนมากเป็นดินทรายไม่ค่อยเก็บน้ำ นอกจากนี้ ฐานภูเขาดอยสะเก็ดที่อยู่ใต้ดินเป็นตะกอนทราย เป็นหินปูนและหินทราย สามารถดูดน้ำได้มาก น้ำบนผิวดินมักเหลือน้อย จึงทำให้ป่าไม้บริเวณนี้เป็นป่าเต็งรังและป่าดงดิบเป็นส่วนมาก ชาวบ้านในหมู่บ้านได้พึ่งพาอาศัยป่าแถบนี้ เก็บหาของป่าเพื่อเป็นอาหาร ทั้งพืชผัก หน่อไม้และเห็ดตามฤดูกาลทุกปี

การอยู่ในละติจูดสูง (ประมาณ 18 องศา 50 ลิปดา) พลังงานของแสงแดดที่ได้รับจึงน้อยกว่าบริเวณเส้นศูนย์สูตร และการอยู่บริเวณของแอ่งที่ราบและราบด้วยภูเขาสูง พื้นที่แถบนี้จึงมีอุณหภูมิโดยเฉลี่ยระหว่าง 20-30 องศาเซลเซียสในรอบปี และในวันที่หนาวจัด อุณหภูมิอาจลดต่ำลงมาก

กระแสลมที่มีอิทธิพลต่อฤดูกาลโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการพาเอาลมหนาวเข้ามาสู่พื้นที่แถบนี้ในฤดูหนาวและพาเอาฝนมาให้ในฤดูฝนนั้น ในฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ซึ่งพัดบ่อยครั้งและพัดแรงมากจากทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทิศใต้ และทิศตะวันตกตามลำดับ จะมีความรุนแรงมากเป็นพิเศษ ส่วนในฤดูหนาวลมจะพัดค่อนข้างสม่ำเสมอจากทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ นำพาความหนาวเย็นและอากาศแห้งมาสู่แอ่งเชียงใหม่ โดยที่แอ่งเชียงใหม่มีแม่น้ำปิงและแม่น้ำสาขาไหลผ่านจึงทำให้มีหมอกมากในฤดูหนาว²

อิทธิพลของมรสุม ทำให้พื้นที่แถบนี้มีฝนตกมากในเดือนกันยายน โดยเริ่มตกตั้งแต่เดือนพฤษภาคม เมื่อพ้นเดือนกันยายนไปแล้วปริมาณฝนจะลดลงอย่างรวดเร็ว และถึงเดือนมกราคมอาจไม่มีฝนเลยทั้งเดือน ปริมาณฝนเฉลี่ยต่อปีในพื้นที่แถบนี้ประมาณ 1,110 มิลลิเมตร³

¹ ภูเขาหินตะกอนดอยสะเก็ด เป็นการจำแนกระบบนิเวศวิทยาของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน โดย ศ. พูนพล อาสนจินดา แห่งภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

² พูนพล อาสนจินดา ตั้งข้อสังเกตเรื่องสภาพภูมิอากาศบริเวณแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ใน พ.ศ. 2521 ว่า ภูมิอากาศขนาดเล็ก (Microclimate) และขนาดกลาง (Mesoclimate) มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากโดยเฉพาะในเมืองเชียงใหม่ เช่น เมื่อ 40 ปีที่ผ่านมา ภายในเมืองเชียงใหม่เคยมีน้ำค้างมากในฤดูหนาว แต่บัดนี้ น้ำค้างไม่มีมากเช่นแต่ก่อน อากาศภายในเมืองร้อนมากขึ้น ทั้งกลางวันกลางคืน แต่ในฤดูหนาวจะหนาวจัดมากในบางวัน การสำรวจภาคสนามของผู้เขียนพบว่า หากขึ้นไปยืนอยู่บนอ่างเก็บน้ำห้วยเกี๋ยงซึ่งตั้งอยู่เหนือหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา แล้วมองไปทางด้านทิศตะวันตกจะสังเกตเห็นหมอกควันสีขาว (Smog) ซึ่งเกิดจากกิจกรรมต่าง ๆ ครอบคลุมตัวเมืองเชียงใหม่ได้อย่างชัดเจน

³ พูนพล อาสนจินดา *นิเวศวิทยาของเมืองเชียงใหม่* วารสารภูมิศาสตร์ มีนาคม 2521 หน้า 10

2. ประวัติศาสตร์ชุมชน

เป็นที่ทราบกันแล้วว่า หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาเป็นพื้นที่รองรับการอพยพประชาชนออกจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนแม่วง ดังนั้น เพื่อให้่ายต่อการเข้าใจความเป็นมาของชุมชนที่สัมพันธ์กับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจสังคมตามลำดับเวลา ผู้เขียนจะแบ่งประวัติศาสตร์ชุมชนออกเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงแรก-ชุมชนในที่ราบหุบเขาริมฝั่งน้ำแม่วงตอนบน และช่วงหลัง-ชุมชนใหม่หลังการบังคับอพยพ

ชุมชนในที่ราบหุบเขาริมฝั่งน้ำแม่วงตอนบน

ก่อนที่น้ำแม่วงไหลออกสู่ที่ราบผืนใหญ่ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ที่ราบหุบเขาริมฝั่งน้ำแม่วงตอนบน คือ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มานานแล้ว

หมู่บ้านเกียงคาคือหมู่บ้านเก่าแก่ในที่ราบหุบเขาริมฝั่งน้ำแม่วงตอนบน คำบอกเล่าของผู้สูงอายุหลายคน⁴ ในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา ให้การตรงกันว่า เดิมหมู่บ้านเกียงคาคงเป็นพวกลัวะมาอยู่ก่อน หลังจากนั้นก็เคลื่อนย้ายลึกอีก จะเห็นว่า หมู่บ้านป่าสักงาม⁵ ก็เป็นบ้านลัวะ ต่อมาถูกกลืนเป็นคนเมืองจนหมด

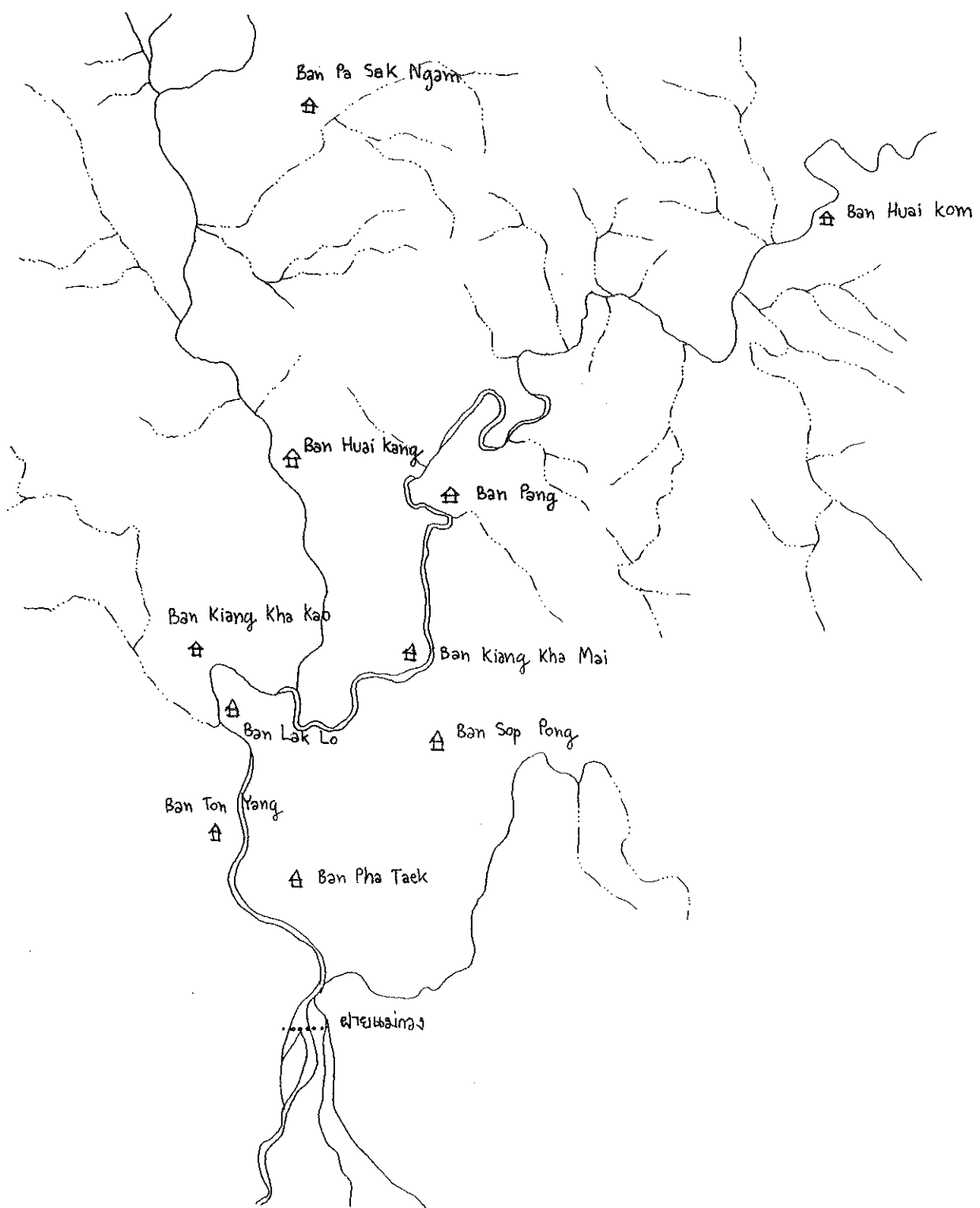
หมู่บ้านเกียงคาตั้งอยู่สองฟากลำน้ำแม่วง แบ่งเป็น บ้านเกียงคาเก่า และบ้านเกียงคาใหม่ และประกอบด้วยกลุ่มบ้านย่อยที่มีชื่อตามลำห้วยสาขาคือบ้านห้วยคัง บ้านห้วยกอม บ้านป่าง บ้านสบโป่ง บ้านต้นยาง บ้านผาแตก และบ้านหลักกล่อ ซึ่งตั้งบ้านเรือนกระจายอยู่ที่ราบริมฝั่งน้ำเช่นเดียวกัน (ดูแผนที่)

ประชากรส่วนใหญ่ของชุมชนในที่ราบหุบเขาริมฝั่งน้ำแม่วงตอนบนคือ คนไตโยนหรือคนเมือง มีชาวขมุ และกระเหรี่ยง ที่เข้ามาแต่งงานกับคนในหมู่บ้านในช่วงที่มีการสัมปทานป่าไม้โดยบริษัทจากตะวันตก นอกจากนี้ ยังมีชาวยอง และลื้อ เข้ามาอาศัยบางส่วน⁶ หมู่บ้านเหล่านี้เป็นชุมชนชาวพุทธ ดังจะเห็นได้ว่า มีวัดเขียงคำ (เรียกเพี้ยนจากคำว่า เกียงคา) เป็นศูนย์รวมของจิตใจของชาวบ้าน (หลังจากกรมชลประทานได้สร้างเขื่อนแม่วง พระพุทธรูปซึ่งเป็นพระประธานในโบสถ์ ถูกย้ายไปประดิษฐานที่บ้านห้วยต้นฝิ่งในเขตอำเภอดอยสะเก็ด และกรมชลประทานได้สร้างวัดแห่งใหม่ขึ้นในพื้นที่หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา)

⁴ สัมภาษณ์ พ่ออุ้ยปิง อายุ 75 ปี, นายพรหมมินทร์ บัวชีนบาล อายุ 47 ปี, นายรัตน์ อายุ 60 ปี

⁵ บ้านป่าสักงาม เป็นหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนแม่วง เดิมเป็นหมู่บ้านลัวะ และต่อมาถูกกลืนเป็นคนเมือง หมู่บ้านแห่งนี้ตั้งอยู่บนที่สูงหลังพื้นที่อ่างเก็บน้ำเขื่อนแม่วงขึ้นไป แม้ว่าพื้นที่ที่อยู่อาศัยและที่ทำกินจะไม่ได้ถูกน้ำท่วม แต่เส้นทางติดต่อระหว่างหมู่บ้านมายังตัวอำเภอดอยสะเก็ดถูกตัดขาดเพราะถูกน้ำท่วม เมื่อชาวบ้านต้องการติดต่อกับตัวอำเภอหรือเมืองเชียงใหม่ ต้องใช้เส้นทางอ้อมไปยังอำเภอพร้าวซึ่งมีระยะทางราว 80 กิโลเมตร ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงนิยมใช้รถจักรยานยนต์จากหมู่บ้านมาตามเส้นทางเดิมประมาณ 4 กิโลเมตร เมื่อมาถึงขอบอ่างเก็บน้ำ ต้องนำรถจักรยานยนต์บรรทุกเรือหางยาวข้ามไปยังอีกฟากหนึ่งที่เป็นสันเขื่อน เพื่อเข้าสู่ตัวอำเภอดอยสะเก็ดในระยะทางราว 10 กิโลเมตร

⁶ สัมภาษณ์ พ่ออุ้ยปิง อายุ 75 ปี, นายพรหมมินทร์ บัวชีนบาล อายุ 47 ปี, นายรัตน์ อายุ 60 ปี

ระบบนิเวศน์วิทยาของที่ราบหุบเขาริมฝั่งแม่น้ำกวงตอนบน เป็นตัวกำหนดแบบแผนการผลิตที่ประกอบด้วยการทำงานปลูกข้าวในที่ราบหุบเขา เลี้ยงหมู เป็ด ไก่ วัว ควาย ปลูกผัก ปลูกข้าวไร่ ถั่ว ข้าวโพด ผักพื้นเมืองต่าง ๆ ตามบริเวณเชิงเขา เข้าป่าเก็บอาหารป่า พืชผัก นำไม้มาใช้สอย ทำฟืนหุงต้ม สร้างบ้าน และเครื่องมือการผลิตของใช้ต่าง ๆ ดิฝ่าย ซ่อมแซมฝ่าย ทาสุมไพรรักษาโรค หาปลาตามลำน้ำ ลำเหมือง แบบแผนการผลิตเหล่านี้ล้วนแล้วแต่สัมพันธ์กันและเป็นฐานการพึ่งตัวเองที่มั่นคงของชุมชน

กล่าวได้ว่า ชุมชนมีแบบแผนการผลิตเพื่อยังชีพ และมีความหลากหลายภายใต้ระบบนิเวศน์เดียวกัน โล่เรียงจากป่าที่อยู่บนภูเขาสูง ที่ไร้ตามเชิงเขา หมู่บ้านที่ตั้งต่ำลงมา ลำน้ำลำห้วย จนถึงผืนนาในที่ราบหุบเขา สภาพทางภูมิศาสตร์เช่นนี้ เมื่อฝนตกลงมา น้ำจะไหลเร็วแรงจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ ในการดึงน้ำเข้านาจึงต้องใช้ระบบเหมืองฝาย

ระบบเหมืองฝายเป็นระบบการจัดการแหล่งน้ำในภาคเหนือที่ถือปฏิบัติต่อเนื่องกันมาไม่น้อยกว่า 1,000 ปี องค์ประกอบของระบบเหมืองฝายมี 4 ส่วน คือ พิธีกรรมความเชื่อ การจัดองค์กรเหมืองฝาย กฎระเบียบหรือข้อตกลงร่วม และเทคโนโลยี

ในเรื่องของพิธีกรรมความเชื่อ ชาวบ้านเชื่อว่าในธรรมชาติ ภูเขา ป่าไม้ ต้นไม้ น้ำ ดิน มีคุณค่าที่ยิ่งใหญ่ มีอำนาจที่ยิ่งใหญ่กว่าในรูปของ “ผีฝ่าย” “ผีขุนน้ำ” ในความหมายที่ดี ให้คุณต่อมนุษย์ แต่ในขณะเดียวกัน หากล่วงล้ำก้ำเกินทำลายธรรมชาติ ผีก็จะลงโทษมนุษย์เช่นกัน จึงมีการบอกกล่าวขอขมาสักการะ เมื่อต้องให้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อความจำเป็นในการดำรงชีพ

การจัดองค์กรเหมืองฝายมีลักษณะที่ง่าย ไม่ซับซ้อน โดยสัมพันธ์กับจำนวนสมาชิก จำนวนชุมชน จำนวนพื้นที่รับน้ำ และสภาพพื้นที่ ในกรณีของหมู่บ้านเกียงคาคา ระบบเหมืองฝายจัดอยู่ในเหมืองฝายขนาดเล็ก มีหัวหน้าเหมืองฝายที่เรียกว่า “แก่ฝ่าย” เพียงคนเดียวที่ดูแลระบบและมีอำนาจจัดการตามกฎหมายที่ที่วางไว้

กฎระเบียบข้อตกลงร่วมกันของเหมืองฝาย ยึดหลักที่เป็นธรรมกับทุกคนในระบบ เช่น ที่นาทุกผืนจะได้รับน้ำอย่างเท่าเทียมกัน ทุกคนต้องอยู่รอดร่วมกัน เป็นต้น เนื่องจากสมาชิกแต่ละเหมืองฝายจะมีพื้นที่นาไม่เท่ากัน ในการระดมแรงงานทำงานซ่อมแซมฝ่ายและขุดลอกลำเหมืองนั้น จะสัมพันธ์กับจำนวนที่นา เช่น มีที่นา 10 ไร่ ต้องมาทำงาน 10 วัน เป็นต้น การไม่มาทำงานจะมีการปรับไหม ยกเว้นกรณีจำเป็น การมาทำงานต้องนำเครื่องมือของตนเอง ตัวแทนที่เลือกมาทำงานจะมีสิ่งตอบแทน เช่น ใช้น้ำ ไม่ต้องฟันไม้หลัก (ไม้ลำเล็ก ๆ หรือไม้ไผ่) หรือถ้างานหนักมาก สมาชิกก็จะเอาผลผลิตข้าวตอบแทนเป็นสินน้ำใจ

ระบบเหมืองฝายของหมู่บ้านเกียงคาคาดึงน้ำมาจากห้วยคังซึ่งเป็นลำน้ำสาขาหนึ่งของน้ำแม่กวง ใช้วัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่น ไม้ หิน หวาย มากั้นลำน้ำ เพื่อยกกระดบให้น้ำไหลเข้าลำเหมือง (ร่องน้ำที่ขุดจากหน้าฝ่ายเข้าสู่ที่นา) ถ้าน้ำในลำน้ำมีมากก็จะไหลล้นไปตามลำน้ำเดิม ดินและทรายที่น้ำพัดพามาสามารถลอดผ่านตัวฝ่ายไปได้

น้ำจากลำเหมืองจะแยกเข้าสู่ที่นาของทุกคน คิดเป็น “ด่าง” ซึ่งเป็นสัดส่วนระหว่างปริมาณน้ำจากลำเหมืองกับปริมาณน้ำที่ให้กับที่นาทุกผืน ซึ่งโดยความเป็นจริงใช้ปริมาณไม่เท่ากันเพราะที่นาไม่เท่ากัน บางที่ดอน บางที่เป็นดินเหนียว บางที่เป็นดินทราย บางที่ใกล้ บางที่ไกล ดังที่ชาวบ้านในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา

เล่าว่า “ ทำเหมืองฝายเสร็จแล้ว น้ำจะแบ่งกันไหลเข้านาเรียกว่า ต่างนา ต่างใครต่างมัน คนทำนาจะได้ น้ำ
ทั่วๆ กัน ”

ก่อนปลูกข้าว จะมีการไหว้แม่พระธรณีเป็นการให้ความเคารพนอบน้อมต่อผืนดิน มีการไหว้ผีป่าเพื่อ
ให้น้ำดี ชาวบ้านบอกว่า “ การเลี้ยงผี จะมีข้าวสุก ไร่ 1 ไร่ 1 ตัน เมื่อทำฝายแล้ว จะทำพิธีขอเทวนุตรเทวดา
ส่งน้ำส่งฝนลงมา ให้น้ำทำ ไร่ นาอุดมสมบูรณ์ ”

เมื่อข้าวออกรวงพร้อมเก็บเกี่ยวก็จะทำพิธีขอข้าวจากแม่ธรณีอีกครั้งหนึ่ง การเก็บข้าวขึ้นหลอง (ยัง
ข้าว) จะทำพิธีเสกขวัญข้าว (สู่ขวัญข้าว) มีผู้อาวุโสเป็นคนทำพิธี มีหมากคำ พลุใบ ใบขนุน บางครอบครัว
อาจมีไก่ เหล้าขาว ชาวนาบางรายจะทำพิธีสู่ขวัญควาย เพราะเชื่อว่าควายคือผู้มีบุญคุณต่อการปลูกข้าว การ
ทำพิธีนี้จะทำหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว มีการเลี้ยงฉลองใหญ่ที่ไร่นา

ผู้อาวุโสคนหนึ่งในหมู่บ้านเล่าว่า “ ถ้าทำนาเสร็จแล้ว เจ้าของนาต้องสู่ขวัญควาย เพราะเราใช้แรง
ของมัน ⁷ ในพิธีจะใช้น้ำส้มป่อย และसानตาแหลวและขมิ้นไก่ ใช้ดอกเอื้องไหมนา(ดอกไม้สีขาวชมพู)มัดมือ
ควาย พอมัดมือควายแล้ว นำเอาเครื่องประกอบในพิธีไปปัก 4 แฉ่ง(มุม)ของผืนนา ”

การพูดคุยกับผู้อาวุโสหลายคนในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา พบว่า พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกเป็นพันธุ์พื้นเมือง
ได้แก่ ข้าวแก้ว ข้าวผาแดง ข้าวนางเก้า ข้าวอีตอ ข้าวหาง ซึ่งปัจจุบันสูญหายหมดแล้ว ปัจจุบัน พันธุ์ข้าวที่
ปลูกอยู่ในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา คือ พันธุ์ข้าว กข. ที่หน่วยงานด้านการเกษตรเข้ามาส่งเสริม และการทำนาจะ
ใช้ “ควายเหล็ก” แทนแรงงานสัตว์

ระบบการผลิต การอยู่ร่วมสัมพันธ์ และความเชื่อของชุมชนในที่ราบหุบเขาริมฝั่งน้ำแม่กวังตอนบน
ซึ่งประกอบเป็นโครงสร้างทางวัฒนธรรมนี้ ได้สืบทอด พัฒนาและปรับเปลี่ยนตามสภาพแวดล้อมใหม่ ๆ มา
โดยลำดับ แต่การเปลี่ยนแปลงที่ถอนรากถอนโคนชุมชน โดยการอพยพโยกย้ายออกจากถิ่นฐานเดิมทั้งหมด
เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เฉียบพลัน ส่งผลทำให้โครงสร้างทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมถูกทำลายลง ไม่สามารถสืบทอดต่อไปได้

⁷ ชาวนาเชื่อว่า วัวควายซึ่งเป็นสัตว์ใช้งานก็มี “ขวัญ” เช่นเดียวกับคน เมื่อมีการใช้แรงงานสัตว์เหล่านี้ อย่าง
หนักในการเพาะปลูก ก็ต้องมีพิธี “สู่ขวัญควาย” เพื่อขอขมาลาโทษและขอบคุณ

ชุมชนใหม่หลังการบังคับอพยพ

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2519 เป็นต้นมา กรมชลประทานดำเนินโครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่ทองซึ่งเน้นไปที่การสร้างเขื่อนเก็บกักน้ำ(ตามมติคณะรัฐมนตรี) ชาวบ้านในพื้นที่ต่างรับทราบถึงการดำเนินโครงการโดยมีการเข้ามาสำรวจพื้นที่ของเจ้าหน้าที่ราชการ แต่ส่วนใหญ่ไม่อาจรู้ได้ว่าวิถีชีวิตของตนเองจะเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใดจากผลกระทบจากการสร้างเขื่อน แม่ฮุยตา บัวแก้วเกิด เล่าว่า ไม่เคยรู้มาก่อนว่าจะมีการสร้างเขื่อน จนกระทั่งผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุมแจ้งข่าวแก่ลูกบ้าน

หมู่บ้านเกียงคาและกลุ่มบ้านต่าง ๆ ในที่ราบหุบเขาริมฝั่งน้ำแม่ทอง ก่อนที่จะมีการอพยพนั้น อยู่ในความดูแลของผู้ใหญ่บ้านซึ่งชาวบ้านเรียกว่า พ่อหลวงปิง พ่อและพี่ชายของพ่อหลวงปิงเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านมาก่อน 20 ปี และ 18 ปี ตามลำดับ หลังจากนั้นพ่อหลวงปิงขึ้นเป็นผู้ใหญ่บ้านเป็นเวลา 29 ปี และปลดเกษียณหลังจากที่อพยพมาอยู่ในที่จัดสรร ปัจจุบัน พ่อหลวงปิงอายุ 78 ปี (ขณะทำการศึกษา) ยังมีสุขภาพแข็งแรง (ในพื้นที่จัดสรรใหม่ พ่อหลวงปิงได้อยู่ในแปลงที่ดินค่อนข้างดี จนในที่สุด สามารถบุกเบิกทำนาได้มาจนถึงปัจจุบัน)

พ่อหลวงปิง เล่าว่า “ทางชลประทานกับทางอำเภอขอให้ย้ายออกมา เขาจะเป็นตัวตั้งตัวตีจัดที่อยู่ให้เราก็นำกันออกมา เดิมหมู่บ้านเกียงคาก็มีความเจริญ ชาวบ้านทำสวน ทำไร่ ทำนา มีวัด มีโรงเรียน การอพยพออกมาถือเป็นผลประโยชน์ที่เสียสละให้คนส่วนใหญ่ จากเดิมมีที่ดินละ 70-80 ไร่ พอย้ายออกมา ทั้งคนที่ไม่มีที่ดินและไม่มีที่ดิน ได้ที่ดินละ 7 ไร่เท่ากันหมด เจ้าหน้าที่กรมชลประทานยังบอกอีกว่า มาอยู่ที่จัดสรรจะได้ใช้น้ำจากเขื่อน ”

ราว พ.ศ. 2523 คนกลุ่มแรกในหมู่บ้านเกียงคาเริ่มโยกย้ายออกจากถิ่นฐานเดิม เมื่อทราบว่าหมู่บ้านและที่อยู่อาศัยของตนจะต้องถูกน้ำท่วม และทราบจากเจ้าหน้าที่กรมชลประทานว่า พวกเขาจะต้องอพยพไปอยู่ที่พื้นที่จัดสรรที่จัดไว้ให้

การสอบถามความคิดเห็น พบว่า ในขณะนั้น ชาวบ้านหลายคนไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อนเป็นจำนวนกว่าครึ่ง แต่ไม่ออกมาคัดค้าน เพราะต้องฟังเสียงผู้ใหญ่บ้านซึ่งทำตามนโยบายของทางราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกำหนดค่าชดเชยในการอพยพโยกย้าย ชาวบ้านไม่สามารถเรียกร้องหรือต่อรองได้ ส่วนการรับรู้ถึงเหตุผลในการสร้างเขื่อน ชาวบ้านคิดว่า พวกเขาเป็นคนส่วนน้อย ต้องเสียสละให้คนส่วนใหญ่อยู่น้ำแม่ทองได้รับผลประโยชน์

ชาวบ้านกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อนแม่ทองพยายามประสานงานกับนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ขณะนั้นเป็นช่วงเวลาเดียวกับการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พ.ศ.2516-2519) ทำให้ภาพของขบวนการนักศึกษามีลักษณะรุนแรงในสายตาของชาวบ้าน พ่อหลวงปิง เล่าถึงอดีตว่า “ มีพวกผู้ก่อการร้ายเข้ามาในหมู่บ้าน มาถามว่ามีเจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาอยู่หรือไม่ พวกเขามีอาวุธปืนมาด้วย ชาวบ้านพากันแตกตื่น” ด้วยเหตุที่ชาวบ้านมีความหวาดกลัวนี้เอง การประสานงานกับกลุ่มนักศึกษาจึงล้มเลิกไปในที่สุด

นอกจากการสร้างเขื่อนต้องอพยพชาวบ้านออกจากเขตน้ำท่วมแล้ว ยังทำให้เกิดความแตกแยกในกลุ่มชาวบ้าน อันเนื่องมาจากการจัดสรรพื้นที่ทำกินใหม่ชดเชยให้ภายหลังจากการอพยพโยกย้าย กล่าวคือ

ชาวบ้านที่ยากจน ไร้ที่ทำกิน จะมีความพอใจมากกว่าเพราะได้รับการจัดสรรที่ดินให้ ดังนั้น จึงไม่มีความกระตือรือร้นที่จะร่วมมือคัดค้านการสร้างเขื่อน แต่ชาวบ้านที่มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีและมีที่ดินเป็นจำนวนมาก จะไม่พอใจและพยายามคัดค้านไม่ให้มีการสร้างเขื่อน

ในการอพยพโยกย้ายชาวบ้าน กรมชลประทานได้จัดสรรที่ดินเพื่อรองรับชาวบ้านโดยใช้งบประมาณจากโครงการฯ ถึง 49,777,360 บาท รวมถึงค่าชดเชยต่าง ๆ ประกอบด้วย

1) ค่ารื้อถอนบ้านเรือน ตารางเมตรละ 400 บาท

2) ค่าชดเชยพันธุ์ไม้ ได้แก่ ลำไย ลิ้นจี่ และโตเต็มที่จะออกดอกผลแล้วใช้ความสูงของลำต้นเป็นเกณฑ์ กำหนดราคาโดยคิดความสูงเมตรละ 100 บาท ส่วนมะพร้าว มะม่วง ขนุน ฯลฯ ซึ่งถือว่าเป็นพืชรองสำคัญ น้อยกว่าลำไยและลิ้นจี่ มีราคาต้นละ 40 บาท (หากเป็นต้นใหญ่และให้ผลผลิต) ส่วนต้นเล็กราคาก็จะลดหลั่นลงมา

3) ค่าชดเชยที่ดินทำกินไร่ละ 5,500 บาท

การจ่ายเงินชดเชย ดำเนินการโดยคณะกรรมการซึ่งประกอบด้วยเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานราชการ โดยกำหนดนัดหมายวันเวลา ให้ชาวบ้านมารับเงินชดเชยเป็นงวด ณ ที่ว่าการอำเภอโดยสะดวก

ข้อมูลที่รวบรวมจากการสำรวจชุมชน ชี้ให้เห็นว่า การอพยพโยกย้ายของชาวบ้านส่วนใหญ่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2523-2525 หลังจากกรมชลประทานดำเนินการขอเช่าพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าสันทราย จากกรมป่าไม้ใน พ.ศ. 2521 เพื่อรองรับชาวบ้านที่อพยพออกจากเขตน้ำท่วม

การอพยพโยกย้ายของชาวบ้านออกจากพื้นที่น้ำท่วมมีลักษณะ “พากันทยอยออกมา” ในกรณีของหมู่บ้านเกียกคาเก่าและเกียกคาใหม่ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าหมู่บ้านอื่น การอพยพโยกย้ายใช้เวลาราว 1 ปี จึงหมดทั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านเล่าถึงบรรยากาศในช่วงอพยพว่า พากันขนย้ายทั้งบ้านเรือน และสัตว์เลี้ยง บางคนขายสัตว์เลี้ยงและนำเงินมาสร้างบ้าน ขึ้นตอนแรก ทุกคนจะมาสร้างที่พักและอยู่ชั่วคราวในพื้นที่จัดสรรก่อนที่จะย้ายออกจากหมู่บ้านเดิม หลังจากนั้นจึงเข้ามาอยู่อาศัย

พ่อหลวงบึง เล่าว่า การขนย้ายข้าวของก็แล้วแต่เจ้าของบ้าน กรมชลประทานไม่ได้เข้ามาช่วย รื้อถอนบ้านกันเอง ช่วยกันไปตามประสา ค่ารื้อถอนบ้านเรือนจะวัดเป็นพื้นที่ บ้านคอนกรีตได้ค่าชดเชยสูงกว่าบ้านไม้ เพราะรื้อมาใช้ไม่ได้ทั้งหมด

ในขณะนั้น แม้ว่า ทางกรมชลประทานจะจัดพื้นที่จัดสรรเป็นแปลงที่ดินไว้แล้ว แต่สภาพของพื้นที่เป็นป่าเต็งรัง เต็มไปด้วยต้นเหียงต้นดิ่ง ลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินลูกรัง ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก ผู้อพยพต้องประสบกับความยากลำบากในการบุกเบิกทำกินใหม่ สิ่งที่ชาวบ้านประสบปัญหามากที่สุดก็คือ การขาดแคลนน้ำซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตและการดำรงชีวิต (น้ำกิน-น้ำใช้) เนื่องจากลักษณะทางกายภาพของพื้นที่จัดสรรเป็นดังที่กล่าวมา จึงไม่สามารถทำนาได้ ชาวบ้านต้องซื้อข้าวกินกระสอบละ 1,000 บาท (ในขณะนั้น) บางครอบครัวที่มีสมาชิกหลายคน ในปีหนึ่ง ๆ ต้องซื้อข้าวกินราว 10 กระสอบ

ลำดับเหตุการณ์ของโครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่ทองและการบังคับอพยพประชาชน

ลำดับเวลา	โครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่ทอง	การอพยพประชาชนและการตั้งถิ่นฐานใหม่
2518	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรในท้องที่อำเภอต๋อยสะเก็ด มีพระราชดำริให้กรมชลประทานรีบดำเนินการพัฒนาลำน้ำทองโดยการสร้างเขื่อนปิดลำน้ำเพื่อจะได้เก็บน้ำที่มีเกินความต้องการในฤดูฝนเอาไว้สำหรับให้ราษฎรทำการเพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิตในฤดูแล้ง	
ก.ค. 2519	คณะรัฐมนตรีอนุมัติให้กรมชลประทานดำเนินการก่อสร้างเขื่อนต้น	มีการคัดค้านของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ โดยพยายามประสานงานกับนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เนื่องจากมีการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (2516-2519) ภาพของขบวนการนักศึกษาจึงทำให้ชาวบ้านหวาดกลัวและเลิกติดต่อประสานงานในที่ลุด
2520	กรมชลประทานเริ่มงานสำรวจและออกแบบ	
2521	เริ่มก่อสร้างเขื่อนแม่ทองผิ่ซ้าย เริ่มก่อสร้างที่อพยพชาวบ้าน 309 ครอบครัว	
2523		ชาวบ้านกลุ่มแรกในพื้นที่น้ำท่วมเริ่มอพยพออกมา
2524	JICA เข้ามาทำรายงานความเหมาะสมของโครงการโดยการร้องขอจากรัฐบาลไทย	ชาวบ้านทยอยอพยพออกมาจากพื้นที่น้ำท่วม โดยมาสร้างบ้านเรือน ยุงข้าว ทั้งไว้ก่อน
ก.พ. 2525	การศึกษาความเหมาะสมของ JICA แล้วเสร็จ	ชาวบ้านที่อพยพออกจากพื้นที่น้ำท่วม เริ่มเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่จัดสรร
ก.ค. 2525	รัฐบาลไทยลงนามกู้เงิน OECF 430 ล้านดอลลาร์ เพื่อจัดจ้างบริษัทที่ปรึกษาและออกแบบ	ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ยากจน เริ่มอาชีพตัดไม้ในป่าสงวน
2526		ชาวบ้านอพยพออกจากพื้นที่น้ำท่วมมีจำนวนมากที่สุด พื้นที่จัดสรรห้วยฮัก-ห้วยเกียง เปลี่ยนชื่อเป็น แม่ฮักพัฒนา ชาวบ้านได้พร้อมใจกันเลือกนายรัตน เป็นผู้ใหญ่บ้าน รัฐบาลโดยการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทยเริ่มการก่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือทางตอนล่างของกลุ่มน้ำแม่ทองในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน
พ.ค. 2527	กรมชลประทานลงนามในสัญญาว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษา The Joint Venture of Sanyu Consultants Inc. (Japan) และ Team Consulting Engineers Co., Ltd. (Thailand) ทำงานออกแบบสำรวจเขื่อนใหญ่ เขื่อนฝางขวาและคลองส่งน้ำ โดยใช้เงินกู้ OECF	สถานีนามัยแม่ฮักพัฒนาเปิดดำเนินการให้บริการชาวบ้าน
มิ.ย. 2527	คณะรัฐมนตรีลงมติเห็นชอบและอนุมัติให้กรมชลประทานดำเนินโครงการต่อไปได้โดยใช้เงินกู้ของรัฐบาลญี่ปุ่น	
ก.ย. 2527	คณะรัฐมนตรีลงมติอนุมัติให้กู้เงิน OECF 2,300 ล้านดอลลาร์ เพื่อนำไปจัดซื้อเครื่องจักร และจ้างบริษัทที่ปรึกษา	
ต.ค. 2528	รัฐบาลไทยลงนามกู้เงิน OECF 9,197 ล้านดอลลาร์ เพื่อนำไปก่อสร้างตัวเขื่อนใหญ่และเขื่อนฝางขวา และจ้างบริษัทที่ปรึกษา	
ธ.ค. 2528	คณะรัฐมนตรีมีมติให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ทบทวนผลประโยชน์ของโครงการในด้านเศรษฐกิจ	

ลำดับเหตุการณ์ของโครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่กวางและการบังคับอพยพประชาชน

ลำดับเวลา	โครงการพัฒนาการเกษตรชลประทานแม่กวาง	การอพยพประชาชนและการตั้งถิ่นฐานใหม่
พ.ศ. 2529	คณะรัฐมนตรีลงมติเห็นชอบผลการพิจารณาทบทวนโครงการ และให้ดำเนินก่อสร้างต่อไป	ชาวบ้านเริ่มมีไฟฟ้าใช้
ก.ย. 2529	กรมชลประทานลงนามในสัญญาจ้างบริษัทที่ปรึกษาในการดำเนินงานก่อสร้างเขื่อนฝิ่งซ้าย	
มี.ค. 2530	ประกาศประกวดราคาจ้างเหมาก่อสร้างเขื่อนและอาคารประกอบ	
ก.ย. 2530	ลงนามสัญญาเงินกู้ OECF 2,805 ล้านบาท เพื่อใช้ก่อสร้างงานระบบส่งน้ำฝิ่งซ้ายและจ้างบริษัทที่ปรึกษา	
ก.ย. 2530	เซ็นสัญญางานจ้างเหมาก่อสร้างเขื่อนใหญ่ เขื่อนฝิ่งขวาและอาคารประกอบ โดยบริษัทไชน่า เซตท คอนสตรัคชั่น เอนจิเนียริง	
ก.ย. 2530	รัฐบาลไทยโดยกรมชลประทานเซ็นสัญญาว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษา Nippon Koei Co.,LTD. Southeast Asia Technology Co.,LTD. Asian Engineering Consultants Corp.,LTD. A&R Consultants Co.,LTD. เพื่อให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษางานจ้างเหมาก่อสร้างเขื่อนใหญ่ เขื่อนฝิ่งขวาและอาคารประกอบ โดยใช้เงินกู้ OECF งวดที่ 12	
2531	กรมชลประทานดำเนินการก่อสร้างเขื่อนฝิ่งซ้ายต่อ พร้อมเริ่มก่อสร้างระบบส่งน้ำฝิ่งขวาและฝิ่งซ้ายส่วนที่ดำเนินการก่อสร้างเอง	
มิ.ย. 2532	กรมชลประทานสำรวจออกแบบอ่างเก็บน้ำห้วยวังธาร	
ส.ค. 2532	รัฐบาลไทยโดยกรมชลประทานเซ็นสัญญาว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษา The Joint Venture of Sanyu Consultants Inc.(Japan) และ Tean Consulting Engineers Co., Ltd. (Thailand) เพื่อให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษางานจ้างเหมาก่อสร้างระบบส่งน้ำฝิ่งซ้ายโดยใช้เงินกู้ OECF	
ก.ย. 2532	รัฐบาลไทยโดยกรมชลประทานเซ็นสัญญางานจ้างเหมาสัญญาก่อสร้างระบบส่งน้ำฝิ่งซ้าย โดย Lodigiani S.p.A. - Girola S.p.A. Joint Venture ประเทศอิตาลี	
2533	เขื่อนแม่กวางเริ่มเก็บกักน้ำ	
2534	กรมชลประทานก่อสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยวังธารความจุ 800,000 ลูกบาศก์เมตร มูลค่า 39,189,800 บาท	สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จเยี่ยมราษฎรในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา มีพระราชกระแสรับสั่งกับผู้อำนวยการ กปร. พิจารณาให้ความช่วยเหลือชาวบ้าน โดยอาศัยงบประมาณพิเศษนอกเหนืองบประมาณประจำปี

ลำดับเหตุการณ์ของโครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่กวงและการบังคับอพยพประชาชน

ลำดับเวลา	โครงการพัฒนาการเกษตรชลประทานแม่กวง	การอพยพประชาชนและการตั้งถิ่นฐานใหม่
2535		โครงการพัฒนาของหน่วยงานต่างๆ เช่น กรมพัฒนาชุมชน กรมพัฒนาที่ดิน กรมส่งเสริมการเกษตร กรมวิชาการเกษตร กรมปศุสัตว์ ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคเหนือ เป็นต้น เริ่มเข้าดำเนินการในหมู่บ้าน โดยมีงบประมาณรวมเป็นเงินหลายสิบล้านบาท
2536		นายบุญเลิศ เข้าดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านแทนนายรัตน์
2537		ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งนำโดยนายรัตน์ อดีตผู้ใหญ่บ้าน ตั้งกลุ่มผู้ให้น้ำจากประปาภูเขา เนื่องจากเห็นว่า ระบบการจ่ายน้ำผ่านรางน้ำเข้าไปในพื้นที่ทุกแปลงของกรมชลประทาน ต้องสูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์
2538		ตั้งหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาเป็นหมู่บ้านเฉลิมพระเกียรติ
2539		สภาตำบลหนองแห้งทำหนังสือถึงผู้ว่าราชการจังหวัด รัฐมนตรีกระทรวง สำนักงานราชเลขาธิการ ฯลฯ เพื่อขอยกเลิกเขตป่าสงวนและออกเอกสารสิทธิที่ดิน
2540		กรมชลประทานปรับปรุงถนนเลียบคลองส่งน้ำผ่านหมู่บ้าน
2541		สภาตำบลหนองแห้งเปลี่ยนเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลหนองแห้ง

พื้นที่จัดสรร 7 ไร่ที่กรมชลประทานจัดแบ่งให้ชาวบ้านนั้น รวมที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน มีชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม 309 ครอบครัว (828 คน) กรมชลประทานใช้วิธีจับสลากเลือกแปลง บางครอบครัวจับฉลากได้พื้นที่ค่อนข้างดีพอที่จะทำการเพาะปลูกได้ บางครอบครัวโชคร้ายจับฉลากได้แปลงที่ไม่ดี ดินไม่เหมาะกับการเกษตร ไม่สามารถทำกินได้ บีบบังคับให้พวกเขาย้ายต่อไปยังที่อื่น สถานการณ์ชีวิตของชาวบ้านในช่วงอพยพใหม่ขึ้นอยู่กับวิธีการจับฉลากเลือกแปลงที่ดิน

ชาวบ้านตั้งข้อสังเกตให้กับผู้เขียนว่า ลักษณะของบ้านเรือนในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาที่ใหญ่โตทำให้คิดไปว่าชาวบ้านจะฐานะดี แท้ที่จริงแล้ว การสร้างบ้านเรือนที่ใหญ่โตนั้น เนื่องมาจากช่วงอพยพโยกย้าย นอกจากการรื้อถอนบ้านเรือนเดิมมาสร้างใหม่แล้ว ทางราชการได้อนุญาตให้ชาวบ้านสามารถนำไม้จากป่าในพื้นที่อ่างเก็บน้ำมาสร้างบ้านได้ตามแต่ความสามารถของแต่ละคน

การยังชีพของชาวบ้าน ในช่วงแรกของการอพยพโยกย้าย ประสบกับปัญหาอุปสรรคในการผลิตอย่างมาก ชาวบ้านหลายรายจึงหาเลี้ยงชีพด้วยการตัดไม้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าสนทราย ซึ่งมีพื้นที่อยู่ติดกับหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา การตัดไม้ขายเป็นเรื่องผิดกฎหมายและมีการกระทบกระทั่งระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาโดยตลอด การตัดไม้เพิ่งมาหยุดลงใน พ.ศ.2536 เมื่อชาวบ้านเริ่มหาทางออกในการดำรงชีวิตโดยการผันตัวเองไปทำงานแรงงานรับจ้างในเมืองซึ่งพอมีรายได้ค่อนข้างแน่นอน และไม่เสี่ยงต่อการถูกจับกุมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ

การปรับตัวเพื่ออยู่รอดของชาวบ้านที่เห็นได้ชัด และมีความสำคัญมากคือ การบุกเบิกที่ดินเพื่อทำนา ซึ่งปัจจุบัน มีผู้ทำนาในหมู่บ้านประมาณ 19 คน โดยเป็นการทำนาเพื่อเก็บข้าวไว้กินในครัวเรือนอันเป็นการ

ลดภาระทางเศรษฐกิจ การพูดคุยกับชาวบ้านที่ไม่สามารถทำนาได้ พวกเขาบอกเป็นเสียงเดียวกันว่า หากพื้นที่ของตนทำนาได้ จะทำทันที แต่ปัญหาเรื่องน้ำเป็นปัญหาใหญ่

การทำนา หากไม่ใช้แรงงานในครอบครัว คือ ลูกหลาน ก็จะอาศัยใช้แรงงานรับจ้าง โดยการจ้างเป็นรายวัน ๆ ละ 100 บาท บางรายจะให้เพื่อนบ้านเช่าที่นา โดยผู้ที่ลงแรงทำนาได้ 2 ส่วน เจ้าของที่ซึ่งเป็นผู้จัดหาปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ ได้ 1 ส่วนการทำนาสามารถทำได้ถึง 2 ครั้ง เพราะมีน้ำจากคลองชลประทาน ผลผลิตในที่นามีสองพอสสมควร ใน พ.ศ.2539 พ่อหลวงบึงทำนา 4 ไร่ ได้ข้าว 300 กว่าถัง อย่างไรก็ตาม การทำนาในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาจำเป็นต้องพึ่งพาปุ๋ยและยา ซึ่งเป็นลักษณะของการผลิตทางการเกษตรสมัยใหม่

การปรับตัวเพื่ออยู่รอดอีกประการหนึ่งคือ การเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง ซึ่งเป็นแนวโน้มหลักของการประกอบอาชีพและการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งจะอภิปรายในบทต่อไป แต่ในที่นี้ ผู้เขียนพยายามจะชี้ให้เห็นว่า แรงงานรับจ้างในเมืองก็ยังมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับระบบการผลิตของหมู่บ้าน การพูดคุยกับผู้ทำนา พบว่า พวกเขาต่างผ่านประสบการณ์เป็นแรงงานรับจ้างในเมืองทั้งสิ้น และยังไม่ทิ้งอาชีพแรงงานรับจ้าง การทำนาจะช่วยลดภาระลงไปมาก เพราะไม่ต้องซื้อข้าวกิน เมื่อมีโอกาสไปทำงานรับจ้างในเมืองก็จะห่อข้าวไปกิน

การทำนา เป็นผลให้ความเชื่อเดิมที่สัมพันธ์กับระบบการผลิต โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ก็ยังไม่สูญหายไปทั้งหมด หากแต่ปรับเปลี่ยนไปตามสภาพการณ์ จากการสัมภาษณ์ พบว่า พิธีเลี้ยงผีในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนายังมีอยู่ ผู้นำพิธีกรรมชื่อนายบั้น บัวแดง เป็นการเซ่นไหว้เจ้าบ้าน ให้อุ้มครอง และอยู่ดีกินดี ช่วงที่มีการทำพิธีกรรมคือ วันขึ้น 11 ค่ำ เดือน 6 โดยสถานที่บริเวณเชิงเขาตอนเหนือของหมู่บ้าน ส่วนพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา จะแยกกันทำเป็นราย ๆ ไป

หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาปัจจุบันมีนายบุญเลิศ คำดวงดาว เป็นผู้ใหญ่บ้าน แต่เดิมเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ต่อมาใน พ.ศ. 2536 ได้รับเลือกเป็นผู้นำชุมชนแทนนายบุญรัตน์ จักรแก้วซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก(วันที่ 16 สิงหาคม 2526) บ้านเกิดของนายบุญเลิศ อยู่ที่บ้านร้องต้นขาม ตำบลสำราญราษฎร์ อำเภอดอยสะเก็ด เนื่องจากมีที่ดินในเขตน้ำท่วมจึงได้รับสิทธิให้จับสลากเลือกแปลง อาชีพปัจจุบันเป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง

ในการแก้ปัญหาชุมชน พ่อหลวงบุญเลิศต้องการให้ทางราชการออกเอกสารสิทธิ และกล่าวว่า “ถ้าจะแก้ไขปัญหามูลบ้านให้เป็นรูปธรรม ก็ไม่เกินความสามารถของหน่วยงานต่าง ๆ โดยเพิกถอนป่าสงวนออกไป และให้เอกสารสิทธิแก่ชาวบ้าน” โดยใน พ.ศ.2539 มีการเคลื่อนไหวก่อให้มีการออกเอกสารสิทธิโดยสภาตำบลหนองแห้ง(ขณะนั้น) ส่งถึงหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในส่วนกลางและภูมิภาค(ดูรายละเอียดในภาคผนวก)

จะเห็นได้ว่า ชุมชนแม่ฮักพัฒนาผ่านลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ จนกระทั่ง สถานการณ์โดยรวมของชุมชนเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม ปัญหาสำคัญ ๆ ของชุมชนที่เป็นผลกระทบต่อเนื่องมาจากการอพยพ ยังคงดำรงอยู่ โดยเฉพาะพื้นฐานของระบบการผลิตที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรและปัจจัยในการดำรงชีวิต ดังจะได้อธิบายต่อไปถึง ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมที่เกิดขึ้น

3. ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมภายหลังการสร้างเขื่อน

ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม

การสำรวจค้นคว้าและทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่กวัง ไม่พบรายงานการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากเหตุผล 2 ประการ คือ 1) โครงการนี้ไม่มีการจัดทำรายงานการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม 2) ไม่มีการเผยแพร่รายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมออกสู่สาธารณชน

ในรายงานการศึกษาความเหมาะสมของโครงการ ที่จัดทำโดย Sanyu Consultant Inc. และ Team Consulting Engineers เพื่อเสนอต่อกรมชลประทาน ใน พ.ศ. 2528 ได้ระบุว่า "...พื้นที่อ่างเก็บน้ำส่วนใหญ่เป็นป่าดิบ และมีบางส่วนเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตน้ำท่วมจะมาตั้งถิ่นฐานใหม่ในบริเวณฝั่งขวาของโครงการ ดังนั้น จึงไม่มีเกิดผลกระทบสิ่งแวดล้อมในพื้นที่อ่างเก็บน้ำ..."

การที่รายงานดังกล่าว ระบุว่าไม่มีปัญหาสิ่งแวดล้อมในพื้นที่อ่างเก็บน้ำ หมายถึงว่า โครงการสร้างเขื่อนแม่กวังนี้ไม่มีผลกระทบสิ่งแวดล้อมนั่นเอง ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมที่อาจจะเกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ ได้ถูกละเลยและไม่ได้ให้ความสำคัญ

ความเป็นจริงที่เกิดขึ้นก็คือ นอกจากเขื่อนแม่กวัง จะทำลายชุมชนบริเวณในพื้นที่น้ำท่วมแล้ว ยังได้ทำลายลำห้วยและแหล่งต้นน้ำลำธารซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของชุมชน ชื่อของลำห้วยมักจะเป็นชื่อของหมู่บ้านและชาวบ้านได้อาศัยแหล่งน้ำตามธรรมชาติเหล่านี้ในการทำเกษตรและจับสัตว์น้ำโดยเฉพาะปลาพันธุ์พื้นเมืองที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในลำห้วยหลายสาย เช่น ห้วยงูเห่ล้อม และห้วยปลาตุ๊กซึ่งไหลลงห้วยคัง (หรือห้วยทัง) ห้วยสบโป่ง ห้วยเกียงคานบ้านเก่า ห้วยต้นยาง ลำห้วยเหล่านี้ไหลรวมเป็นน้ำแม่กวัง

ชาวบ้านเล่าว่า ลำห้วยเหล่านี้มีน้ำตลอดทั้งปีเพราะมีขุนน้ำที่ลึก และมีปลาพันธุ์พื้นเมืองอยู่เป็นจำนวนมาก ช่วงก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อน ชาวบ้านในแถบอาศัยปลาในลำห้วยต่าง ๆ เหล่านี้เป็นอาหารโปรตีนสำหรับบริโภคโดยไม่ต้องเสียเงินทองไปซื้อ อีกทั้งสามารถจับไปขายเป็นรายได้ให้แก่ครอบครัว เมื่อมีการสร้างเขื่อน ปลาพันธุ์พื้นเมืองจึงสูญพันธุ์ เหลือเพียงปลาที่ทางกรมชลประทานนำมาปล่อยในอ่างเก็บน้ำ เช่น ปลายี่สก ปลานิล ปลาขาว ซึ่งห้ามจับในฤดูที่ปลาวางไข่

ผลกระทบด้านสังคมและปัญหาอื่น ๆ ภายหลังการอพยพ

นอกจากผลกระทบสิ่งแวดล้อม การสร้างเขื่อนแม่กวงยังทำให้เกิดผลกระทบทางสังคม กล่าวคือ ชาวบ้านสูญเสียฐานทรัพยากรที่จำเป็นแก่การพึ่งตนเอง การอพยพมาอยู่ในที่จัดสรร ทำให้ต่างคนต่างมองถึงหนทางรอดแต่เฉพาะตนเอง และต้องดำรงชีวิตอย่างยากลำบาก ปัญหาที่ชาวบ้านต้องเผชิญมีหลายประการด้วยกัน คือ

1. ปัญหาการขาดแคลนน้ำอุปโภคบริโภค

หลังจากที่อพยพมาอาศัยอยู่ในที่จัดสรร ในช่วงแรกชาวบ้านอาศัยน้ำฝนในการบริโภคโดยการรองเก็บไว้ในโอ่ง ระยะเวลา น้ำบรจขุดเริ่มได้รับความนิยม จึงหันมาบริโภคน้ำบรจขุด น้ำที่ใช้ในการอุปโภค ชาวบ้านจะขุดบ่อเก็บน้ำไว้ในที่ดินของตนเอง แล้วตักหรือสูบน้ำขึ้นมา ในกรณีที่ขาดแคลน ต้องใช้รถบรรทุกมาจากแหล่งน้ำใกล้เคียง

ในการแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำ กรมชลประทานได้ดำเนินการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยเกียง และอ่างเก็บน้ำห้วยฮัก แต่อ่างเก็บน้ำทั้งสองไม่มีน้ำต้นทุน⁸ ดังนั้น เมื่อถึงฤดูแล้งจึงปริมาณในอ่างทั้งสองเหลืออยู่อย่างจำกัดและไม่เพียงพอ

วิธีการที่กรมชลประทานส่งน้ำจากอ่างเก็บน้ำมาให้ชาวบ้านคือ การปล่อยน้ำลงตามลำรางซีเมนต์ ซึ่งเป็นโครงข่ายส่งน้ำที่เข้าถึงพื้นที่ทุกแปลง ซึ่งชาวบ้านเห็นว่า น้ำที่ส่งมาตามลำรางนี้ ทำให้น้ำไหลทิ้งโดยเปล่าประโยชน์ ไม่มีประสิทธิภาพในการใช้ การที่กิจกรรมการผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านแตกต่างกันออกไป(เวลาและปริมาณที่จะใช้น้ำต่างกัน) และมีข้อจำกัดเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของดิน ในขณะที่บางพื้นที่ถูกทิ้งร้าง เมื่อน้ำไหลจากลำรางเข้าสู่ที่ดินแต่ละแปลงจึงไม่เกิดประโยชน์ตามที่กรมชลประทานวางแผนไว้

ต่อมา กรมชลประทานได้ว่าจ้างบริษัทเอกชนเข้ามาติดตั้งเครื่องสูบน้ำจากคลองชลประทาน โดยใช้งบประมาณกว่า 40 ล้านบาท เพื่อดึงน้ำขึ้นไปด้านเหนือหมู่บ้าน แล้วปล่อยให้ไหลตามแรงโน้มถ่วงลงตามลำราง การดำเนินการเช่นนี้ ชาวบ้านเห็นว่า ยิ่งทำให้เกิดความสูญเสียหนักขึ้นกว่าเดิม นอกจากมิได้แก้ ปัญหาการสูญเสียน้ำที่ไหลไปตามผิวดินแล้ว ยังต้องเสียค่าไฟฟ้าในการสูบน้ำขึ้นไปอีกด้วย กลุ่มชาวบ้านมีความเห็นและข้อเสนอต่อเจ้าหน้าที่กรมชลประทานว่า ควรที่จะสูบน้ำจากคลองชลประทานขึ้นไปเก็บไว้ที่อ่างเก็บน้ำ น่าจะมีประโยชน์มากกว่า แต่ข้อเสนอของชาวบ้านไม่ได้รับการสนองตอบมาถึงปัจจุบัน ชาวบ้านหลายคนจึงตั้งข้อสังเกตว่า การพัฒนาที่เข้ามาแก้ปัญหาให้ชาวบ้านกลับสร้างปัญหาให้หนักขึ้น และงบประมาณต่างๆ ที่นำมาใช้นั้นตกอยู่ในมือของหน่วยงานราชการร่วมกับกลุ่มธุรกิจที่แสวงหาผลประโยชน์

ในราว พ.ศ. 2539 กลุ่มชาวบ้าน นำโดยนายรัตน์ ผู้ใหญ่บ้านคนแรกของหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาพยายามต่อรองกับเจ้าหน้าที่กรมชลประทานโดยขอจัดสร้างระบบประปาภูเขาเพื่อจ่ายน้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่

⁸ โดยเฉพาะอ่างเก็บน้ำห้วยฮักซึ่งตั้งอยู่ด้านเหนือของหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา ที่ตั้งของอ่างไม่มีลำห้วยธรรมชาติที่น้ำจากภูเขาจะไหลเข้าอ่าง ปริมาณน้ำในอ่างเก็บน้ำนี้จึงขึ้นอยู่กับปริมาณฝนที่ตกลงมาในพื้นที่อ่างเก็บน้ำเพียงอย่างเดียว

ชักให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และสอดคล้องกับความต้องการใช้น้ำที่หลากหลายของชาวบ้านแต่ละกลุ่ม โดยการต่อท่อประปาจากอ่างเก็บน้ำแม่ฮักลงมาในหมู่บ้าน และจัดตั้งคณะกรรมการรับผิดชอบดูแลการเปิดปิดน้ำ และปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นจากการใช้น้ำ ระบบประปาภูเขาช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำใช้ในพื้นที่หมู่บ้านด้านเหนือซึ่งเป็นทีลาดชัน ส่วนพื้นที่ด้านใต้เป็นที่ลุ่ม จะได้รับน้ำจากคลองชลประทานแม่กวง ซึ่งกรมชลประทานได้ดำเนินการในช่วงระยะหลัง

ระบบประปาภูเขาที่เกิดจากการผลักดันของชาวบ้าน นอกจากช่วยบรรเทาปัญหาน้ำกินน้ำใช้และช่วยปรับปรุงพื้นที่ให้เหมาะกับการปลูกพืชผลและทำการผลิต ยังแสดงให้เห็นว่า การดำเนินงานของรัฐประสบความสำเร็จในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่แห่งนี้ เนื่องจาก เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่สามารถรับรู้ถึงปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของพวกเขา และทัศนคติว่า ชาวบ้านโง่-จน-เจ็บ นั้นอาจยังมีอยู่ในความคิดของเจ้าหน้าที่รัฐ

อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดทางกายภาพของอ่างเก็บน้ำแม่ฮักที่มีปริมาณน้ำในฤดูแล้งไม่เพียงพอแก่การใช้ของชาวบ้าน ในกรณีที่ปริมาณในอ่างเก็บน้ำห้วยฮักขาดแคลนหนัก กรมชลประทานจึงใช้วิธีผันน้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยใจซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ชาวบ้านให้ข้อมูลว่า อ่างเก็บน้ำห้วยใจมีปริมาณน้ำมากกว่าเพราะมีน้ำต้นทุนจากลำห้วยทางตอนบน แต่การผันน้ำมานั้นก็ต่อเมื่อขาดน้ำมากจริง ๆ เท่านั้น เพราะอ่างเก็บน้ำห้วยใจก็ต้องจ่ายน้ำให้กับหมู่บ้านอื่น ๆ ด้วย

2. การขายที่ดิน

ถึงแม้กรรมสิทธิ์ในที่ดินของชาวบ้านแม่ฮักพัฒนา จะเป็นเพียง “สิทธิอาศัยและทำกิน” ซึ่งตกทอดทางมรดกได้ โดยไม่สามารถจำหน่ายโอนได้ แต่การศึกษาชุมชนพบว่า การขายที่ดินในหมู่บ้านกลับมีสูงมากประมาณร้อยละ 40

จากการสัมภาษณ์ พบว่า การขายที่ดินซึ่งเป็นเพียงสิทธิอาศัยและทำกิน ชาวบ้านจะขายสิทธิโดยให้สัญญาเงินกู้เป็นเอกสารรับรอง วิธีการขายที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธินั้น อาจเป็นเรื่องที่พบเห็นได้ทั่วไปในสังคมไทย แต่สิ่งที่พิจารณาให้มากไปกว่านั้นคือ คำถามที่ว่าเหตุใดการขายที่ดินในพื้นที่จัดสรรจึงมีอัตราสูงเช่นนี้ ? การตั้งถิ่นฐานใหม่ของผู้อยู่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนแม่กวง แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวในทุกวิถีทางในการพัฒนาให้พวกเขามีส่วนได้รับผลประโยชน์จากโครงการ หรือไม่ อย่างไร ?

คำตอบคือ ปัจจัยที่ทำให้ชาวบ้านขายที่ดินคือแรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจในถิ่นฐานใหม่ เป็นการปรับตัวเพื่ออยู่รอดในภาวะที่ไม่สามารถพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติดังเช่นอดีตที่ผ่านมาได้ คนกลุ่มแรกที่ย้ายเข้ามา จะขายที่ดินเพราะแร้นแค้น ลำพังแต่เงินค่าชดเชยนั้นไม่เพียงพอเพราะมีการจ่ายเป็นงวด ๆ การขายที่ดินเป็นทางออกของการได้มาซึ่งเงินทุนเพื่อนำไปแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า

กล่าวได้ว่า การขายที่ดินในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาเป็นการปรับตัวเพื่ออยู่รอดของชาวบ้านยากจนสภาพแวดล้อมทางกายภาพของพื้นที่ซึ่งไม่เหมาะสมในการทำการเกษตรหรือต้องใช้ทุนสูงในการทำเกษตร ทำให้หลายครอบครัวต้องย้ายไปอยู่ร่วมกับเครือญาติ และขายที่ดินที่ตนจับฉลากได้ ราคาในช่วงแรกของการอพยพประมาณ 3,000 บาทต่อแปลง (ที่ดินจำนวน 7 ไร่)

การขายที่ดินให้แก่พ่อค้านายทุนที่เข้ามากว้านซื้อที่ดินมีจำนวนสูงขึ้นตลอดระยะเวลา 16 ปีที่ผ่านมา ราคาที่ดินเพิ่มสูงขึ้นจากเลข 4 หลักเพิ่มเป็นเลข 6 หลัก ช่วงที่มีการขายที่ดินในหมู่บ้านมากที่สุดคือช่วงรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ปัจจุบันราคาซื้อขายที่ดินเพิ่มสูงถึงแปลงละ 100,000-200,000 บาท

นายบุญเลิศ ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน ให้สัมภาษณ์ว่า ในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา มีชาวบ้านอย่างน้อย 20 คน จำต้องขายที่ดินเพื่อนำเงินมาทำศพของญาติพี่น้องของตน บางรายเงินไม่พอสร้างบ้านใหม่ ต้องแบ่งขายที่ดินบางส่วน ราคาขายที่ดินในขณะนั้นอยู่ในระหว่าง 30,000 - 100,000 บาท

แปลงที่ดินที่มีการขายมากที่สุด คือ บริเวณห้วยเกียง ชาวบ้านจะพูดกันว่า ใครจับสลากได้แปลงที่ห้วยเกียงเป็นคนโชคร้ายเพราะแทบจะทำอะไรไม่ได้เลย การสำรวจพื้นที่ของผู้ศึกษา พบว่า ปัจจุบันพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นสวนผลไม้โดยเฉพาะสวนมะม่วง สวนผลไม้หลายแปลงมีระบบจ่ายน้ำเข้าไปยังโคนต้นซึ่งใช้ต้นทุนสูง บางแปลงใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ และมีบ้านเรือนของชาวบ้านประมาณ 7-8 หลังคาเรือน เจ้าหน้าที่สถานีอนามัยห้วยเกียงให้ข้อมูลว่า พื้นที่ห้วยเกียงเป็นของนายทุนหมดแล้ว

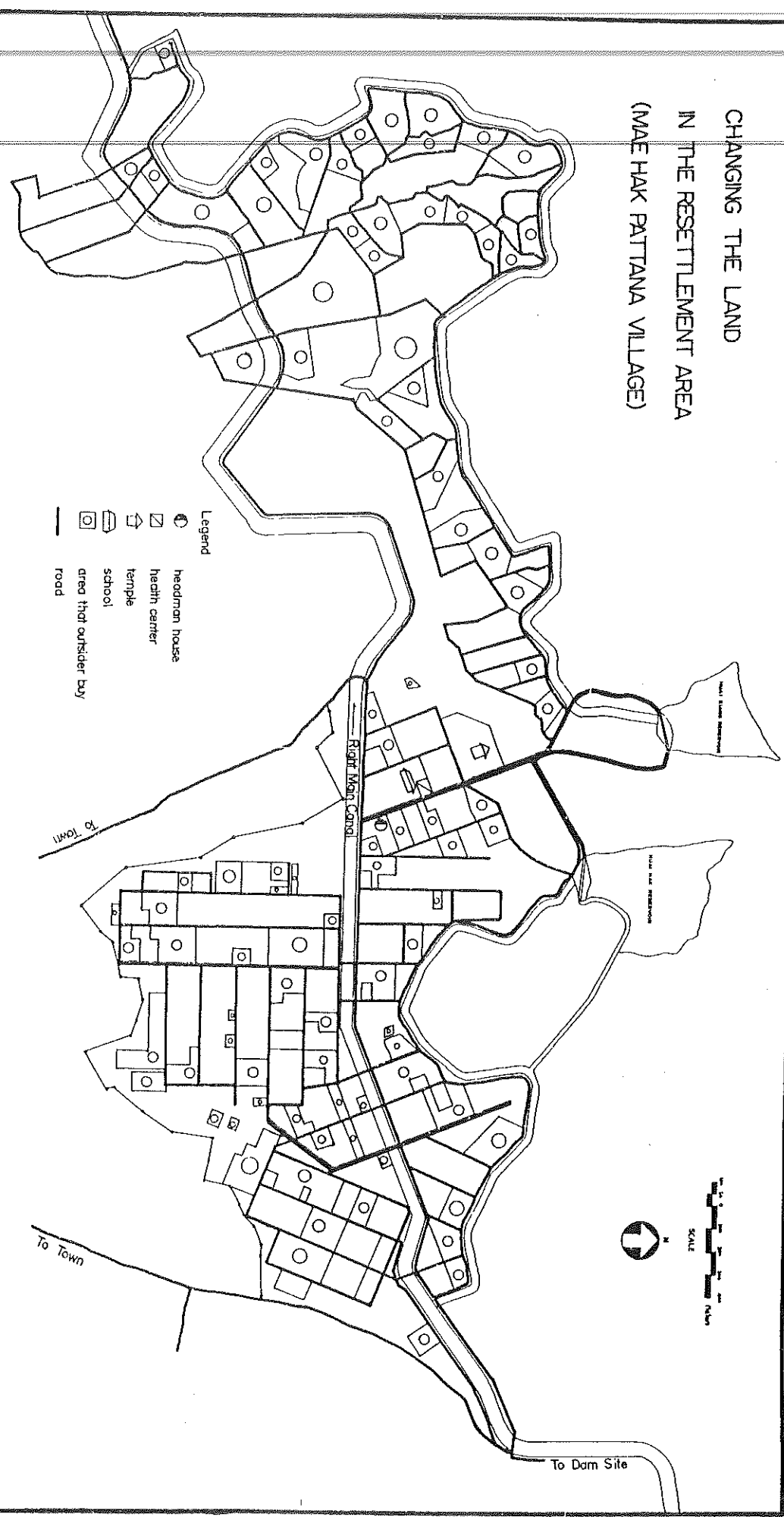
การขายที่ดินได้เปิดให้คนภายนอกที่ไม่ใช่ผู้อพยพเดิมเข้ามาอยู่อาศัย หรือเข้ามาครอบครองสิทธิโดยไม่ทำประโยชน์ในที่ดิน ดังนั้น ชุมชนใหม่จึงขาดส่วนร่วมกันในการแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเอง แต่อาศัยสายสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ หรือสายสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ของรัฐในการแก้ปัญหาเฉพาะกลุ่ม ซึ่งหลายครั้งนำมาซึ่งความขัดแย้ง

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การขายที่ดินเกิดจากความจำเป็นทางเศรษฐกิจผนวกกับข้อจำกัดทางการภาพของพื้นที่ จากการสัมภาษณ์ ความเห็นของชาวบ้านต่อเรื่องนี้มีลักษณะที่ขัดแย้งกันอยู่พอสมควร กล่าวคือ ความต้องการมีเอกสารสิทธิในที่ดินเพราะการมีเอกสารสิทธิหมายถึงการมีหลักประกันในทางเศรษฐกิจและเพื่อมาลงทุนเพิ่มผลผลิตในที่ดิน การที่รัฐไม่ออกเอกสารสิทธิให้ก็เท่ากับจำกัดโอกาสพวกเขามิให้ล้มตาอำปากได้ ในอีกด้านหนึ่ง อาจนำไปสู่การครอบครองที่ดินโดยไม่เป็นธรรม กล่าวคือ ผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจในหมู่บ้านจะเป็นผู้ได้เปรียบ เพราะเป็นไปได้ว่า อาจมีการกว้านซื้อที่ดินที่ไม่เหมาะแก่การทำเกษตรไว้จำนวนหนึ่งในหมู่บ้าน การขายที่ดินหลังจากออกเอกสารสิทธิแล้ว จะทำให้มูลค่าที่ดินยิ่งเพิ่มสูงขึ้น

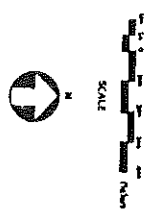
ความคิดเห็นอีกประการหนึ่งคือ จะเป็นที่รับรู้กันในหมู่บ้านว่า ที่ดิน 7 ไร่ที่พวกเขาได้รับจัดสรรให้ ในหลวงและราชินี ทรงกำชับไว้ว่าอย่าขายเด็ดขาด ขอให้เก็บไว้แก่ลูกหลาน อย่างไรก็ตาม กระแสความคิดเห็นในเรื่องการเรียกร้องเอกสารสิทธิดูเหมือนจะเป็นกระแสที่สูงกว่า ดังที่พบว่า มีการร้องเรียนด้วยจดหมายจากสภาตำบลหนองแห้งผ่านไปสู่ผู้มีอำนาจตัดสินใจในระดับต่างๆ (ดูเอกสารในภาคผนวก) เพราะเมื่อมีเอกสารสิทธิแล้ว การขายที่ดินหรือไม่นั้น ก็เป็นดุลพินิจของชาวบ้านแต่ละคน

การเรียกร้องให้ทางราชการออกเอกสารสิทธิให้กับชาวบ้าน แต่คำถามที่เกิดขึ้นก็คือ การออกเอกสารสิทธิจะนำไปสู่การขายที่ดินมากขึ้นหรือไม่ ? แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่าควรที่จะออกเอกสารสิทธิเพราะจะทำให้มีหลักทรัพย์ในการนำทุนมาใช้ในการผลิตทางการเกษตร สภาวะเศรษฐกิจที่ชะลอตัวลงก็ทำให้กระแสการซื้อขายที่ดินลดลงด้วย

CHANGING THE LAND IN THE RESETTLEMENT AREA (MAE HAK PATTANA VILLAGE)

- Legend
- headman house
 - health center
 - temple
 - school
 - area that outsider buy
 - road

3. ปัญหาความขัดแย้งภายในหมู่บ้าน

ชาวบ้านที่มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรของหน่วยราชการที่เข้ามาดำเนินงานพัฒนา ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อยู่ในที่ดินที่มีศักยภาพ และสามารถสะสมทุนจากการผลิตในที่ดินของตนได้ ประกอบกับสายสัมพันธ์ในกลุ่มเครือญาติได้นำไปสู่สายสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ราชการ ชาวบ้านกลุ่มนี้ ได้รับประโยชน์จากโครงการพัฒนาต่างๆ ที่เข้ามาในหมู่บ้านตามสมควร เช่น เกษตรกรรายหนึ่งสามารถพัฒนาที่ดินของตนเองจนได้รับรางวัลเกษตรกรดีเด่นของอำเภอสนทราย เป็นต้น ในอีกด้านหนึ่ง นำไปสู่ความขัดแย้งภายในหมู่บ้าน เนื่องจากเกษตรกรดีเด่นนี้มีบทบาทประสานงานกับโครงการพัฒนาต่าง ๆ และเจ้าหน้าที่ราชการจะใช้เงื่อนไขของสายสัมพันธ์ที่มีอยู่แล้วนี้ ทุ่มทรัพยากรเข้ามา ทำให้ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันเห็นว่า ตนเองถูกลดบทบาทในการเป็นผู้ประสานกับเจ้าหน้าที่ราชการ และเห็นว่า ผลประโยชน์จากการพัฒนากระจายออกไปอย่างไม่เท่าเทียม คนกลุ่มที่ได้รับประโยชน์ จำกัดอยู่เพียงคนกลุ่มที่มีโอกาสในหมู่บ้าน

การที่หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา มีคนหลายกลุ่มอยู่รวมกันในปัจจุบัน แต่ละกลุ่มจะขึ้นอยู่กับคนที่เคยเป็นผู้ใหญ่บ้านมาก่อน ต่างกลุ่มมีวิธีการมองปัญหาต่างกัน นอกจากนี้ ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันมองว่า หน่วยงานที่เข้ามาพัฒนาในหมู่บ้านทำให้ชาวบ้านเกิดความแตกแยกเพราะพัฒนาไม่ทั่วถึง และไม่ได้ตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้าน หน่วยงานราชการที่เข้ามาพัฒนามองว่า ผู้นำชาวบ้านไม่ทำงาน ชาวบ้านไม่สามัคคีปรองดองกัน

3. ปัญหาความช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐ

หน่วยงานของ 4 กระทรวงหลัก (กรมพัฒนาชุมชน กรมพัฒนาที่ดิน กรมส่งเสริมการเกษตร กรมวิชาการเกษตร กรมปศุสัตว์ ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคเหนือ ฯลฯ) ได้ดำเนินการโครงการพัฒนาต่าง ๆ เพื่อยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน หลังจากที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จเยี่ยมราษฎรหมู่บ้านห้วยฮักพัฒนา เมื่อวันที่ 13 มีนาคม 2534 ทรงทราบถึงความเดือดร้อนของราษฎร จึงมีพระราชกระแสรับสั่งกับผู้อำนวยการสำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) พิจารณาให้ความช่วยเหลือราษฎร โดยการดำเนินโครงการพัฒนาชุมชนด้วยงบประมาณพิเศษนอกเหนืองบประมาณประจำปี จำนวนเงินไม่ต่ำกว่า 20 ล้านบาท ในช่วง 3 ปีต่อมา

ชาวบ้านหลายคนสะท้อนปัญหาว่า “ความช่วยเหลือจากรัฐ ไม่เป็นกลุ่มก้อน มาไม่ถึงมือคนทุกขี้นในหมู่บ้าน เมื่อโครงการพัฒนาเข้ามา เจ้าหน้าที่จะเรียกประชุม และมีการตั้งกลุ่มอาชีพขึ้น แต่เมื่อได้ผลผลิตก็ไม่ตลาดรองรับ”

แม่บ้านผู้หนึ่งบอกว่า “แต่ก่อนนี้เคยไปทำของชำร่วย ทำไข่เค็มในนามของกลุ่มแม่บ้าน แต่ก็ไม่ได้เรื่องได้ราว ส่วนพ่อนั้นอยู่กลุ่มจักสาน แต่เขาให้ไปฝึกอาชีพและกลับมาทำเอง เราทำออกไปก็ไม่รู้จะไปขายที่ไหน บางทีเจ้าหน้าที่มาฝึกอาชีพ สอนชาวบ้านยังไม่ชำนาญ ก็เลิกเสีย กลุ่มเพาะเห็ดเคยเป็นกลุ่มใหญ่ตอนนี้เหลืออยู่ 2 คน ต้องหาตลาดกันเอง โครงการพัฒนาบางโครงการ เข้ามาแล้วก็ออกไป ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่ทันรับรู้เลย”

การขุดปลีกล้วยเป็นโครงการพัฒนาโครงการหนึ่งที่เข้ามาในหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่จากกรมโยธาธิการจะนำเครื่องจักรเข้ามาขุดปลีให้ทากชาวบ้านรายได้ต้องการ และกรมประมงจะนำพันธุ์ปลามาแจกโครงการนี้ก็เช่นเดียวกับงานพัฒนาอื่น ๆ ชาวบ้านบอกว่า “ช่วยอะไรได้ไม่มาก เพราะไม่ทั่วถึง มีปลีปลา แต่ปลีกล้วยไม่ได้มาจากกรมประมง เป็นปลีกล้วยที่หาเอง ไปเซ็นซื้อปลีกล้วยที่แจกจากกรมประมงหลายครั้งไม่ได้สักครั้ง คนอื่น ๆ อาจได้รับไปก่อน -

การเลี้ยงวัวในหมู่บ้านเป็นโครงการของกรมปศุสัตว์ ในช่วงที่ทำการศึกษา มีผู้เลี้ยงวัวนม 3 ราย และรีดนมส่งขาย ส่วนวัวเนื้อ กรมปศุสัตว์นำมาแจกผู้ประสงค์จะเลี้ยง 30 ตัว เสียชีวิต 4 ตัว เดิมจะรับผิดชอบเลี้ยงเป็นราย ๆ ไป ต่อมาบางคนขอถอนตัวเพราะ วัวที่แจกมาเป็นวัวพันธุ์ที่เลี้ยงยากและต้องมีความชำนาญในการดูแล ปัจจุบันชาวบ้านหันมารวมกลุ่มเลี้ยงและมีคอกเลี้ยงรวมกันบริเวณใกล้อ่างเก็บน้ำแม่ฮัก โดยมีลัดเวรกันดูแล

4. บทสรุป

หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาซึ่งมีภูมิฐานเป็นชั้นบันไดระดับกลางของแอ่งที่ราบเชิงใหม่-ลำพูนห่างจากที่ตั้งเขื่อนแม่กวง 3 กิโลเมตร เป็นชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นจากการบังคับอพยพประชาชนออกจากถิ่นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินเดิมซึ่งถูกน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนแม่กวงอุดมธาราใน พ.ศ.2525

ลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้าน ดินมีลักษณะเป็นทรายลูกรังดังที่พบว่า สภาพป่าโดยรอบหมู่บ้านมีต้นเหียงต้นตึงเป็นไม้พื้น อันเนื่องมาจากพื้นที่แถบนี้อยู่ปลายลุ่มมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ประกอบธรณีโครงสร้างของภูเขาเป็นตะกอนทราย หินปูนและหินทราย สามารถดูดน้ำได้มาก น้ำผิวดินจึงเหลือน้อย ทำให้การปลูกพืชต่าง ๆ ประสบความล้มเหลว

ถิ่นฐานเดิมของผู้อพยพตั้งอยู่ในที่ราบหุบเขาริมฝั่งน้ำแม่กวงตอนบน หมู่บ้านหลักชื่อว่า เกียงคา เป็นชุมชนเก่าแก่สัมพันธ์กับชุมชนลัวะที่อยู่มาก่อน หมู่บ้านอื่น ๆ ได้แก่ บ้านห้วยคัง บ้านห้วยกอม บ้านปางบ้านสบโป่ง บ้านต้นยาง บ้านผาแตก บ้านหลักลอ ชุมชนเหล่านี้มีระบบการผลิตที่มีความหลากหลายสามารถพึ่งตัวเองได้ทั้งการผลิตด้านเกษตรกรรมและการเก็บหาของป่า (Non-timber Product) และมีระบบเหมืองฝายในการจัดการน้ำเพื่อใช้ทำนา

ช่วง พ.ศ.2523-2525 เป็นช่วงการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของชุมชนในที่ราบหุบเขาริมฝั่งน้ำแม่กวง ชาวบ้านรวมทั้งสิ้น 309 ครอบครัว จำต้องโยกย้ายออกจากพื้นที่ไปยังพื้นที่จัดสรรใหม่ซึ่งคือหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาในปัจจุบัน ช่วงแรกชีวิตความเป็นอยู่แร้นแค้นมาก ชาวบ้านหลายครอบครัวซึ่งจับสลากได้แปลงที่ดินที่ไม่สามารถเพาะปลูกได้ ต้องหาทางออกด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การขายที่ดิน การเข้าไปอยู่ร่วมกับเครือญาติในพื้นที่แปลงเดียวกัน การออกไปทำงานรับจ้างในเมือง

ปัญหาการตั้งถิ่นฐานใหม่ของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาที่ต้องมีการสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ปัจจุบันได้กลายเป็นปัญหาที่มีความสำคัญและมีความสลับซับซ้อนมากที่สุด เมื่อเทียบกับปัญหาจากการดำเนินโครงการพัฒนาอื่น ๆ อาจเป็นเพราะความซับซ้อนของปัญหานี้เอง ที่ทำให้ผู้มี

หน้าที่รับผิดชอบโครงการไม่ให้ความสำคัญ กลุ่มผู้ด้อยโอกาสต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ โดยลำพัง โดดเดี่ยวและไร้ผล ส่วนกลุ่มผู้เข้าถึงทรัพยากรสามารถที่ดำรงแบบแผนการผลิตที่เป็นไปตามหน่วยราชการต้องการ ดังนั้น การพัฒนาที่จะเข้าไปฟื้นฟูสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ ควรที่ตรวจสอบและศึกษาสภาพเศรษฐกิจ สังคม ความขัดแย้งในหมู่บ้าน อย่างรอบคอบ และนำทรัพยากรเข้าไปสู่หมู่บ้านอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย

วิถีชีวิตชาวแม่ฮักพัฒนาท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจสังคม

ในบทนี้ จะวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจสังคมและสถานการณ์ปัจจุบันของหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา หลังจากการตั้งถิ่นฐานใหม่เป็นเวลาอย่างน้อย 16 ปี ช่วงเวลาดังกล่าวเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน สภาพเศรษฐกิจสังคมในเขตภาคเหนือตอนบนเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เชื่อมโยงกับเมืองเชียงใหม่ที่เป็นศูนย์กลางการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน วิถีชีวิตของชาวบ้านแม่ฮักพัฒนาซึ่งถูกผลักดันไปอยู่ชายขอบ ก็มีแนวโน้มเชื่อมโยงกับเมืองเพิ่มมากขึ้น ดังเช่น การเคลื่อนย้ายแรงงานรับจ้างในเมือง การศึกษาเล่าเรียนของคนรุ่นใหม่ในหมู่บ้านที่ต้องพึ่งพาสถาบันการศึกษาในตัวเมือง เป็นต้น

1. ลักษณะทางประชากร

การเปลี่ยนแปลงประชากร

จำนวนประชากรเดิมของหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนามีจำนวน 828 คน (309 ครอบครัว) ทั้งหมดเป็นกลุ่มผู้อพยพจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนแม่วงนั้บตั้งแต่มีการอพยพตั้งถิ่นฐานใน พ.ศ.2525

การเปลี่ยนแปลงประชากรของหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา

เวลา	จำนวนประชากร		
	หญิง	ชาย	รวม
2525	-	-	828
2537	441	493	934
ก.ค.2539	573	641	1,214

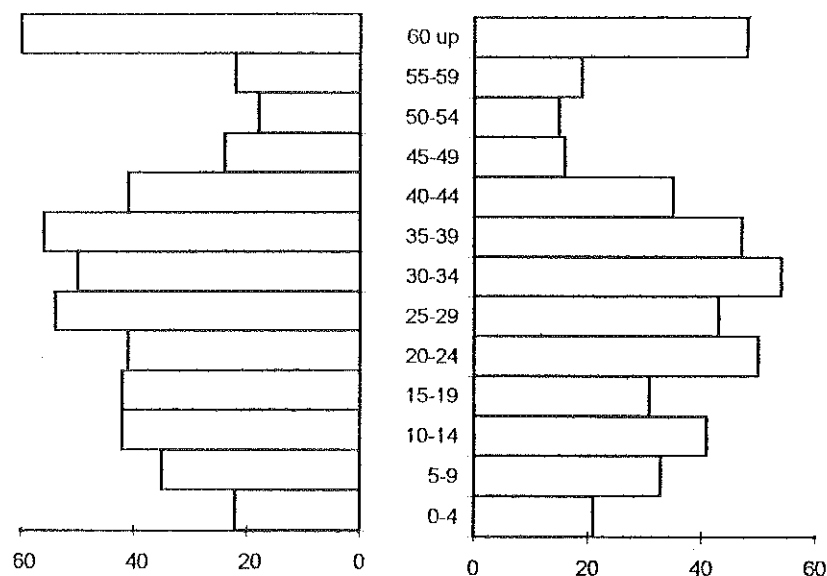
ที่มา : แบบสำรวจครัวเรือน สถานื่อนามัยแม่ฮักพัฒนา 2539

การเปลี่ยนแปลงประชากรในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา ไม่เพียงแต่เป็นผลมาจากการเกิดและการตาย แต่ยังรวมถึงการเคลื่อนย้ายเข้า-ออกของประชากร อันเนื่องมาจากแรงผลักดัน 2 ประการคือ 1) ที่ดินเลวไม่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก ทำให้ชาวบ้านบางส่วนเคลื่อนย้ายไปที่อื่น บางส่วนไปอยู่ร่วมกับเครือญาติ 2) การซื้อขายที่ดินทำให้มีคนจากถิ่นอื่นเคลื่อนย้ายเข้ามาอาศัยอยู่

การสำรวจสำมะโนประชากรตามที่อยู่ปกติ (*de Jure*) ในเดือนกรกฎาคม 2539 ประชากรในหมู่บ้านมีจำนวน 1,214 คน แบ่งเป็นชาย 641 คน และหญิง 573 คน จาก 307 หลังคาเรือน (406 ครอบครัว)

อัตราส่วนระหว่างเพศชายและหญิงเท่ากับ 1.12 และจำนวนสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ยประมาณ 4 คนต่อครัวเรือน โดยมีโครงสร้างทางประชากรดังแผนภูมิข้างล่าง

แผนภูมิแสดงโครงสร้างทางประชากรของหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา พ.ศ.2539

ที่มา : แบบสำรวจครัวเรือน สถานีอนามัยแม่ฮักพัฒนา 2539

เมื่อพิจารณาลักษณะโครงสร้างอายุจากปิรามิดประชากร¹ จะเห็นได้ว่า หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนามีประชากรในวัยที่เป็นผู้ผลิตทางเศรษฐกิจ (อายุ 15 ถึง 59 ปี) อยู่ในสัดส่วนค่อนข้างสูงกว่ากลุ่มประชากรที่อยู่ในวัยพึ่งพิง (อายุต่ำกว่า 15 ปี และ 60 ปีขึ้นไป) โดยที่อัตราส่วนพึ่งพิงทางอายุใน พ.ศ. 2539 เท่ากับ 35²

¹ จะเห็นได้ว่า ปิรามิดประชากรของหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา มีลักษณะฐานแคบและกว้างขึ้นในช่วงอายุที่อยู่ในวัยแรงงาน ส่วนประชากรในช่วงอายุ 60 ปี ขึ้นไป ไม่สามารถแยกรายละเอียดได้ (เนื่องจากความจำกัดของข้อมูล) อย่างไรก็ตาม ลักษณะของโครงสร้างประชากรเช่นนี้ เป็นผลมาจากการลดลงอย่างรวดเร็วของภาวะเจริญพันธุ์ในเขตภาคเหนือตอนบนอันเนื่องมาจากการวางแผนครอบครัว

² หมายความว่า มีบุคคลในวัยที่ต้องพึ่งพิง 35 คน ในทุก ๆ กลุ่มบุคคลวัยทำงาน 100 คน

การสำรวจข้อมูลทางประชากรใน พ.ศ.2539-40 พบว่า เฉพาะผู้ที่อยู่ในวัยเจริญพันธุ์ (15-40 ปี) มี
สัดส่วนของผู้ที่แต่งงานแล้วมากกว่าผู้ที่มีสถานภาพโสด และหย่าร้าง ตามลำดับ

สถานภาพสมรสของหญิง-ชาย อายุ 15-40 ปี

สถานภาพสมรส	เพศ	
	หญิง	ชาย
โสด	70	74
แต่งงาน	212	161
หย่าร้าง	24	2
ไม่ระบุ	-	86
รวม	306	323

ที่มา : แบบสำรวจครัวเรือน สถานีนอนามัยแม่เหล็กพัฒนา 2539

ลักษณะทางประชากรดังกล่าวมานี้ เป็นสิ่งสำคัญในการพิจารณาสภาพเศรษฐกิจสังคมของหมู่บ้าน
แม่เหล็กพัฒนา ในช่วงเกือบ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ลักษณะทางประชากรชี้ให้เห็นแนวโน้มหลายประการ เช่น
ครัวเรือนมีขนาดเล็กลง(มีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น) ถึงแม้ว่าบางครัวเรือนจะมีหลายครอบครัว
อาศัยอยู่รวมกัน

2. การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจสังคมในชุมชน

หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาในปัจจุบัน มีลักษณะทางกายภาพเปลี่ยนแปลงไปจาก พื้นที่จัดสรรรองรับผู้อพยพจากเขื่อนแม่วง ไปมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สภาพของโครงสร้างพื้นฐาน (ถนนหนทางและการติดต่อคมนาคมกับตลาดและตัวเมืองที่สะดวกสบาย ไฟฟ้า โทรศัพท์ ระบบประปาภูเขา แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร) การจัดหาบริการของรัฐและสถาบัน(สถานีนามัย โรงเรียน วัด ร้านค้า บั๊มน้ำมัน) สภาพการผลิตในที่ดินซึ่งพบว่า ชาวบ้านนิยมปลูกพืชและไม้ผลในที่ดินของตนเองกันมาก

เมื่อพิจารณาโดยผิวเผิน ลักษณะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่า หมู่บ้านแห่งนี้ได้รับการพัฒนาไปมาก จนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด จนได้รับการประกาศให้เป็นตัวแทนหมู่บ้านเกษตรดีเด่นของภาคเหนือ และมีป้ายขนาดใหญ่เขียนว่าเป็นหมู่บ้านเฉลิมพระเกียรติในวาระครบ 50 ปี แห่งการครองราชย์ และนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า การอพยพโยกย้ายประชาชนในกรณีการสร้างเขื่อนแม่วงประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายนั่นคือ ผู้อพยพได้รับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนา

ในเมื่อการตรวจสอบผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนา มิได้มีเป้าหมายเพื่อย้อนกลับไปเริ่มต้นอดีตกันใหม่ ข้อสรุปข้างต้นนั้นไม่ได้กล่าวเกินเลย แต่หากพิจารณาให้ถ่วงถี่แล้ว ตัวบ่งชี้ความสำเร็จในการอพยพย้ายถิ่นฐาน ต้องไม่พิจารณาแต่เพียงภาพที่ปรากฏให้เห็นเท่านั้น แต่ควรพิจารณาในทุกมิติที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจสังคมในภูมิภาค และมิติทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลักดันให้ชาวบ้านแม่ฮักพัฒนาไปอยู่ชายขอบของการพัฒนา

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการประกอบอาชีพ

โครงสร้างการประกอบอาชีพของชาวบ้านแม่ฮักพัฒนาจากการสำรวจข้อมูลระดับครัวเรือนใน พ.ศ. 2540 ชี้ให้เห็นแนวโน้มการเข้าไปสู่อาชีพและการบริการของชาวบ้านแม่ฮักพัฒนาอย่างเห็นได้ชัด ผู้มีอาชีพรับจ้างในเมืองมีจำนวนถึง 522 คน คิดเป็นร้อยละ 45.9 ของจำนวนประชากรทั้งหมด ผู้ที่กำลังศึกษาเล่าเรียนมีจำนวน 190 คน คิดเป็นร้อยละ 15.8 ของจำนวนประชากรทั้งหมด ทั้งสองส่วนนี้เป็นแนวโน้มหลักของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมของหมู่บ้าน กล่าวคือ สภาพเศรษฐกิจของชุมชนไม่ได้ขึ้นอยู่กับผลผลิตทางการเกษตรแต่เพียงอย่างเดียวอีกต่อไป หากแต่พึ่งพาโอกาสการจ้างงานในเมืองมากขึ้น การที่มีผู้ศึกษาเล่าเรียนในระดับสูง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนรุ่นลูกหลานที่เกิดหลังจากการอพยพ ก็แสดงให้เห็นว่า โอกาสที่คนเหล่านี้จบการศึกษาออกไปประกอบอาชีพอื่นที่ไม่ใช่การเกษตรยังมีมากขึ้น

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการผลิตในที่ดิน ซึ่งได้แก่ การทำสวน ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ทำการประมง ทำสวนไม้ดอก นั้น อาจกล่าวได้ว่า เป็นฐานการผลิตที่สำคัญของชุมชน ซึ่งรองรับให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนในระดับสูง ส่วนใหญ่ คนที่ประกอบอาชีพในกลุ่มนี้ เป็นคนรุ่นพ่อแม่ที่เกิดในพื้นที่เดิม มีทักษะและความเชี่ยวชาญในการเกษตรอยู่ก่อนแล้ว

ค้า การเงินและการธนาคาร ศิลปวัฒนธรรม การแพทย์ การสาธารณสุข การกีฬา การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การพัฒนาเศรษฐกิจกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน ทำให้โครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ได้ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ในช่วงหลายปีที่ผ่านมาโดยเฉพาะโครงการสร้างศูนย์การค้า โรงพยาบาล บ้านจัดสรร คอนโดมิเนียม สถานที่ราชการ สนามกีฬา สถานศึกษา เป็นต้น ความต้องการแรงงานก่อสร้างจำนวนมากจึงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

ความสัมพันธ์อีกประการหนึ่งเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงกระบวนการเข้าสู่อุตสาหกรรมก่อสร้างของแรงงานท้องถิ่นในปัจจุบัน กล่าวคือ แต่เดิมนั้น กระบวนการเข้าสู่อุตสาหกรรมก่อสร้างมีลักษณะเป็นการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทเข้ามาทำงานก่อสร้างเป็นอาชีพเสริมเมื่อว่างเว้นจากการเกษตร ในขณะที่ปัจจุบันนี้ การเข้าสู่อุตสาหกรรมก่อสร้างของแรงงานจากชนบท นอกจากเป็นการตอบสนองความต้องการแรงงานที่เพิ่มขึ้นตามการขยายตัวของอุตสาหกรรมแล้ว ยังเป็นปรากฏการณ์ที่สัมพันธ์กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมในชนบทในภาคเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แบบแผนการใช้ที่ดินซึ่งเปลี่ยนจากการใช้เพื่อการเกษตร มาเป็นการใช้เพื่อกิจกรรมในเชิงธุรกิจเช่น บ้านจัดสรร สนามกอล์ฟ รีสอร์ท และซื้อไว้เพื่อการเก็งกำไร

การที่ชาวชนบทจำนวนมากขายที่นา ที่สวน หรือแม้กระทั่งที่บ้านให้แก่บุคคลภายนอกที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ และนำเงินไปใช้จ่ายในการปลูกสร้างบ้านเรือน ซื้อรถ หรือเครื่องอำนวยความสะดวกอื่นๆ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในรูปแบบที่กล่าวมานั้น ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางด้านอาชีพของคนในชนบทให้ไปประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรมากขึ้น เพราะโอกาสการประกอบอาชีพได้หมดไปจากหลายพื้นที่ในชนบท

สถานการณ์เช่นนี้ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา ด้วยเหตุที่ หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนากับตัวเมืองเชียงใหม่สามารถเดินทางไปเข้า-เย็นกลับ(Commuting) โดยใช้เวลาเดินทางด้วยรถจักรยานยนต์หรือรถยนต์ภายใน 1 ชั่วโมง ตามเส้นทางผ่านอำเภอสันทรายและแม่ใจ ชาวบ้านจึงเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างในเมืองเชียงใหม่ และตามโรงงานต่าง ๆ บางโรงงานก็มีรถรับส่งมารับคนงานถึงในหมู่บ้าน

งานก่อสร้างในเมืองจึงมีบทบาทสำคัญในการรองรับแรงงานจากหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาซึ่งเป็นตัวอย่างความล้มเหลวของการพัฒนาชนบท หากไม่มีงานก่อสร้างรองรับปัญหาแรงงานและการไม่มีงานทำ หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาอาจจะเลวร้ายยิ่งกว่าที่เป็นอยู่ สภาพการทำงานของคนงานก่อสร้างมีดังต่อไปนี้คือ

กลุ่มคนงานก่อสร้างที่เคลื่อนย้ายหมุนเวียนทำงานทั้งในภาคเกษตรกรรมในหมู่บ้าน และภาคอุตสาหกรรมก่อสร้างในเมือง ฐานรายได้ของแรงงานเหล่านี้มิได้มาจากการเกษตรกรรมดังเช่นแต่ก่อน แต่มาจากการเป็นแรงงานก่อสร้าง คนงานกลุ่มนี้ใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่กับงานก่อสร้างในเมืองมากกว่าการทำการเกษตรในชนบท

คนงานก่อสร้างกลุ่มที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอีกต่อไป หันมาประกอบอาชีพก่อสร้างแต่เพียงอย่างเดียว ส่วนใหญ่คนงานกลุ่มนี้เคยประกอบอาชีพเกษตรกรรมแต่ได้ผลตอบแทนไม่คุ้มค่า จึงเลิกทำ

คนงานก่อสร้างกลุ่มที่เข้าสู่อาชีพก่อสร้างโดยมิได้เป็นแรงงานเกษตรกรรมมาก่อน ได้แก่ คนรุ่นหลังที่พ่อแม่ได้ขายที่ดินไปหมดแล้ว

นอกเหนือจากอาชีพที่เป็นรายได้หลัก การสำรวจพบว่า การประกอบอาชีพในหมู่บ้านของชาวบ้าน แม้ยังพัฒนาความหลากหลาย มีทั้งอาชีพที่ได้รับการส่งเสริมจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่หมู่บ้าน เช่น การตัดเย็บเสื้อผ้า การแกะสลัก เป็นต้น แต่มีสัดส่วนน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพรับจ้างในเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การเข้ามาส่งเสริมอาชีพในหมู่บ้านโดยใช้งบประมาณจำนวนมากจากรัฐประสบความสำเร็จ เพราะสิ่งที่ชาวบ้านยืนยันหนักแน่นก็คือ การเข้าไปทำงานรับจ้างในเมือง และการเข้ามาส่งเสริมอาชีพเป็นผลประโยชน์และผลงานของหน่วยงานมากกว่าที่จะเป็นประโยชน์กับชาวบ้านอย่างแท้จริง

สิ่งที่ควรสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ มีการประกอบอาชีพของชาวบ้านที่แสดงให้เห็นการสืบทอดทักษะและความรู้ที่มีอยู่เดิม ได้แก่ การตีมีด การจักสาน และการทำนา การสำรวจชุมชน พบว่า ชาวบ้านในวัยกลางคนไปจนถึงวัยชรา ยังสามารถใช้เวลารว่างทำงานจักสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำเอาใบตองตึงจากป่าที่อยู่รอบหมู่บ้านมาเป็นวัสดุ งานที่ผลิตได้จะมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อถึงหมู่บ้าน อันที่จริง การนำเอาใบตองตึงมาใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจถือเป็นการใช้ประโยชน์และพึ่งพาทรัพยากรจากป่าในรูปของ Non - timber Product

ส่วนการทำนาของชาวบ้าน จะจำกัดเฉพาะพื้นที่ส่วนล่างที่มีลักษณะเป็นที่ลุ่มและได้รับน้ำจากคลองส่งน้ำสม่ำเสมอ แบบแผนการผลิตของชุมชนในหุบเขาเริ่มน้ำแม่กวางในอดีตได้ถูกนำมาปรับใช้กับพื้นที่ใหม่ จนกระทั่งสามารถทำการผลิตได้ทั้งนาปี และนาปรัง

ในกรณีของพ่อปิง อดีตผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่เดิมที่ถูกน้ำท่วม ปัจจุบัน อายุ 75 ปี ยังแข็งแรงและสามารถดูแลเรือกวสวไร่มาได้ ใน พ.ศ.2539 พ่อปิงทำนาในพื้นที่ 4 ไร่ ได้ข้าวเปลือกกว่า 300 ถัง แรงงานในการทำนาคือลูกหลาน บางครั้งมีการจ้างแรงงานในอัตราวันละ 100 บาท พ่อหลวงปิงมีความเห็นว่า เมื่อหักต้นทุนการผลิต (แรงงาน ปุ๋ย ยา) การมีข้าวกินโดยไม่ต้องซื้อหา ช่วยลดภาระทางเศรษฐกิจของครอบครัวไปได้มาก

ระดับการศึกษาของประชากรในหมู่บ้าน

การสำรวจข้อมูลชุมชนใน พ.ศ.2540 พบว่า ประชากรในหมู่บ้านแม้ยังพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผู้จบการศึกษาแล้ว มีระดับการศึกษาชั้นประถมศึกษาจำนวน 699 คน หรือร้อยละ 72.6 คน ส่วนผู้ที่จบการศึกษาในระดับสูงมีสัดส่วนลดหลั่นกันไปตามลำดับ กลุ่มคนที่จบการศึกษาชั้นประถม ส่วนมากก็คือผู้ที่อยู่ในช่วงอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน ในที่นี้ อาจกล่าวได้ว่า การอพยพโยกย้ายถิ่นฐานมีส่วนทำให้โอกาสในการศึกษาในระบบโรงเรียนขาดตอนลง จึงไม่น่าแปลกใจว่า เพราะเหตุใด การเข้าไปทำงานในเมืองของชาวบ้าน แม้ยังส่วนใหญ่เข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างหรือแรงงานก่อสร้างซึ่งไม่จำเป็นต้องอาศัยวุฒิทางการศึกษา

การที่คนรุ่นใหม่ในหมู่บ้านมีโอกาสศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจาก ความช่วยเหลือจากรัฐโดยการสร้างโรงเรียนประถมศึกษาขึ้นในหมู่บ้านและขยายโอกาสการศึกษาไปถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ประกอบกับมีมูลนิธิศุภนิมิตซึ่งเป็นองค์การเอกชนพัฒนาชนบทได้เข้ามาสนับสนุนให้เด็กนักเรียนได้รับทุนการศึกษาเพื่อเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นไป

อาชีพเกษตรกรรมในชุมชนแม่ฮักพัฒนาเป็นฐานการผลิตที่สำคัญ นั้นหมายถึง รายได้ของครอบครัว บางส่วนมาจากการเก็บผลผลิตออกขายในท้องตลาด โดยเฉพาะสวนผลไม้ และพืชผักสวนครัว แต่การปลูกพืชบางอย่างมิได้มีเป้าหมายทางเศรษฐกิจแต่อย่างใด เช่น ในกรณีการทำนา ซึ่งพบว่า การทำนาในหมู่บ้านจำนวน 19 รายนั้น ผลผลิตที่ได้มิใช่เพื่อกินในครัวเรือน ชาวบ้านที่เริ่มบุกเบิกที่ดินนาของตนเองให้สามารถปลูกข้าวได้ ต่างบอกว่า “ปลูกข้าวไว้กินดีกว่าซื้อข้าวเขากิน” และการทำนาเป็นภาระของคนรุ่นพ่อแม่ ในขณะที่คนรุ่นลูกออกไปรับจ้าง ทำงาน หรือเรียนในเมือง

โครงสร้างการประกอบอาชีพของชาวบ้านแม่ฮักพัฒนา

ประเภทอาชีพ	จำนวนคน
รับจ้างในเมือง	534
กำลังศึกษา	190
ทำสวน	159
ค้าขาย	36
ทำนา	19
แม่บ้าน	18
แกะสลัก	9
รับราชการ	9
ตัดเย็บเสื้อผ้า	7
บวชพระ	5
เลี้ยงสัตว์	5
จักสาน	4
ลูกจ้าง	2
ทำสวนไม้ดอก	2
ทำไร่	1
ทำประมง	1
ขายประกัน	1
ช่างตีเหล็ก	1
ทำงานห้างสรรพสินค้า	1
รับเหมาก่อสร้าง	1
ไม่ได้ทำงาน(เด็ก/ผู้สูงอายุ/คนพิการ)	78
ไม่ระบุอาชีพ	131
รวม	1,214

ที่มา : แบบสำรวจครัวเรือน สถานีนามัยแม่ฮักพัฒนา 2539 และการสำรวจภาคสนาม 2540

การที่ชาวบ้านแม่ฮักพัฒนาออกไปประกอบอาชีพรับจ้างในเมืองนั้น สัมพันธ์อย่างมากกับการพัฒนาเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นให้เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางในเกือบทุกด้าน เช่น การบริหาร การท่องเที่ยว การศึกษา การ

ระดับการศึกษาของประชากรในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา

ระดับการศึกษา	ผู้ที่จบการศึกษาแล้ว(คน)
ไม่รู้หนังสือ	44
ประถมศึกษา	699
มัธยมศึกษาตอนต้น	30
มัธยมศึกษาตอนปลาย	20
ประกาศนียบัตรวิชาชีพ	9
ปริญญาตรี	3
ไม่ระบุ	157
รวม	962

ที่มา : แบบสำรวจครัวเรือน สถานีอนามัยแม่ฮักพัฒนา 2539 และการสำรวจภาคสนาม 2540

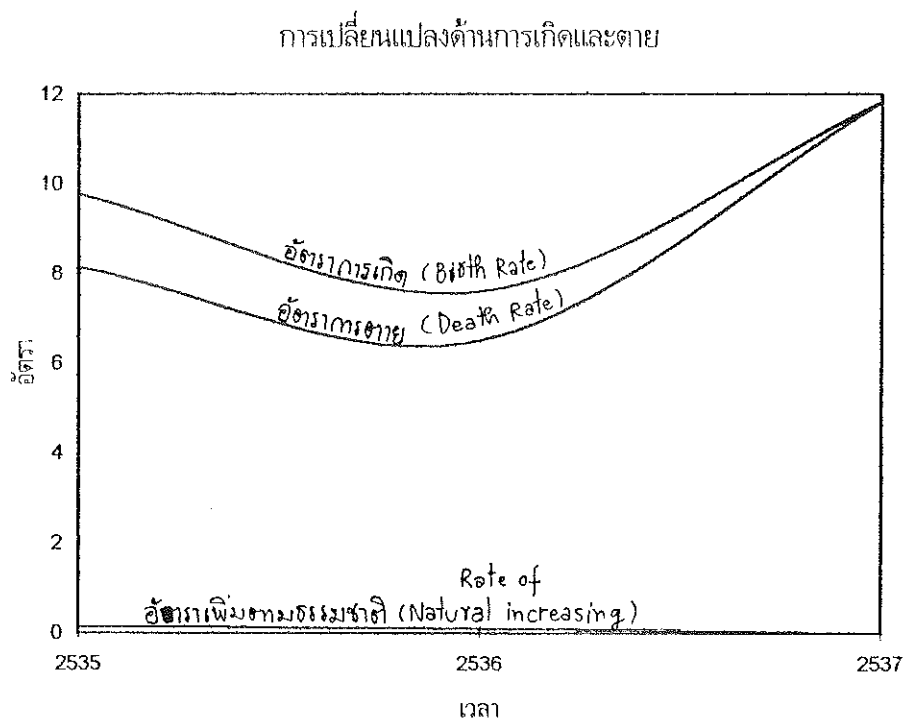
ระดับการศึกษา	ผู้ที่กำลังศึกษา(คน)
ยังไม่ได้เข้าศึกษา	75
อนุบาล-เด็กเล็ก	18
ประถมศึกษา	83
มัธยมศึกษาตอนต้น	19
มัธยมศึกษาตอนปลาย	2
อาชีวศึกษา	6
วิทยาลัยครู	1
ไม่ระบุ	36
รวม	240

ที่มา : แบบสำรวจครัวเรือน สถานีอนามัยแม่ฮักพัฒนา 2539 และการสำรวจภาคสนาม 2540

3. การเปลี่ยนแปลงวิถีสุขภาพ

การเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพของชาวบ้าน เป็นข้อมูลภาพรวมของตำบลหนองแห่ ซึ่งประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน โดยมีหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาเป็นหมู่บ้านที่ใหญ่ที่สุด คือ มีประชากร (ใน พ.ศ.2539) จำนวน 1,214 คน หรือร้อยละ 72 ของจำนวนประชากรทั้งหมดในตำบลหนองแห่ ส่วนข้อมูลเกี่ยวกับโรคเอดส์นั้น เป็นข้อมูลเฉพาะของหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา

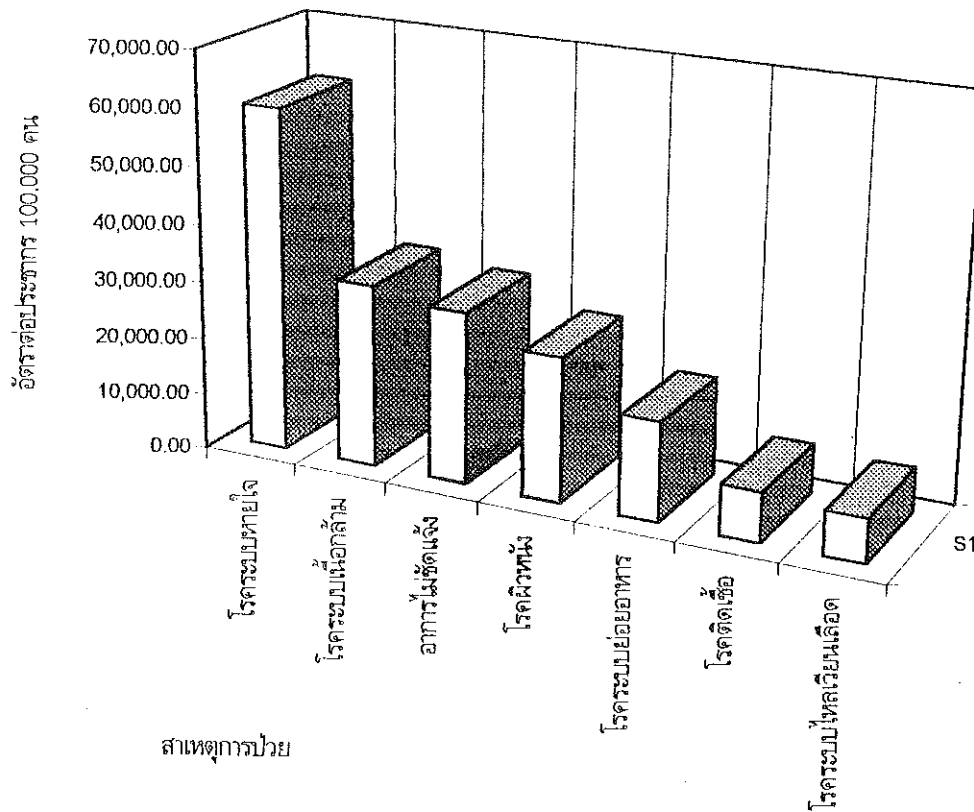
อัตราการเกิดและตายต่อประชากรในตำบลหนองแห่มีแนวโน้มลดลงจาก พ.ศ. 2535 ถึง 2536 และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นใน พ.ศ. 2537 ส่วนอัตราเพิ่มตามธรรมชาติ³ มีแนวโน้มลดลงเรื่อย ๆ หรืออีกนัยหนึ่ง จำนวนคนเกิดน้อยกว่า ในขณะที่ยังมีจำนวนคนตายเพิ่มขึ้น (ซึ่งมีสาเหตุการตายด้วยโรคเอดส์เป็นส่วนใหญ่) จนอยู่ในระดับที่เท่ากันคือ มีอัตราเป็น 0 ใน พ.ศ.2537 ดังแผนภูมิ

แผนภูมิแสดงสาเหตุการตาย 5 อันดับของประชากรตำบลหนองแห่ จะเห็นได้ว่าโรคเอดส์เป็นสาเหตุของการตายมากที่สุด สถานการณ์โรคเอดส์ที่แพร่ระบาดอย่างรวดเร็วและกว้างขวางในภาคเหนือสัมพันธ์อย่างยิ่งกับการเปลี่ยนแปลงแบบแผนชีวิตและการเคลื่อนย้ายประชากร ในกรณีของหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา โรคเอดส์เกิดขึ้นครั้งแรกใน พ.ศ.2536 และมีอัตราเพิ่มสูงสุดใน พ.ศ.2538 หลังจากนั้นแนวโน้มลดลง กลุ่มประชากรที่เสี่ยงต่อโรคคือ กลุ่มอายุ 25-30 ปี ส่วนใหญ่เป็นผู้ชายซึ่งมีพฤติกรรมมั่วสุม

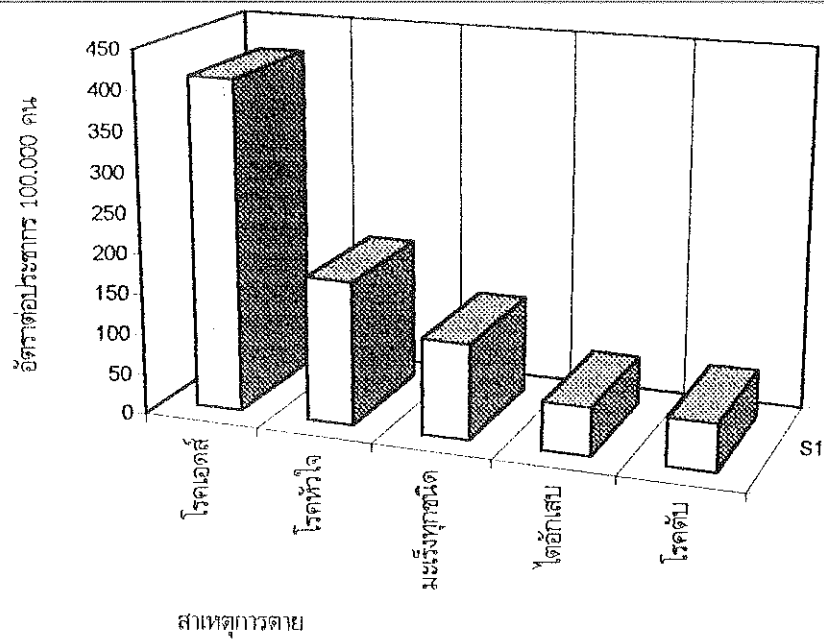
³ หมายถึง อัตราที่ประชากรเพิ่มขึ้น(หรือลดลง)ในช่วงปีหนึ่ง ๆ อันเนื่องมาจากจำนวนคนเกิดมากกว่า(หรือน้อยกว่า) จำนวนคนตาย แสดงในรูปอัตราส่วนร้อยละของจำนวนประชากรทั้งหมด

สาเหตุการป่วยของประชากรตำบลหนองแห้ว

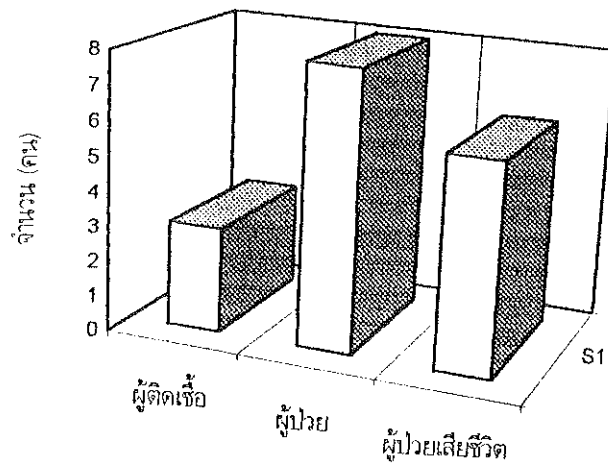

แผนภูมิแสดงสาเหตุการป่วยของประชากรตำบลหนองแห้ว จะพบว่า ชาวบ้านป่วยเป็นโรคระบบหัวใจกันมาก ซึ่งนอกจากเป็นผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ โรคนี้ยังพบมากในกลุ่มวัยแรงงานซึ่งทำงานหนักจนไม่มีเวลาพักผ่อนทำให้ร่างกายอ่อนแอ รองลงมาคือโรคระบบกล้ามเนื้อ โรคที่มีอาการไม่ชัดเจน โรคผิวหนัง โรคติดเชื้อ และโรคระบบไหลเวียนเลือด ลักษณะของภาวะเจ็บป่วยเช่นนี้ บ่งชี้ให้เห็นว่า เป็นช่วงของการเปลี่ยนผ่านทางระบาดวิทยา (Epidemiological Transition) กล่าวคือ ภาวะการเจ็บป่วยมีสาเหตุมาจากโรคไร้เชื้อ (Non-infectious) มากขึ้น ข้อที่ควรสังเกตคือ ภาวะการป่วยด้วยโรคติดเชื้อส่วนใหญ่มาจากโรคพยาธิและปรสิต จากการสัมภาษณ์ พบว่า พฤติกรรมบริโภคของชาวบ้านส่วนใหญ่ คือการกินอาหารสุกๆ ดิบๆ เช่น กินปลาที่จับมาจากอ่างเก็บน้ำหรือเอียนแล้วนำมาปรุงไม่สุก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เจ้าหน้าที่อนามัยแม่ยังพัฒนา รายงานว่า การตรวจพยาธิใบไม้ในตับพบผู้เป็นโรคมิแนวโน้มลดลง

สาเหตุการตาย 5 อันดับของประชากรตำบลหนองแห้ว

สถานการณ์โรคเอดส์ในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาปี 2538

แผนภูมิแสดงสถานการณ์โรคเอดส์ในหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาใน พ.ศ. 2538 จะเห็นได้ว่า คนในหมู่บ้านมีทั้งผู้ติดเชื้อเอชไอวี ผู้ป่วยโรคเอดส์ และผู้เสียชีวิตด้วยโรคเอดส์ ซึ่งการเกิดขึ้นแลแพร่ระบาดของโรคนี้ มีที่มาจากการเปลี่ยนแปลงแบบแผนชีวิต การที่คนวัยแรงงานออกไปทำงานในเมืองและไปเที่ยวสถานบริการโดยไม่สวมถุงยางอนามัยป้องกัน มีส่วนทำให้โรคเอดส์แพร่ระบาดเข้ามายังคนกลุ่มอื่นในหมู่บ้านโดยเฉพาะแม่บ้าน

การเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพมีความสัมพันธ์อย่างมากกับการเปลี่ยนแปลงแบบแผนชีวิตของชาวบ้าน โครงการพัฒนามาขนาดใหญ่นี้เน้นไปที่การแก้ไขปัญหาด้านโครงสร้างพื้นฐานและสาธารณสุขภาค กลับทำให้เกิดผลกระทบทางสังคมอย่างกว้างขวาง ทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและวิถีสุขภาพ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทบทวนการพัฒนาต่าง ๆ ทั้งหมดที่เข้ามาสู่หมู่บ้าน เพื่อให้การพัฒนาเหล่านั้นได้ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม และความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

1. สรุปผล

หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาซึ่งมีภูมิฐานเป็นชั้นบันไดระดับกลางของแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนห่างจากที่ตั้งเขื่อนแม่งวง 3 กิโลเมตร เป็นชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นจากการบังคับอพยพประชาชนออกจากถิ่นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินเดิมซึ่งถูกน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนแม่งวงอุทธาราใน พ.ศ.2525

ลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้าน ดินมีลักษณะเป็นทรายลูกรังดังที่พบว่า สภาพป่าโดยรอบหมู่บ้านมีต้นเหียงต้นดิงเป็นไม้พื้น อันเนื่องมาจากพื้นที่แถบนี้อยู่ปลายลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ประกอบธรณีโครงสร้างของภูเขาเป็นตะกอนหยาบ หินปูนและหินทราย สามารถดูดน้ำได้มาก น้ำผิวดินจึงเหลือน้อย ทำให้การปลูกพืชต่าง ๆ ประสบความล้มเหลว

ถิ่นฐานเดิมของผู้อพยพตั้งอยู่ในที่ราบหุบเขาริมฝั่งน้ำแม่กวังตอนบน หมู่บ้านหลักชื่อว่า เกียงคา เป็นชุมชนเก่าแก่สัมพันธ์กับชุมชนลัวะที่อยู่มาก่อน หมู่บ้านอื่น ๆ ได้แก่ บ้านห้วยคัง บ้านห้วยคอม บ้านปางบ้านสบโป่ง บ้านต้นยาง บ้านผาแตก บ้านหลักลอ ชุมชนเหล่านี้มีระบบการผลิตที่มีความหลากหลายสามารถพึ่งตัวเองได้ทั้งการผลิตด้านเกษตรกรรมและการเก็บหาของป่า (Non-timber Product) และมีระบบเหมืองฝายในการจัดการน้ำเพื่อใช้ทำนา

ช่วง พ.ศ.2523-2525 เป็นช่วงการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของชุมชนในที่ราบหุบเขาริมฝั่งน้ำแม่กวังชาวบ้านรวมทั้งสิ้น 309 ครอบครัว จำต้องโยกย้ายออกจากพื้นที่ไปยังพื้นที่จัดสรรใหม่ซึ่งคือหมู่บ้านแม่ฮักพัฒนาในปัจจุบัน ช่วงแรกชีวิตความเป็นอยู่แร้นแค้นมาก ชาวบ้านหลายครอบครัวซึ่งจับสลากได้แปลงที่ดินที่ไม่สามารถเพาะปลูกได้ ต้องหาทางออกด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การขายที่ดิน การเข้าไปอยู่ร่วมกับเครือญาติในพื้นที่แปลงเดียวกัน การออกไปทำงานรับจ้างในเมือง

ชาวบ้านถูกละทิ้งจากหน่วยงานรับผิดชอบมาอย่างน้อยกว่า 16 ปี กรณีถ้าไม่มีโครงการพิเศษที่ได้รับงบประมาณพิเศษจาก กปร. ชาวบ้านอาจจะต้องทุกข์ยากมากกว่าที่เป็นอยู่ แสดงให้เห็นว่าโครงการประเภทนี้ที่ต้องอพยพโยกย้ายประชาชนจะต้องสิ้นเปลืองงบประมาณต่อมาภายหลังอีกเป็นเงินมหาศาล

ปัญหาหลักคือพื้นที่แห่งใหม่แห้งแล้งและขาดแคลนน้ำ น้ำที่ใช้ในบ้านเป็นน้ำบ่อที่ต้องขุดลึกกว่า 10 เมตร และในบางปีช่วงฤดูแล้งน้ำบ่อจะแห้งขอด ยิ่งไปกว่านั้นบ้านที่อยู่ในพื้นที่ที่สูงขึ้นไปก็ไม่สามารถขุดน้ำบ่อได้ ต้องอาศัยใช้บ่อน้ำร่วมกันกับบ้านที่อยู่ข้างล่าง อีกทั้งน้ำจากอ่างเก็บน้ำปล่อยไม่สม่ำเสมอ ๆ จึงจะปล่อยสักครั้ง ทำให้หลายพื้นที่ไม่สามารถทำนาได้

บริษัทรับเหมาหรือกลุ่มผลประโยชน์ที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องในการทำโครงการ มองพื้นที่อพยพแห่งใหม่เป็นแหล่งที่จะกอบโกยผลกำไรได้อย่างชอบธรรมและถูกต้องตามกฎหมาย เช่น การก่อสร้างระบบส่งน้ำภายในหมู่บ้านใช้งบประมาณกว่า 12 ล้านบาท เป็นต้น นอกจากนั้น นายทุนค้าที่ดินกว้านซื้อที่ดินแปลงแล้วแปลง

เล่าจากผู้ที่ขัดสนทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านสูญเสียที่ดินมากขึ้น นายทุนเป็นเจ้าของที่ดินในจำนวนมากขึ้นด้วยเช่นกัน

สภาพแวดล้อมธรรมชาติ นอกจากจะสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ตามธรรมชาติสองฟากฝั่งแม่น้ำกวแล้ว ยังต้องสูญเสียพื้นที่ป่าธรรมชาติเพิ่มขึ้นในโครงการรองรับผู้อพยพจากเขตน้ท่วม ซึ่งไม่มีหลักประกันว่าป่าไม้สัตว์ป่าตามธรรมชาติในบริเวณดังกล่าวจะคงอยู่ต่อไปได้ยาวนาน

การรับรู้ปัญหาในชุมชนที่สำคัญคือ การเรียกร้องให้ทางราชการออกเอกสารสิทธิ์ในพื้นที่หมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม สิ่งที่จะตามมาคือ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินไปเป็นกิจกรรมนอกภาคเกษตรกรรมของคนภายนอก และการถือครองที่ดินอย่างไม่เป็นธรรม โดยผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจหรือมีอำนาจในหมู่บ้านจะเป็นผู้ได้เปรียบ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาใด ๆ ก็ตาม หากไม่พิจารณาผลกระทบที่จะตามมาอย่างรอบด้านแล้ว ผู้ที่ได้รับผลกระทบที่อยู่ชายขอบสุดของสังคมจำต้องเสียเปรียบทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลง

ปัญหาการตั้งถิ่นฐานใหม่ของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาที่ต้องมีการสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ปัจจุบันได้กลายเป็นปัญหาที่มีความสำคัญและมีความสลับซับซ้อนมากที่สุด เมื่อเทียบกับปัญหาจากการดำเนินโครงการพัฒนาอื่น ๆ อาจเป็นเพราะความซับซ้อนของปัญหานี้เอง ที่ทำให้ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบโครงการไม่ให้ความสำคัญ กลุ่มผู้ด้อยโอกาสต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ โดยลำพัง โดดเดี่ยวและไร้ผล ส่วนกลุ่มผู้เข้าถึงทรัพยากรสามารถที่ดำรงแบบแผนการผลิตที่เป็นไปตามหน่วยราชการต้องการ ดังนั้น การพัฒนาที่จะเข้าไปฟื้นฟูสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ ควรที่ตรวจสอบและศึกษาสภาพเศรษฐกิจ สังคม ความขัดแย้งในหมู่บ้าน อย่างรอบคอบ และนำทรัพยากรเข้าไปสู่หมู่บ้านอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย

2. อภิปรายผล

การศึกษานี้ เน้นไปที่การทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนแม่กวง โดยใช้การศึกษาเชิงคุณภาพ ผลที่ได้จากการศึกษาชี้ให้เห็นว่า นโยบายการบังคับอพยพประชาชนกรณีเขื่อนแม่กวงประสบความล้มเหลวในเชิงการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบ

จริงอยู่ แม้ผลการศึกษาที่ได้รับจะพบว่า การพัฒนาที่เข้ามาสู่หมู่บ้านมีความสัมฤทธิ์ผลอยู่บ้าง โดยเฉพาะการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ แต่การศึกษาพบว่า กลุ่มชาวบ้านไม่ยอมรับวิธีการพัฒนาที่เป็นอยู่ และพยายามดิ้นรนอยู่รอดและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยตนเองมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็น ปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำ บุกเบิกที่นาและปรับปรุงระบบการผลิต ตลอดจนการออกไปเป็นแรงงานรับจ้าง

3. ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอในทางปฏิบัติมีดังนี้คือ 1) หน่วยงานพัฒนาของรัฐควรที่ปรับเปลี่ยนบทบาทจาก “ผู้ให้ความช่วยเหลือ” มาเป็น “ที่ปรึกษา” โดยการเอื้อให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น 2) โครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เข้าไปสู่หมู่บ้านต้องเลือกประโยชน์ให้กับคนหมู่มากโดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาส และให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนมากที่สุด 3) การพัฒนาของรัฐต้องอยู่บนพื้นฐานการเคารพภูมิปัญญาท้องถิ่น

ข้อเสนอในเชิงนโยบาย ควรที่จะมีการทบทวนนโยบายการบังคับอพยพประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน เพราะประวัติศาสตร์การพัฒนาที่ผ่านมา แสดงให้เห็นแล้วว่า นโยบายดังกล่าวนี้ประสบความสำเร็จในการฟื้นฟูคุณภาพชีวิตของผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยสิ้นเชิง

ภาคผนวก ก

ความช่วยเหลือญี่ปุ่นในโครงการพัฒนาเกษตรชลประทานแม่กวง

1 Japan ODA และการรุดคืนของทุนญี่ปุ่นในล้านนา

1) ลักษณะของ Japan ODA

ODA เป็นคำย่อของ Official Development Assistant ดังนั้น Japan ODA หมายถึงความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการแห่งญี่ปุ่น เพื่อความสะดวกในการศึกษานี้จะเรียกโดยย่อว่า “แฉแปนโอดีเอ”

แฉแปนโอดีเอเป็นส่วนหนึ่งของความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐบาลญี่ปุ่นกับรัฐบาลของประเทศที่ได้รับความช่วยเหลือ อีกส่วนหนึ่งเป็นเงินทุนระดับรัฐบาลซึ่งประกอบด้วยทรัพยากรเงินทุนที่ให้โดยธนาคารนำเข้า-ส่งออกแห่งญี่ปุ่น และหน่วยงานรัฐอื่น ๆ ในลักษณะสินเชื่อการส่งออกและการลงทุนโดยตรง

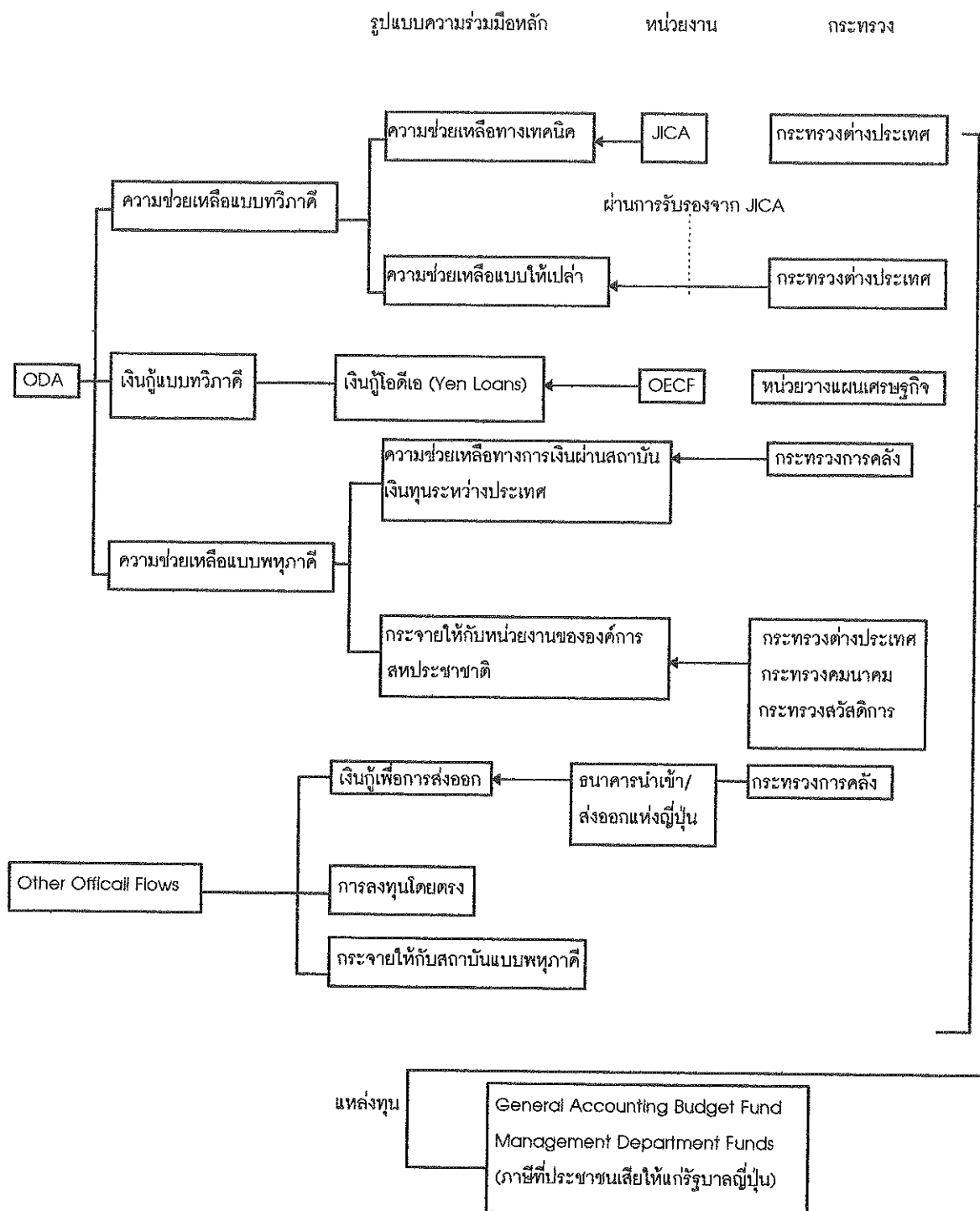
แฉแปนโอดีเอของญี่ปุ่นแบ่งเป็น 3 ลักษณะคือ ความช่วยเหลือแบบให้เปล่า ความช่วยเหลือทางเทคนิค และความช่วยเหลือด้านเงินกู้

ความช่วยเหลือแบบให้เปล่าเป็นความช่วยเหลือทางการเงินแก่ประเทศกำลังพัฒนาโดยไม่ต้องชำระคืน รัฐบาลญี่ปุ่นเห็นว่าความช่วยเหลือแบบให้เปล่านี้นี้เป็นความช่วยเหลือทางการเงินที่มีคุณภาพดีที่สุด รูปแบบที่พบเห็นกันคือความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ และความช่วยเหลือเพื่อการเพิ่มผลผลิตอาหาร

ความร่วมมือทางเทคนิคเกี่ยวข้องโดยตรงกับการถ่ายทอดเทคโนโลยีซึ่งรัฐบาลญี่ปุ่นเน้นไปที่ประเทศกำลังพัฒนา รวมทั้งการแลกเปลี่ยนบุคลากรในแง่ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ความร่วมมือทางเทคนิคมีหลายระดับ นับตั้งแต่ด้านเกษตรกรรม การประมง อุตสาหกรรม ด้านโครงสร้างพื้นฐาน และด้านสุขภาพอนามัย การดำเนินงานอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบขององค์การความร่วมมือระหว่างประเทศแห่งญี่ปุ่น

(Japan International Cooperation Agency ; JICA)

แผนภูมิโครงสร้างความร่วมมือทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับแฉแปนไอดีเอ¹

¹ -AMPO Japan Asia Quarterly Review Vol.21 No.4

ความช่วยเหลือด้านเงินกู้ยืมในลักษณะเงินกู้ระยะยาวดอกเบี้ยต่ำ ซึ่งเรียกว่า เงินกู้โอดีเอ ดำเนินการ โดยกองทุนความร่วมมือทางเศรษฐกิจโพ้นทะเล (Overseas Economic Cooperation Fund ; OECF) ภายใต้ข้อตกลงของ 4 หน่วยงานคือ กระทรวงต่างประเทศ กระทรวงการคลัง กระทรวงการค้าและอุตสาหกรรม ระหว่างประเทศหรือ MITI และ องค์การวางแผนเศรษฐกิจแห่งญี่ปุ่น นอกจากนี้ ยังมีเงินทุนที่ให้กับองค์กรที่ทำสนธิสัญญาแบบพหุภาคี โดยจะคัดเลือกประเทศที่ขอรับความช่วยเหลือตามความเหมาะสมและขอบเขตผ่านองค์การระดับโลก เมื่อผ่านการรับรองโดยรัฐบาลญี่ปุ่น จะไปสู่การพิจารณาขององค์กรต่าง ๆ คือ โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ กองทุนด้านประชากรแห่งสหประชาชาติ มหาวิทยาลัยแห่งสหประชาชาติ และองค์กรเพื่อการเพิ่มผลผลิตแห่งเอเชีย ภายใต้การดูแลของกระทรวงต่างประเทศแห่งญี่ปุ่น

ในกรณีที่ผ่านมาไปยังสถาบันการเงินระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลก สมาคมเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศ ธนาคารพัฒนาเอเชีย จะอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบหลักของกระทรวงการคลังแห่งญี่ปุ่น

จากแผนภาพ เราจะเห็นว่า ที่มาของเงินกู้โอดีเอ ส่วนใหญ่เป็นภาษีอากรจากประชาชนญี่ปุ่น รวมถึงเงินฝากไปรษณีย์และเงินปี

2) ความช่วยเหลือที่ใหญ่ที่สุดในโลก

ແຈແປນໂອດີເອເລີມຕົ້ນຈາກການดำเนินงานเพื่อความร่วมมือทางเทคนิคในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลังจากบรรจุอยู่ในแผนโคลัมโบ ปี พ.ศ.2497 และการจ่ายค่าบูรณะปฏิกรณ์สงครามให้กับพม่าในปีเดียวกัน ส่วนในระดับเอกชน ความร่วมมือทางเศรษฐกิจเริ่มมาก่อนหน้านั้นในรูปการลงทุนเพื่อการส่งออก ในปี พ.ศ.2501 ภาคเอกชนของญี่ปุ่นได้รับเงินกู้โอดีเอจากรัฐบาลเพื่อขยายความร่วมมือทางเศรษฐกิจกับอินเดียเป็นครั้งแรก ทำให้เงินกู้โอดีเอเป็นจุดเน้นหลักของความช่วยเหลือจากรัฐบาลญี่ปุ่น

ช่วงปลายทศวรรษ 1950-1960 เศรษฐกิจของญี่ปุ่นเติบโตอย่างรวดเร็ว แต่เป็นเศรษฐกิจที่พึ่งพาภายนอก การส่งเสริมการส่งออกและการจัดหาทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นเรื่องเร่งด่วน ขัดแย้งกับจุดประสงค์ในช่วงต้นที่มุ่งช่วยเหลือประเทศกำลังพัฒนา อาจกล่าวได้ว่า เงินกู้โอดีเอของญี่ปุ่นกลายเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมการส่งออกและการจัดหาทรัพยากรธรรมชาติ

รัฐบาลญี่ปุ่นได้เน้นความช่วยเหลือไปที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นภูมิภาคที่เศรษฐกิจของญี่ปุ่นผูกพันอย่างแยกไม่ออก จำนวนครึ่งหนึ่งของโอดีเอส่งให้กับอินโดนีเซีย ไทย ฟิลิปปินส์ พม่าและมาเลเซีย

กว่าสองทศวรรษที่ผ่านมา เมื่อรถไฟชินคันเซ็นของญี่ปุ่น ถูกสร้างขึ้นด้วยเงินทุนของธนาคารโลก ประเทศญี่ปุ่นซึ่งครั้งหนึ่งเป็น “ผู้รับความช่วยเหลือ” ได้กลายมาเป็นประเทศ “ผู้ให้ความช่วยเหลือ” ปี พ.ศ. 2513 แຈແປນໂອດີເອມີຈຳນວນ 165 ພັນລ້ານເຢນ ເພີ່ມເປັນ 314 ພັນລ້ານເຢນ ແລະ 719 ລ້ານເຢນ ໃນປີ ພ.ສ.2518 ແລະ 2523 ຕາມລຳດັບ

การประชุมสุดยอดที่เมืองโตรอนโต ประเทศแคนาดา ในปี พ.ศ. 2531 นายโนโบรุ ทาคะชิตะ นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นแสดงความจำนงค์ที่จะเพิ่มແຈແປນໂອດີເອເປັນ 500 ພັນລ້ານເຮີຍູໂດໄດ້ກາຍໃນ 5 ປີ

ในปี พ.ศ. 2532 แจนเปนีโอดีเอในลักษณะความช่วยเหลือแบบให้เปล่ามีจำนวนร้อยละ 46.1 ส่วนที่เหลือเป็นความช่วยเหลือด้านเงินทุน ซึ่งเน้นไปที่โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ เช่น โรงไฟฟ้า ระบบคมนาคมขนส่ง ท่าเรือ นิคมอุตสาหกรรม และเขื่อนขนาดใหญ่

ในปี พ.ศ. 2533 แจนเปนีโอดีเอเพิ่มจำนวนเป็น 1.5 ล้านล้านเยน กล่าวคือ แจนเปนีโอดีเอเพิ่มปริมาณขึ้นถึงร้อยละ 500 ในช่วงหนึ่งทศวรรษ ทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็นประเทศที่ให้ความช่วยเหลือที่ใหญ่ที่สุดในโลก ในปี พ.ศ.2535 แจนเปนีโอดีเอมีมูลค่า 1,435,400 เยน ซึ่งเป็นจำนวนเงินที่มากที่สุดในโลก (สหรัฐอเมริกาอยู่ในอันดับที่สอง)

3) ธุรกิจความช่วยเหลือ

แม้ว่าจะเริ่มต้นจากการจ่ายค่าบูรณะปฏิกรณ์สงครามดังได้กล่าวมาแล้ว แต่โดยพื้นฐาน แจนเปนีโอดีเอเป็นการให้เงินกู้และจัดเก็บดอกเบี้ยจากประเทศที่ได้รับความช่วยเหลือ เมื่อประเทศกำลังพัฒนามีภาระหนี้สินจากการกู้เงิน รัฐบาลญี่ปุ่นจึงทบทวนสถานการณ์โดยการเพิ่มส่วนแบ่งความช่วยเหลือแบบให้เปล่ามากขึ้น

องค์กรเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา(OECD) นิยามความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการว่าเป็นความช่วยเหลือที่มีให้กับประเทศกำลังพัฒนาโดยรัฐบาลหรือองค์กรภาครัฐของประเทศสมาชิก แต่สำหรับแจนเปนีโอดีเอ การบริหารและดำเนินงานมีความเกี่ยวข้องกับข้อเชื่อมโยงไปถึงกลุ่มธุรกิจ การลงทุนต่างประเทศและบริษัทที่ปรึกษา

ในอดีต หน่วยงานของรัฐบาลญี่ปุ่นทำหน้าที่รับผิดชอบโครงการพัฒนาต่าง ๆ โดยตรง ต่อมาสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ความรีบด่วนในการดำเนินโครงการทำให้หน่วยงานรัฐไม่สามารถวางแผน ศึกษา ออกแบบ และควบคุมการก่อสร้างในระยะยาวได้ด้วยตนเอง ดังนั้นจึงเกิดบริษัทที่ปรึกษาขึ้นตามแบบประเทศตะวันตก

กลุ่มวิศวกรและบริษัทที่ปรึกษามีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับแจนเปนีโอดีเอในด้านการวางแผนและออกแบบโครงการซึ่งองค์กรของรัฐได้ถ่ายโอนมาให้ ในความเป็นจริง บริษัทที่ปรึกษายังขาดความรู้ทางเทคนิคและความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับประเทศโลกที่สาม

เนื่องจากโครงการพัฒนาในประเทศโลกที่สามมีรูปแบบการดำเนินงานตามแบบตะวันตก บริษัทที่ปรึกษาจึงมีความสำคัญสำหรับแจนเปนีโอดีเอ ปัญหาก็คือ บทบาทที่แท้จริงของบริษัทที่ปรึกษาและวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ในตอนแรกมีลักษณะที่คลุมเครือ ไม่ชัดเจน บริษัทธุรกิจอุตสาหกรรมและผู้ประกอบการโรงงานจะเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานของโครงการต่าง ๆ เพื่อนำมาสนับสนุนแผนงานและโครงการของตน

ตัวแทนของกลุ่มบริษัทที่ปรึกษาคือสมาคมธุรกิจที่ปรึกษาด้านวิศวกรรม ก่อตั้งโดย MIT ในปี พ.ศ. 2507 ซึ่งเป็นปีเริ่มต้นของแจนเปนีโอดีเอ กิจกรรมของสมาคมนี้ได้แก่ การฝึกอบรมที่ปรึกษาเพื่อการพัฒนา การหาแหล่งทำเลที่ตั้งของโครงการ และกำหนดโครงการพัฒนาต่าง ๆ ขึ้น

ก่อนที่จะมีการตั้งสมาคมธุรกิจที่ปรึกษาทางวิศวกรรม กระทรวงก่อสร้างแห่งญี่ปุ่นได้จัดตั้งสมาคมที่ปรึกษาทางวิศวกรรมระหว่างประเทศขึ้นในปี พ.ศ.2479 เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลเรื่องเทคโนโลยีการก่อสร้างชนิดต่าง ๆ

ต่อมาในปี พ.ศ.2506 กระทรวงก่อสร้างได้ตั้งสมาคมที่ปรึกษาการก่อสร้างแห่งญี่ปุ่นเพื่ออำนวยความสะดวกในการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างบริษัทที่ปรึกษาที่ดำเนินงานโครงการพัฒนาในประเทศญี่ปุ่นยุคแรก

กระทรวงคมนาคมได้ตั้งสมาคมที่ปรึกษาการคมนาคมขนส่งแห่งญี่ปุ่นอันเป็นมาจากการตระหนักถึงความสำคัญในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในประเทศกำลังพัฒนาและเพิ่มงบประมาณความช่วยเหลือในการสร้างถนน สะพาน สนามบินและท่าเรือ

มีการร้องขอให้เพิ่มโครงการพัฒนาเกษตรกรรมในประเทศกำลังพัฒนา กระทรวงเกษตร ป่าไม้และการประมงแห่งญี่ปุ่นจึงได้ตั้งสมาคมที่ปรึกษาเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมในปี พ.ศ.2518 ตั้งสมาคมที่ปรึกษาด้านป่าไม้ในปี พ.ศ.2521 และสมาคมที่ปรึกษาด้านการประมงในปี พ.ศ.2522

องค์กรที่ถูกจัดตั้งขึ้นเหล่านี้อยู่ภายใต้อิทธิพลอันแข็งแกร่งของหน่วยงานของรัฐบาลและมีบทบาทเกี่ยวข้องกับความช่วยเหลือทางการเงิน หน่วยงานของรัฐบาลญี่ปุ่นได้ตั้งงบประมาณของแจแปนไอดีเอให้กลุ่มธุรกิจเหล่านี้ ขณะเดียวกัน กลุ่มธุรกิจก็มองเห็นแจแปนไอดีเอคือผลกำไร นี่คือรูปแบบความร่วมมือระหว่างรัฐบาลกับกลุ่มธุรกิจในการขยายตัวทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น

กลุ่มต่าง ๆ ที่มีบทบาทในการเสนอโครงการขอความช่วยเหลือมีทั้งหน่วยงานของรัฐ เช่นกระทรวงต่างประเทศ JICA สมาคมที่ปรึกษาในกระทรวงต่าง ๆ OECF นักการทูตในต่างประเทศ ผู้เชี่ยวชาญของ JICA คณะความร่วมมือฝ่ายเยาวชนโพ้นทะเล นายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรี และนักการเมือง เป็นต้น และองค์กรเอกชน เช่น บริษัทที่ปรึกษา บริษัทการค้า ผู้ประกอบการโรงงาน และองค์กรพัฒนาภาคเอกชน

เนื่องจากบริษัทที่ปรึกษามีฐานการจัดการที่ไร้ประสิทธิภาพภายใต้บทบาทหลักที่เกี่ยวข้องกับแจแปนไอดีเอที่มีการคาดหวังกันว่าบริษัทที่ปรึกษาจะเก็บรวบรวมข้อมูลและทำหน้าที่เป็นหน่วยงานชั้นมัธยस्थ्यที่มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับประเทศในโลกที่สาม แต่ต้องผิดหวัง พวกเขาใช้เวลามากในการเข้าหาประชาชนและไม่ได้ดำเนินการสร้างฐานข้อมูลอย่างเพียงพอ

รัฐบาล บริษัทการค้า ผู้ประกอบการโรงงานและบริษัทก่อสร้างได้เข้าไปแทรกแซงบริษัทที่ปรึกษากลายเป็นพลังสำคัญในการขยายตัวเศรษฐกิจต่างประเทศของญี่ปุ่น และมีอำนาจมหาศาลเหนือโครงการพัฒนาที่ใช้งบประมาณจากแจแปนไอดีเอ ร้อยละ 5-10 ของงบประมาณทั้งหมดของโครงการพัฒนาจ่ายให้กับบริษัทที่ปรึกษา ที่เหลืออีกร้อยละ 90-95 ตกอยู่กับบริษัทการค้าหรือผู้ประกอบการโรงงานในการใช้จ่ายด้านวัตถุดิบอุปกรณ์และเครื่องมือ หรือบริษัทที่รับช่วงดำเนินงานก่อสร้าง จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าผลกำไรคือสิ่งที่ทำให้กลุ่มธุรกิจต่างต้องการเข้าไปดูแลรับผิดชอบโครงการพัฒนาภายใต้แจแปนไอดีเอ

จำนวนโครงการพัฒนาภายใต้แจแปนไอดีเอที่ได้รับการอนุมัติให้ดำเนินงานในปี พ.ศ.2532 มีจำนวนเกือบ 1 พันโครงการ ในการตอบรับโครงการและจำนวนเงินทุนของแจแปนไอดีเออยู่ในระบบบริหารหลายกระทรวงดังได้กล่าวมา จึงมักมีความล่าช้าในการเสนอและดำเนินการ งบประมาณของแจแปนไอดีเอยังอยู่ในการดูแลของ 16 กระทรวง และงบประมาณมักถูกนำไปใช้ภายใต้การดูแลของกระทรวงการค้าและอุตสาหกรรมระหว่างประเทศ กระทรวงคมนาคม กระทรวงก่อสร้างและกระทรวงเกษตรป่าไม้และประมงมากกว่า

อาจกล่าวได้ว่า บริษัทญี่ปุ่นดำเนินโครงการพัฒนาภายใต้แผนโอดีเอที่มาจากภาษีของชาวญี่ปุ่น และแผนโอดีเอที่ให้กับประเทศกำลังพัฒนาเป็นการนำผลกำไรกลับสู่บริษัทธุรกิจการค้าของญี่ปุ่น

นักมีคำกล่าวว่า การเพิ่มงบประมาณโอดีเออย่างน้อยก็ดีกว่าการเพิ่มงบประมาณทางการทหาร แต่สถานการณ์ปัญหาซับซ้อนกว่าที่คิดไว้ กลุ่มศึกษาวิจัยแผนโอดีเอซึ่งเป็นกลุ่มคนจากหลากหลายอาชีพที่มองเห็นปัญหาการพัฒนาแบบญี่ปุ่น และผลกระทบจากนโยบายความช่วยเหลือต่อประเทศในเอเชียแปซิฟิกได้ตั้งข้อสังเกตว่า ความช่วยเหลือด้วยเงินมหาศาลต้องมีความเข้าใจที่ละเอียดอ่อนเพื่อตรวจสอบพลังอำนาจของมัน มองเชื่อมโยงเข้าไปในสิ่งที่ซ่อนอยู่ของอำนาจรัฐที่นำเกรงขาม เทคโนโลยีชั้นเยี่ยม พร้อมกับคำสัญญาว่าจะมีการกินดีอยู่ดี และต้องชัดเจนว่ารัฐบาลญี่ปุ่นให้ความช่วยเหลือเพื่อเป้าหมายทางการเมืองและผลกำไรต่อธุรกิจของตนอย่างไรด้วย

4) วิกฤตการณ์จากความช่วยเหลือ

ชาวญี่ปุ่นบริโภคมากกว่าชาติอื่นใดในโลก ร้อยละ 90 ของกุ้งที่พวกเขากินนำเข้าจากต่างประเทศ ส่วนใหญ่มาจากประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วง 5 ปีที่ผ่านมา เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า การปฏิวัติสีฟ้า (Blue Revolution) ตลอดแนวชายฝั่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รัฐบาลญี่ปุ่นกับมาเลเซียมีโครงการความช่วยเหลือเพื่อถ่ายทอดเทคนิคการเลี้ยงกุ้ง เพื่อหวังผลของการเติบโตอย่างรวดเร็วของตลาดกุ้งโดยไม่ได้พิจารณาผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคตด้านอื่น

ป่าชายเลนตามชายฝั่งและปากแม่น้ำถูกโค่นลงเพื่อขุดบ่อเลี้ยงกุ้ง ระบบนิเวศชายฝั่งพังทลายพร้อมกับการล่มสลายของชาวประมงพื้นบ้าน และสุดท้ายคือปัญหามลพิษทางน้ำอันเกิดจากอุตสาหกรรมเพาะเลี้ยงชายฝั่ง

ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาในระดับรัฐบาลก่อให้เกิดผลอย่างทันทีทันใดต่อประชาชนในเขตอินเดียตะวันตกกว่า 400,000 คน ส่วนใหญ่เป็นชนกลุ่มน้อยด้วยโครงการเขื่อนนามาดา ตัวแทนจากกองทุนความร่วมมือเศรษฐกิจพื้นทะเลหรือโออีซีเอฟ เปิดเผยว่าเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำนี้ได้แหล่งเงินกู้โอดีเอกว่า 2.85 ล้านล้านเยน และดำเนินการโดยบริษัทเอกชนญี่ปุ่น เมื่อโครงการเขื่อนแล้วเสร็จจะจ่ายเงินถึง 30 ล้านล้านเยน แต่ไม่เปิดเผยว่าบริษัทเอกชนเกี่ยวข้องกับเท่าไร

การรณรงค์คัดค้านได้ดำเนินจากอินเดียไปยังญี่ปุ่นในเดือนเมษายน ปีพ.ศ.2533 ตัวแทนชาวบ้าน 3 คนได้เสนอคัดค้านการสร้างเขื่อนโดยขอพบกับรัฐมนตรีต่างประเทศญี่ปุ่น ชาวบ้านกว่า 500 คนรวมตัวกันเดินขบวนด้วยความร่วมมือจากองค์กรเฟรนด์ออฟดิเอิร์ธ และเครือข่ายปฏิบัติการป่าเขตร้อน

โครงการพัฒนาลุ่มน้ำชีโก โครงการพัฒนาบริเวณคอร์ติลเลอราในฟิลิปปินส์ และโครงการเขื่อนน้ำโจนในประเทศไทยเป็นความล้มเหลวของแผนโอดีเอที่ละเลยต่อประเด็นสิ่งแวดล้อม โครงการพัฒนาทั้งสามได้ถูกยกเลิกด้วยการเคลื่อนไหวคัดค้านของประชาชนท้องถิ่น

ส่วนในเขตภาคเหนือของไทย มีโครงการพัฒนาด้านต่าง ๆ จำนวนมากที่ได้รับความช่วยเหลือจากทุนญี่ปุ่น ดังตัวอย่างในตารางที่ 1 และ 2

ตารางที่ 1 ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาของรัฐบาลญี่ปุ่นในเขตภาคเหนือของไทย²

พ.ศ.	รายการ	จำนวน(ล้านบาท)	ประเภท	องค์กร
2510	เขื่อนสิริกิติ์	782	เงินกู้	OECF
2518	โครงการระบบจ่ายน้ำ เชียงใหม่	1,560	เงินกู้	OECF
2520	โครงการสร้างถนนสาย พิษณุโลก-เด่นชัย	4,326	เงินกู้	OECF
2523	โครงการเพิ่มกำลังระบบจ่ายไฟฟ้า 3 จังหวัดภาคเหนือ	5,750	เงินกู้	OECF
2525	โครงการพัฒนาชลประทานเพื่อการเกษตรแม่กวง	430	เงินกู้	OECF
2526	โครงการปรับปรุงอุปกรณ์รังสีการแพทย์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	500	ความช่วยเหลือ ให้เปล่า	-
2527	โครงการพัฒนาชลประทานเพื่อการเกษตรแม่กวง	2,300	เงินกู้	OECF
2528	โครงการพัฒนาชลประทานเพื่อการเกษตรแม่กวง (2)	9,197	เงินกู้	OECF
	โครงการโรงไฟฟ้าแม่เมาะ(หน่วยที่ 8)	10,000	เงินกู้	
2530	โครงการโรงไฟฟ้าแม่เมาะ (หน่วยที่ 9)	955	เงินกู้	-
	โครงการพัฒนาชลประทานเพื่อการเกษตรแม่กวง (3)	2,850	เงินกู้	OECF
	อุปกรณ์ด้านวิศวกรรมอิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	49	ความช่วยเหลือ ให้เปล่า	-
2532	โครงการขยายกำลังการผลิตไฟฟ้าเขื่อนภูมิพล	2,425	เงินกู้	OECF
	โครงการทำเรื่อน้ำกกก จ.เชียงราย	3 ล้านบาท	เงินกู้	OECF
2534	โครงการเขื่อนภูมิพล หน่วยที่ 8	7,854	เงินกู้	OECF
	โครงการก่อสร้างถนนจาก อ.แม่สาย - สามเหลี่ยมทองคำ - อ. เชียงแสน จ.เชียงราย	80 ล้านบาท	เงินกู้	OECF
	โครงการก่อสร้างถนนจาก อ.แม่จัน จ.เชียงราย - บ้านห้วยมะหิน ฝน - ต.ท่าตอน อ.แม่สาย จ.เชียงใหม่	171 ล้านบาท	เงินกู้	OECF
2535	โครงการบูรณะเมืองประวัติศาสตร์-โบราณคดี เชียงแสน จ.เชียง ราย	5 ล้านบาท	เงินกู้	OECF

²-ODA For Our Country ,กระทรวงต่างประเทศญี่ปุ่น

-Japan's Official Development Assistant Annual Report 1988, กระทรวงต่างประเทศญี่ปุ่น

-Outline of Loan Commitment to Foreign Government in Fiscal 1988 - 1991

-Colombo Plan Assisted Projects in South And South-east Asia, 1976

-บทบาทเมืองขนาดกลางในการพัฒนาภูมิภาค : รายงานการวิจัยศึกษากรณีเมืองเชียงราย , สถาบันวิจัย
สังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2535

ตารางที่ 2 เชื้อนในภาคเหนือตอนบนที่เกี่ยวข้องกับความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนา
และบริษัทธุรกิจขนาดใหญ่ของญี่ปุ่น³

เชื้อน	แหล่งทุน	ลักษณะงาน
แม่กวัง	JICA	ศึกษาความเหมาะสม
โครงการขุดยม 10 เชื้อน	JICA	ศึกษาความเหมาะสม
โครงการผันน้ำ กก-อิง-ยม-น่าน	(ไม่มีข้อมูล)	ศึกษาความเหมาะสม
แม่กก (ขายแดนไทย-พม่า)	EPDC	ศึกษาความเหมาะสม
สาละวินตอนบน	EPDC	ศึกษาความเหมาะสม
สาละวินตอนล่าง	EPDC	ศึกษาความเหมาะสม
แม่สาย	EPDC	ศึกษาความเหมาะสม
น้ำเมย 1-3 (3 เชื้อน)	EPDC	ศึกษาความเหมาะสม
โครงการผันน้ำสาละวิน (แม่ละเมา-ภูมิพล)	NEWJEC	ศึกษาความเหมาะสม

หมายเหตุ : EPDC = ELECTRIC POWER DEVELOPMENT COMPANY

NEWJEC = THE NEW JAPAN ENGINEERING COMPANY

³-ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ "เอกสารเบื้องต้น-เขื่อนเมืองไทย:สามทศวรรษการพัฒนาบนความไม่ตาประชาชน"
มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าแห่งประเทศไทย , 2536

-Royal Irrigation Department "Final Report for Mae Kuang Irrigated Agriculture
Development Project" June 1985

ภาคผนวก ข

จดหมายร้องเรียนให้มีการออก น.ส.3 ในพื้นที่หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา

ที่ทำการสภาตำบลหนองแห้ง หมู่ที่ 9

ตำบลหนองแห้ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่

วันที่ 31 พฤษภาคม 2539

เรื่อง ราษฎรร้องเรียนความเดือดร้อน ขอยกเลิกเขตป่าสงวน และออกเอกสารสิทธิเป็น น.ส.3

หรือโฉนดที่ดินในที่ดินจัดสรรของกรมชลประทาน

เรียน (รายชื่อต่าง ๆ อยู่ตอนท้ายของจดหมาย)

- สิ่งที่ส่งมาด้วย
1. สำเนาหนังสือ สร.0202/22004 ลว. 20 ต.ค. 20 จำนวน 1 ฉบับ
 2. สำเนาหนังสือ กส.0405/20756 ลว. 22 ส.ค. 20 จำนวน 1 ฉบับ
 3. สำเนานบันทึกการประชุม ครั้งที่ 3 ลว. 16 มิ.ย. 24 จำนวน 1 ฉบับ
 4. สำเนาหนังสืออนุญาตให้เข้าทำประโยชน์ จำนวน 1 ฉบับ
 5. สำเนาหนังสือคำร้องเรียนของราษฎรบ้านแม่ฮักพัฒนา จำนวน 1 ฉบับ
 6. สำเนาหนังสือรายงานการประชุมของสภาตำบลหนองแห้ง จำนวน 1 ฉบับ
 7. ภาพถ่ายพื้นที่หมู่บ้านแม่ฮักพัฒนา หมู่ที่ 9

ตามหนังสือที่อ้างถึงดังกล่าวเป็นเรื่องราวที่ทางกรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้ดำเนินการก่อสร้างเขื่อนแม่กวง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ โดยเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2519 เป็นต้นมา โดยขอเช่าที่ป่าสงวนแห่งชาติอำเภอสันทราย จำนวน 4,000 ไร่ จัดสรรให้กับราษฎรที่มีพื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมหลังการก่อสร้างเขื่อนแม่กวง จำนวน 310 ครอบครัว โดยการจัดสรรที่ดินให้ครอบครัวละ 7 ไร่ ในเขตป่าสงวนที่ขออนุญาตใช้โดยกรมชลประทานซึ่งราษฎรบ้านแม่ฮักพัฒนาหมู่ที่ 9 ตำบลหนองแห้ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ถูกจำกัดสิทธิถือครองที่ดินดังกล่าวมาเป็นระยะเวลา 16 ปี

ซึ่งในการดำเนินการดังกล่าวของคณะกรรมการจัดสรรที่ดินนั้น เมื่อค้นดูหลักฐานการดำเนินการแล้วอาจจะดำเนินการไม่ตรงไปตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 19 ตุลาคม 2520 อย่างเห็นได้ชัดจากหลักฐานที่แนบเสนอมาพร้อมหนังสือนี้

อนึ่ง ก่อนดำเนินการก่อสร้างโครงการชลประทานแม่กวงแล้วเสร็จ ทางกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยกรมชลประทานได้เสนอไปทางสำนักนายกรัฐมนตรีให้มีการจัดสรรที่ดินให้กับราษฎรที่ทางราชการอพยพมาจากเขตนํ้าท่วมอันเนื่องมาจากโครงการก่อสร้างชลประทานแม่กวง ให้จัดสรรที่ดินให้แก่ราษฎรดังกล่าวโดยให้มีสิทธิตามความในมาตรา 30 และ 31 แห่งประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ.2497 แก้ไขเพิ่มเติมโดยประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 334 วันที่ 13 ธันวาคม 2515 โดยให้แก้ไขหลักการเดิมและให้ใช้หลักการดังกล่าว

ข้างต้น ต่อมาทางคณะรัฐมนตรีได้มีการแก้ไขหลักการตามที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เสนอเห็นชอบในหลักการที่จะให้กรมชลประทานให้ช่างรังวัดของกรมที่ดินเป็นผู้ดำเนินการรังวัดแบ่งแปลงที่ดินซึ่งตามประมวลกฎหมายที่ดินการจัดที่ดินดังกล่าวจะต้องออกไปจดด้วย ครั้นต่อมา หลังจากที่คณะรัฐมนตรีมีมติดังกล่าว ทางกรมชลประทานก็ไม่ดำเนินการใด ๆ ให้เป็นไปตามมติคณะรัฐมนตรี และตามประมวลกฎหมายที่ดิน โดยทางราษฎรผู้ได้รับความเดือดร้อนในพื้นที่ได้ร้องเรียนขอความเป็นธรรม แต่ก็ได้รับการเพิกเฉยมาโดยตลอด ส่วนงบประมาณที่ทางราชการมอบให้กระทรวงหลักมาพัฒนาหมู่บ้านซึ่งได้มาปีละหลายล้านบาท แต่ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาความยากจนของราษฎรให้ดีขึ้น ซึ่งราษฎรส่วนมากก็พึ่งพาตนเองกันทั้งนั้น

เพื่อเป็นการแก้ไขให้เป็นไปตามมติคณะรัฐมนตรีในการจัดสรรที่ดินตามประมวลกฎหมายที่ดินให้แก่ราษฎร ทางราษฎรผู้ได้รับความเดือดร้อนซึ่งมีรายชื่อตามที่แนบมาพร้อมหนังสือนี้ใคร่ขอให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะอย่างยิ่งกรมป่าไม้ กรมที่ดิน และคณะรัฐมนตรีได้โปรดหาทางแก้ไขความเดือดร้อนของราษฎรดังกล่าว โดยยกเลิกเขตป่าสงวนแห่งชาติสันทราย ซึ่งในปัจจุบันก็ไม่หลงเหลือสภาพป่าอยู่แล้ว เนื่องจากราษฎรในพื้นที่ได้พัฒนาจนเป็นที่ทางการเกษตร และขอให้ดำเนินการให้กรมที่ดินออกสำรวจรังวัด ออก น.ส. 3 หรือโฉนดที่ดินให้ราษฎรที่ได้รับความเดือดร้อนที่ได้อาศัยที่ทำกินมาเป็นระยะเวลานานกว่า 16 ปี ได้มีสิทธิในที่ดินอย่างถูกต้องสมบูรณ์ต่อไป โดยก่อนหน้านี้ทางราษฎรให้ดำเนินการไปตามขั้นตอนก่อนโดยให้มีการประชุมที่สภาตำบลหนองแห้ง ให้ทางสภาตำบลมีมติขอให้มีการดำเนินการไปตามขั้นตอน รายละเอียดปรากฏตามรายงานการประชุมของสภาตำบลหนองแห้งที่แนบมาพร้อมนี้แล้ว

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาดำเนินการโดยเร่งด่วน

ขอแสดงความนับถือ

(นายดวงดำ มะโนรี)

ประธานสภาตำบลหนองแห้ง

หมายเหตุ : สำเนาส่งผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่, สำนักนายกรัฐมนตรี, สำนักงานราชเลขาธิการ, กระทรวงมหาดไทย, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาแห่งชาติ, สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดเชียงใหม่

ภาคผนวก ค

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในลุ่มน้ำแม่กวง กรณีศึกษาพื้นที่รอบนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ

การใช้ที่ดินรอบนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ⁴ ศึกษาเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงก่อนและหลังการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรม จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ และการสำรวจภาคสนาม และกำหนดประเภทการใช้ที่ดินโดยจำแนกในระดับ 2 ตามเกณฑ์ของกรมพัฒนาที่ดิน

การใช้ที่ดินก่อนการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ (พ.ศ. 2523)

จากตารางที่ 1 จะเห็นว่านาข้าวมีสัดส่วนสูงกว่าการใช้ที่ดินประเภทอื่นมาก (ร้อยละ 78.942) ส่วนใหญ่อยู่ทางด้านตะวันออกของแม่น้ำกวงซึ่งมีชุมชนส่วนใหญ่กระจายตัวอยู่ รองลงมาคือ พื้นที่หมู่บ้าน (ร้อยละ 7.4) พื้นที่ป่ารวม (ร้อยละ 4.01) ไม้ผล (ร้อยละ 2.91) ยาสูบ (ร้อยละ 1.26) การใช้พื้นที่ประเภทอื่นอยู่ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน

ไม้ผลส่วนใหญ่ คือ ลำไย มีหนาแน่นทางตะวันตกของแม่น้ำกวง พื้นที่ป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นป่าไผ่ และพืชที่ขึ้นริมน้ำ นอกนั้นเป็นป่าหัวไร่ปลายนาที่ใช้สำหรับเลี้ยงสัตว์และป่าเห็ดหรือป่าช้าของหมู่บ้าน

ย่านอุตสาหกรรม (ทั้งหมดเป็นโรงงานยาสูบ) มีพื้นที่ 177 ไร่ ตั้งอยู่ตามแนวทางหลวงหมายเลข 11 และทั้งสองฝั่งมีแหล่งน้ำที่เกิดจากการขุดหน้าดินไปขายมีความลึกมาก และมีน้ำขังตลอดทั้งปี

⁴ 1) ลักษณะการใช้ที่ดินปี 2523 ก่อนการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ ได้มาจากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ มาตราส่วน 1:10,000 (วันที่ 3 มกราคม 2523) บริเวณอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

2) ลักษณะการใช้ที่ดินปี 2537 ได้มาจากการสำรวจภาคสนามในเดือนกรกฎาคม 2537 และมกราคม 2538 โดยการจัดทำแผนที่ฐานมาตราส่วน 1:10,000 จากแผนที่ภูมิประเทศมาตราส่วน 1: 50,000 จังหวัดลำพูน ระบาย 4846 III ลำดับชุด L7017 กรมแผนที่ทหาร ประกอบกับแผนที่การใช้ที่ดินปี 2523 ที่แปลผลจากภาพถ่ายทางอากาศแล้ว และแผนที่การใช้อาคารบริเวณฝั่งเมืองรวม เมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ปี 2534 มาตราส่วน 1: 4,000 ซึ่งจัดทำโดยกองสำรวจ สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

ตารางที่ 1 การใช้ที่ดินก่อนการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ (พ.ศ.2523)

ประเภทการใช้ที่ดิน	จำนวนไร่	ร้อยละ
นาข้าว	14,799.25	78.942
พืชไร่ (ยาลูบ)	236.75	1.263
ไม้ผล (ลำไย มะม่วง)	574.25	2.919
พืชสวน (กระเทียม)	204.50	1.091
หมู่บ้าน	1,388.25	7.405
สถานที่ราชการ	144.00	0.768
ย่านอุตสาหกรรม	117.00	0.624
โรงเรียน	130.25	0.694
วัด	239.00	1.274
พื้นที่ป่า *	223.00	1.189
ป่าริมน้ำ **	499.00	2.664
ป่าหัว (ป่าข้างของหมู่บ้าน) ***	30.25	0.161
แหล่งน้ำธรรมชาติ	62.75	0.334
แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น	125.25	0.668
รวมทั้งหมด	18,747.00	100.00

หมายเหตุ : * , ** , *** เป็นการจำแนกเพื่อความสะดวกในการแยกแยะ เนื่องจากบริเวณที่จำแนกออกเป็นพื้นที่ป่านั้น ส่วนใหญ่อยู่บริเวณริมน้ำ นอกจากนั้น เป็นที่หัวไร่ปลายนาและป่าข้างของหมู่บ้าน

การใช้ที่ดินรอบนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ พ.ศ.2537

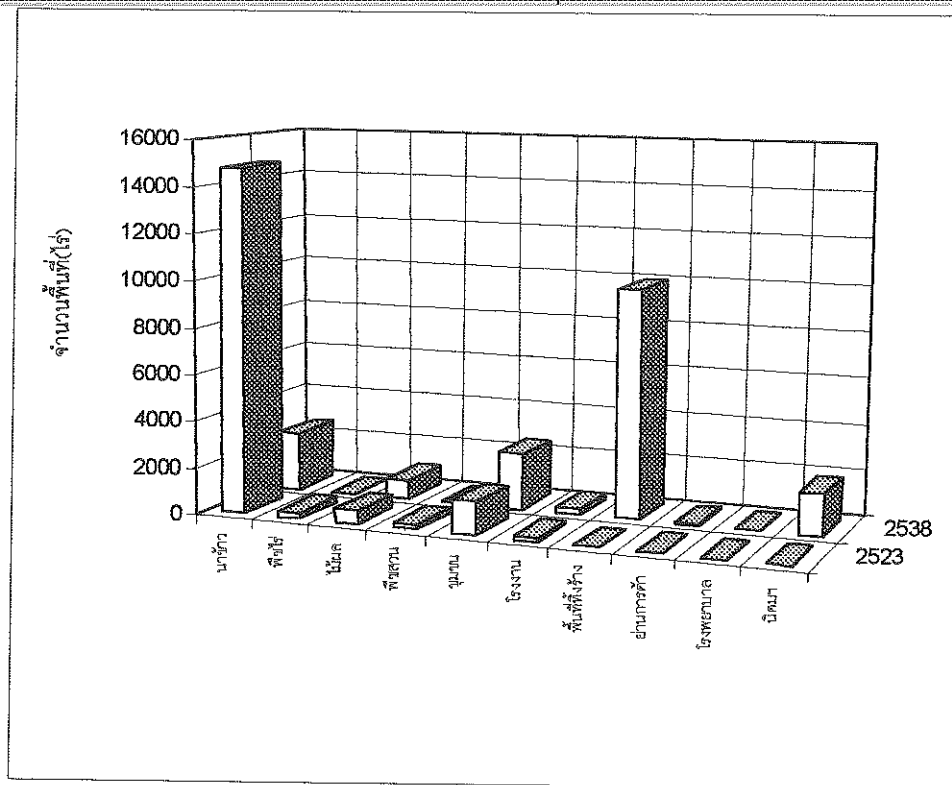
การใช้ที่ดินที่เพิ่มเข้ามา คือ นิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ ซึ่งมีพื้นที่รวม 1,789 ไร่ (ร้อยละ 9.54) ย่านการค้า (ร้อยละ 0.264) และโรงพยาบาล (ร้อยละ 0.141) ชุมชนมีเนื้อที่เพิ่มขึ้นจากเดิมเป็น 2,451 ไร่ (ร้อยละ 13.07) ซึ่งเกิดจากชุมชนเดิมได้ขยายตัวและมีการสร้างชุมชนใหม่ในรูปของหอพัก บ้านจัดสรร รวมถึงย่านการค้า (ตลาดสด อาคารพาณิชย์) ซึ่งตั้งเรียงรายอยู่ตามแนวถนนสายหลักและในชุมชน ขณะเดียวกันย่านอุตสาหกรรมนอกเขตนิคมอุตสาหกรรม มีเนื้อที่เพิ่มขึ้น

การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัด คือ พื้นที่ที่ทิ้งร้างมีสัดส่วนสูงกว่าการใช้ที่ดินประเภทอื่นค่อนข้างมาก (ร้อยละ 52.66) อันเป็นผลมาจากการซื้อขายและเก็งกำไรที่ดิน นอกจากนี้ พบว่าไม่มีการใช้ที่ดินบางประเภท คือ พืชสวนและพืชไร่

ตาราง 2 การใช้ที่ดินรอบนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ พ.ศ. 2537

ประเภทการใช้ที่ดิน	จำนวน(ไร่)	ร้อยละ
นาข้าว	2,525.75	13.472
ไม้ผล	826.00	4.406
พื้นที่ทิ้งร้างหรือรอการให้ประโยชน์	9,873.00	52.664
ย่านการค้า	49.50	0.264
หมู่บ้าน	2,451.00	13.076
สถานที่ราชการ	151.00	0.805
ย่านอุตสาหกรรม	267.75	1.428
โรงเรียน	130.25	0.694
วัด	249.25	1.329
โรงพยาบาล	26.50	0.141
พื้นที่ป่า	26.75	0.142
ป่าริมน้ำ	165.00	0.880
ป่าเหวหรือป่าช้าของหมู่บ้าน	30.25	0.161
แหล่งน้ำธรรมชาติ	62.75	0.334
แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น	122.75	0.654
นิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ	1,789.00	9.542
รวม	18,747.00	100.00

แผนภูมิที่ 1 การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินรอบนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ 2523-2537

ที่มา : การสำรวจภาคสนาม พ.ศ. 2537-2538

- นาข้าวจำนวน 14,799.25 ไร่ ใน พ.ศ. 2523 ลดลงเหลือ 12,273.50 ไร่ ใน พ.ศ. 2538 พื้นที่ที่ลดลงทั้งหมดมีจำนวน 2,525.75 ไร่ เปลี่ยนเป็นเนื้อที่ไม้ผล 170.5 ไร่ ย่านอุตสาหกรรม 16.5 ไร่ หมู่บ้าน 363.5 ไร่ นิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ 1,646 ไร่ ย่านการค้า 30.5 ไร่ โรงพยาบาล 26.5 ไร่ และที่เหลือ 10,020 ไร่ เป็นพื้นที่ที่ว่าง

- พืชไร่ (ยาลูบ) จำนวน 236.75 ไร่ ใน พ.ศ. 2523 เปลี่ยนเป็นนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ 7.5 ไร่ ชุมชน 17.5 ไร่ และพื้นที่ที่ว่าง 211.75 ไร่

- พื้นที่ไม้ผลจำนวน 574.25 ไร่ ใน พ.ศ. 2523 เพิ่มขึ้นเป็น 826.00 ไร่ ใน พ.ศ. 2538 เพิ่มขึ้นจำนวน 251.75 ไร่ เปลี่ยนมาจากนาข้าว 170.5 ไร่ พื้นที่ป่า 30.5 ไร่ พืชสวน 181.5 ไร่

- พืชสวนจำนวน 204.5 ไร่ ใน พ.ศ. 2523 เปลี่ยนเป็นพื้นที่ที่ว่าง 3.5 ไร่ เนื้อที่ไม้ผล 181.5 ไร่ และหมู่บ้าน 19.5 ไร่

- เนื้อที่หมู่บ้านจำนวน 1,388.25 ไร่ ใน พ.ศ. 2523 เพิ่มขึ้นเป็น 2,451.00 ไร่ ใน พ.ศ. 2538 เพิ่มขึ้น 1,062.75 ไร่ เปลี่ยนแปลงมาจากพื้นที่ไม้ผล 59.5 ไร่ พื้นที่พืชสวน 19.5 ไร่ พื้นที่ป่า 19.5 ไร่ แหล่งน้ำ 2.5 ไร่ พืชไร่ 17.5 ไร่ และนาข้าว 944.25 ไร่

- ย่านอุตสาหกรรมจำนวน 117 ไร่ ใน พ.ศ. 2523 เพิ่มขึ้นเป็น 267.75 ไร่ ใน พ.ศ. 2538 เพิ่มขึ้น 150.75 ไร่ เปลี่ยนแปลงมาจากนาข้าว 148.75 ไร่ และพื้นที่ป่า 2 ไร่

- พื้นที่ป่าทุกประเภทจำนวน 722 ไร่ ใน พ.ศ.2523 ลดลงเหลือ 191.75 ไร่ ใน พ.ศ. 2538 เปลี่ยนเป็นพื้นที่ไม้ผล 30.5 ไร่ ชุมชน 19.5 ไร่ วัด 10 ไร่ นิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ 435.75 ไร่ ที่ร้าง 32.5 ไร่ (ในช่วงเวลาที่เปลี่ยน ได้มีการทำประโยชน์อย่างอื่นมาก่อน) และย่านอุตสาหกรรม 2 ไร่

เนื่องจากช่วงเวลาที่ไ้เปรียบเทียบเป็นช่วงยาว ถึง 15 ปี (พ.ศ. 2523-2537) จึงไม่อาจเห็นลำดับขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในช่วงเวลาที่มีการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมเรื่อยมาถึงปัจจุบัน

การเปรียบเทียบลักษณะการใช้ที่ดินใน 2 ช่วงเวลา ชี้ให้เห็นว่า พื้นที่นาข้าวส่วนใหญ่ถูกทิ้งร้างรอการไ้ประโยชน์ในรูปแบบอื่น ชุมชนขยายตัวเพิ่มขึ้น และการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่เกิดตามถนนสายหลักหรือลึกเข้าไปไม่มากนัก มีการก่อสร้างหอพักคนงานเพิ่มลงไปในที่ว่างของหมู่บ้านหรือขยายเพิ่มออกไปในพื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่บางส่วนกลายเป็นย่านการค้าและโรงพยาบาล ดังนั้น การใช้ที่ดินรอบนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ ชี้ให้เห็นแนวโน้มความเป็นเมืองและเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม

ภาคผนวก ง

ภาพประกอบ

